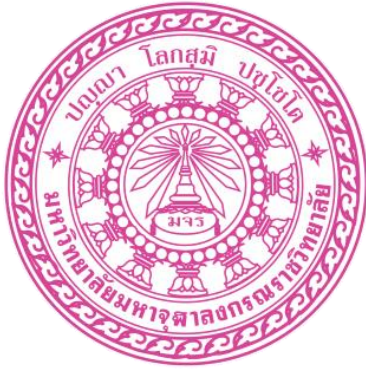

วารสาร มจร ปรัชญาปริทรรศน์
Journal of MCU Philosophy Review
ปีที่ 1 ฉบับที่ 2 กรกฎาคม-ธันวาคม 2561
Vol.1 No.2 July-December 2018
ISSN : 2651-0502 (online)

กำหนดการเผยแพร่ ปีละ 2 ฉบับ ฉบับที่ 1 มกราคม-มิถุนายน
ฉบับที่ 2 กรกฎาคม-ธันวาคม

วัตถุประสงค์

- 1) เพื่อเผยแพร่บทความวิจัยและวิชาการสาขาเกี่ยวกับปรัชญาและศาสนา
- 2) เพื่อเป็นสื่อกลางในการแลกเปลี่ยนองค์ความรู้ทางการวิจัยและวิชาการสาขาเกี่ยวกับปรัชญาและศาสนา
- 3) เพื่อส่งเสริมและพัฒนาศักยภาพทางการวิจัยและวิชาการสาขาเกี่ยวกับปรัชญาและศาสนา

กระบวนการพิจารณาบทความ

การพิจารณาคุณภาพ บทความที่ตีพิมพ์ลงวารสารได้ผ่านการพิจารณาและประเมินคุณภาพโดยผู้ทรงคุณวุฒิ (Peer review) จากภายในและภายนอกมหาวิทยาลัยอย่างน้อย 2 ท่าน แบบผู้ทรงคุณวุฒิและผู้แต่งไม่ทราบชื่อกันและกัน (double-blind review)

ประเภทของบทความ : บทความวิชาการ บทความวิจัย บทความทั่วไปและการวิจารณ์หนังสือ

บรรณาธิการบริหาร

พระมหาพรชัย สิริวิโร, ผศ.ดร.

มหาวิทยาลัยมหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย

หัวหน้ากองบรรณาธิการ

พระมหาขวัญชัย กิตติเมธี, ดร.

มหาวิทยาลัยมหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย

กองบรรณาธิการ

ศ.ดร.สมภาร พรหมทา

มหาวิทยาลัยมหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย

ศ.ดร.วัชร งามจิตรเจริญ

มหาวิทยาลัยธรรมศาสตร์

พระมหากฤษณะ ตรุโณ, รศ.ดร.

มหาวิทยาลัยมหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย

รศ.ดร.ประเวศ อินทองปาน

มหาวิทยาลัยเกษตรศาสตร์

รศ.ดร.ณัฏฐ์ ศรีดี

มหาวิทยาลัยมหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย

พระมหามหาวินทร์ ปุริสุตโตโม, ผศ.ดร.
พระมหาฉัตรชัย สุนตตชโย, ผศ.ดร.
ผศ.ดร.ประทุม อังกูโรหิต
ผศ.ดร.แสวง นิลนามะ
พระมหาสมเจต สมจारी
ดร.เพ็ญพรรณ เพื่องฟูลอย
หม่อมอัญชลี ยุคล ณ อยุธยา
ดร.รุ่งนิภา พัฒนพฤษชาติ
ดร.ภาศินี โกมลิมศรี
พระมหาอภัย ฐิตวีริโย, ดร.

มหาวิทยาลัยมหามกุฏราชวิทยาลัย
มหาวิทยาลัยมหามกุฏราชวิทยาลัย
มหาวิทยาลัยมหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย
มหาวิทยาลัยมหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย
มหาวิทยาลัยมหามกุฏราชวิทยาลัย
มหาวิทยาลัยมหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย
มหาวิทยาลัยมหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย
มหาวิทยาลัยบูรพา
มหาวิทยาลัยบูรพา
มหาวิทยาลัยมหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย

ประธานงาน

แม่ชีธรรมอริษฐาน พรบันดาลชัย

เจ้าของวารสาร : บัณฑิตวิทยาลัย สาขาวิชาปรัชญา มหาวิทยาลัยมหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย

เลขที่ 79 หมู่ 1 ตำบลลำไทร อำเภอลำไทร

จังหวัดพระนครศรีอยุธยา 13170

website: <http://jmpr.mcu.ac.th>

online journal: <http://www.ojs.mcu.ac.th/index.php/jmpr>

e-mail: kittimeteer@gmail.com, khwanchai.hem@mcu.ac.th

บทบรรณาธิการ

วารสาร มจร ปรัชญาปริทรรศน์ ฉบับนี้เป็นปีที่ 1 ฉบับที่ 2 กรกฎาคม-ธันวาคม 2561 ได้คัดเลือกบทความเผยแพร่ในฉบับนี้ประกอบด้วยบทความวิชาการและบทความหนังสือ รวม 9 บทความ โดยมีประเด็นน่าสนใจ คือ

สฤทธ ราชรินทร์ เขียนบทความเรื่อง “วิเคราะห์เมตตาในฐานะเป็นฐานแนวคิดภราดรภาพ” ได้เสนอความโกรธซึ่งเป็นอารมณ์ธรรมชาติของมนุษย์ที่ติดตัวมาตั้งแต่เกิด ความโกรธนี้สามารถนำมนุษย์ไปสู่ความหายนะ สงครามและการก่อการร้าย เมื่อมนุษย์กำจัดความโกรธด้วยความไม่โกรธคือเมตตาแล้วก็สามารถเป็นพี่น้องกันได้บนฐานของเมตตา เมตตาจะทำให้มนุษย์สร้างความสัมพันธ์ที่ดีต่อกัน ประารถนาดีต่อกันช่วยเหลือกัน ผลการศึกษาพบว่าเมตตาสามารถกำจัดความโกรธได้ เมตตาจึงมีความจำเป็นต่อการอยู่ร่วมกันของมนุษย์และทำให้มนุษย์เข้าถึงภราดรภาพได้

หม่อมอัญชลี ยุคล ณ อยุธยา เขียนบทความเรื่อง “ปรตณนิยมในฐานะรากฐานแห่งจิตอาสา” เสนอหลักแนวคิดในการช่วยเหลือผู้อื่น มองประโยชน์คนอื่นเป็นหลัก และมองประโยชน์ตนเองเป็นที่สองนั้นมืออยู่จริงหรือไม่ และจากการศึกษา ผู้เขียนพบว่าแนวคิดเรื่องปรตณนิยม ในทัศนะของพุทธปรัชญาเถรวาท ซึ่งมีฐานแนวคิดมาจากการให้ การทำทาน ซึ่งเป็นการกระทำเพื่อยังประโยชน์ให้ผู้อื่นนั้นเป็นรากฐานของแนวคิดจิตอาสาอย่างแท้จริง

พระเจริญพงษ์ ธรรมทีโป เขียนบทความเรื่อง “พระมหากัจจายนะ : การตีความพุทธพจน์ในรูปนิทกสูตรตามหลักเทศนาหาระ” เสนอการตีความพุทธพจน์ตามหลักเทศนาหาระ ดังนี้ 1) อารมณ์ทางอายตนะ 6 จัดเป็นอัสสาทะ ธรรมที่น่ายินดี 2) ความยินดี ยึดมั่นอารมณ์ทางอายตนะ 6 จัดเป็นอาทินวะ ธรรมที่เป็นโทษ 3) ความรู้ตามเป็นจริงในอายตนะ 6 จัดเป็นนิสสรณะ ธรรมเป็นเหตุหรือภาวะพ้นทุกข์ 4) ความไม่ถูกครอบงำด้วยปัญจสัญญา จัดเป็นผละ ธรรมที่เป็นผล 5) การกำหนดรู้อายตนะตามเป็นจริง จัดเป็นอุปายะ ธรรมเป็นอุปายวิธี และ 6) บุคคลพึงไม่ยินดี ไม่ยึดถือในอารมณ์ทางอายตนะ 6 จัดเป็นอาณัตติ ธรรมที่เป็นการชักชวนแนะนำให้ปฏิบัติ

พระมหาพุทธวิงศ์ ฌณฐธัญญ์ เสนอบทความเรื่อง “โลกในทัศนะของท่านพุทธทาสภิกขุ” มีประเด็นน่าสนใจเรื่องโลกตามการรับรู้ของท่านพุทธทาสมีความหมายเพียงว่า “สภาพต่างๆ ที่แวดล้อมจิตใจของคนเราอยู่ นั่นคือโลก” ส่วนโลกอื่น หมายถึงภูมิของจิตที่กำลังเปลี่ยนไปต่างๆ กัน ตามอารมณ์ที่เข้ามากระทบ

ปัญญา นามสง่า เสนอบทความเรื่อง “ดอกบัวกับการเรียนรู้ในทรรศนะพุทธปรัชญา” มีประเด็นน่าสนใจเกี่ยวกับดอกบัวมีความสัมพันธ์กับวิถีชีวิตของคนไทยมายาวนาน “ดอกบัว” มีปรากฏอยู่ในภาษาวรรณคดีและวรรณคดีไทย สุภาษิต ปริศนาคำทาย รวมทั้งความเชื่อเกี่ยวกับเทพเจ้า ในความเชื่อเกี่ยวกับการตั้งชื่อคนไทยมีความเชื่อเกี่ยวกับบัวว่าจะอำนวยความสุข ความเจริญให้กับตนได้ นอกจากนี้ยังมีความสัมพันธ์กับโภชนาการด้านอาหารซึ่งเป็นมรดกที่เก่าแก่ของสังคมไทย

พระครูสุธีวฑฒิกคุณ (นวปฎล กุสลาญาโณ) เขียนบทความเรื่อง “การปฏิบัติสมาธิภาวนาในสมัยก่อนพุทธกาล” ได้เสนอประเด็นเรื่องบุคคลผู้ปฏิบัติสมาธิเหล่านี้อาศัยกรรมฐาน 3 หมวดเป็นอารมณ์ในการปฏิบัติสมาธิภาวนา คือ (1) กสิณ (2) พรหมวิหาร (3) รูป-อรูปกรรมฐาน ผู้ที่มีอุปนิสัยถึงพร้อมสามารถบรรลุธรรมสูงสุด คือ สมาบัติ 8 และอภิญญา 5 ตัวอย่างเช่น อารายดาบสและอุทกดาบส บุคคลเหล่านี้หากเสียชีวิตโดยฉับพลันสมาบัติไม่เสื่อมก็จะเกิดในพรหมโลก แต่หากบุคคลเหล่านี้หันมาปฏิบัติตามแนวทางของพระพุทธเจ้าก็จะสามารถบรรลุเป็นพระอรหันต์ได้ เป็นที่น่าสังเกตว่า บุคคลผู้บำเพ็ญสมาธิมาก่อนสมัยพุทธกาลนี้ ครั้นพอ

พระพุทธศาสนาอุบัติขึ้นก็มีจำนวนไม่น้อยได้เข้ามาฟังธรรมและต่อมาได้เข้ามาบวชเป็นภิกษุ เช่น พระนาลกเถระ พระปัญจวัคคีย์ เป็นต้น

เกษม ฐิตสีทธา เขียนบทความเรื่อง “**อคติ 4: หลักการบริหารจัดการของผู้ผู้นำ**” นำเสนอประเด็นหลักการบริหารจัดการของผู้ผู้นำ ควรประกอบด้วย 1) บริหารงานให้เป็นไปในทางที่ก่อให้เกิดคุณประโยชน์แก่ส่วนรวมมากที่สุด 2) บริหารงานให้มีลักษณะเป็นไปในทางกระจายอำนาจบริหารให้แก่ส่วนต่างๆ ขององค์กรมากที่สุด 3) บริหารงานให้เป็นไปในทางที่สามารถปฏิบัติได้ 4) จัดวางแผนในการดำเนินงานไว้ล่วงหน้า โดยยึดหลักคุณธรรม และไม่ลำเอียง

วรินทร์ ทวีโชติชัยกุล เขียนบทความเรื่อง “**วิธีการส่งเสริมพระพุทธศาสนาของอุบาสิกในสมัยพุทธกาล**” ได้นำเสนอว่า อุบาสิกา คือ สตรีผู้เข้ามานั่งใกล้พระรัตนตรัย พระพุทธองค์ตรัสสอนให้มีบทบาทพร้อมกับภิกษุ ภิกษุณี และอุบาสก วิธีการส่งเสริมพระพุทธศาสนาของอุบาสิกา สรุปกว้างๆ ได้ 3 วิธี ได้แก่ (1) วิธีในการอุปถัมภ์พระสงฆ์ด้วยปัจจัย 4 เพื่อให้ภิกษุได้รับความสะดวกในการศึกษา ปฏิบัติและเผยแผ่ธรรม (2) วิธีเผยแผ่ธรรมด้วยการแสดงธรรม หรือตอบปัญหาธรรม แก่บุคคลในครอบครัวและคนที่รู้จักอื่นๆ บางคนคนปุจฉาและวิสัชนาธรรมกับพระภิกษุด้วย (3) วิธีลงมือปฏิบัติตามคำสอนของพระพุทธเจ้า เพราะตราบไต่ที่ยังมีคนปฏิบัติตามคำสอนของพระพุทธเจ้า

พระมหาขวัญชัย กิตติเมธี ได้เขียนวิจารณ์หนังสือเรื่อง “**พุทธศาสนาในฐานะเป็นรากฐานของวิทยาศาสตร์**” โดยเสนอว่า หนังสือเล่มนี้ไม่ใช่กระบวนการที่จะทำให้ผู้ศึกษาด้านใดด้านหนึ่งเพียงด้านเดียวจะพึงพอใจเท่าใดนัก เพราะไม่ได้สร้างความสมบูรณ์ด้วยแง่มุมการให้กับความรู้ทางวิทยาศาสตร์ แต่เป็นการเพิ่มเป้าหมายให้กับวิทยาศาสตร์ได้พิจารณาเท่านั้น เพราะในแง่กระบวนการค้นหาความจริงพระพุทธศาสนากับวิทยาศาสตร์แทบจะไม่เหมือนกัน เพียงแต่ความจริงนั้นจะนำมาช่วยในด้านใดได้บ้าง สร้างสุขด้วยการดับทุกข์ หรือสร้างสุขโดยไม่สนใจความทุกข์ที่จะตามมา จึงเป็นเรื่องที่ควรจะหันมามองร่วมกัน และสร้างความสัมพันธ์ในแง่ความคิดให้หลากหลายและเข้าใจกันมากขึ้น

พระมหาพรชัย สิริวโร, ผศ.ดร.
บรรณาธิการ

สารบัญ

เรื่อง	หน้า
บทบรรณาธิการ	
วิเคราะห์เมตตาในฐานะเป็นฐานแนวคิดภราดรภาพ สถิระ ราชรินทร์	1
ปรัตถนิยมในฐานะรากฐานแห่งจิตอาสา หม่อมอัญชลี ยุคล ณ อยุธยา	14
พระมหากัจจายนะ : การตีความพุทธพจน์ในมรณกิจสูตรตามหลักเทสนาหาระ พระเจริญพงษ์ ธรรมทีโป และสมชัย ศรีนอก	23
โลกในทัศนะของท่านพุทธทาสภิกขุ พระมหาพุทธิวงศ์ ญาณธมฺม	37
ดอกบัวกับการเรียนรู้ในทัศนะของท่านพุทธทาสภิกขุ ปัญญา นามสง่า	52
การปฏิบัติสมาธิภาวนาในสมัยก่อนพุทธกาล พระครูสุธีรวิมุตติคุณ (นวปฎล กุศลญาโณ) และพระมหาอดิเดช สติวโร	70
อคติ 4 : หลักการบริหารจัดการของผู้ผู้นำ เกษม วิถีสิทธิธา	85
วิธีการส่งเสริมพระพุทธศาสนาของอุบาสิกาในสมัยพุทธกาล วรินทร ทวีโชติชัยกุล	100
บทวิจารณ์หนังสือ “พุทธศาสนาในฐานะเป็นรากฐานของวิทยาศาสตร์” พระมหาขวัญชัย กิตติเมธี	116
คำแนะนำสำหรับผู้เขียน	128

วิเคราะห์เมตตาในฐานะเป็นฐานแนวคิดภราดรภาพ

An analysis study of Loving-Kindness as the base of Fraternity

สธิระ ราชรินทร์ Satira Racharin
อาจารย์พิเศษ วิทยาลัยชุมชนน่าน จังหวัดน่าน Nan Community College

บทคัดย่อ

บทความนี้มีวัตถุประสงค์เพื่อเสนอว่าเมตตาในฐานะเป็นฐานแนวคิดภราดรภาพได้ โดยเริ่มศึกษาจากความโกรธซึ่งเป็นอารมณ์ธรรมชาติของมนุษย์ที่ติดตัวมาตั้งแต่เกิด ความโกรธ คืออารมณ์ที่รุนแรงหรือความรู้สึกที่ไม่พอใจ ความโกรธนี้สามารถนำมนุษย์ไปสู่ความหายนะ สงครามและการก่อการร้าย ในเบื้องต้นความโกรธจะเกิดขึ้นในจิตใจของมนุษย์ทำให้หงุดหงิด เกรี้ยวกราด เดี๋ยวเดียว จึงต้องรีบระบายความหงุดหงิด เกรี้ยวกราด เดี๋ยวเดียวออกไปโดยเร็ว ด้วยการด่า ว่าทุบตีหรือทำลายบุคคล หรือสิ่งของที่เป็นต้นเหตุให้โกรธ ความโกรธเป็นรากเหง้าความเห็น แก่ตัว ความโกรธนี้ต้องกำจัดด้วยเมตตา (อโหสะ) ความไม่โกรธ ไม่พยาบาท การไม่โกรธตอบผู้ ที่โกรธ มีความปรารถนาดี เป็นผู้ที่ไม่อภัยแก่ผู้อื่นเสมอ ปรารถนาดีอยากให้ผู้อื่นมีความสุข มี จิตอันแผ่ไมตรีและคิดทำประโยชน์แก่มนุษย์และสัตว์ มีน้ำใจใฝ่ประโยชน์สุขแก่คนทั้งหลาย ดังนั้น เมื่อมนุษย์กำจัดความโกรธด้วยความไม่โกรธคือเมตตาแล้วก็สามารถเป็นพี่น้องกันได้บน ฐานของเมตตา เมตตาจะทำให้มนุษย์สร้างความสัมพันธ์ที่ดีต่อกัน ปรารถนาดีต่อกัน ช่วยเหลือกัน ผลการศึกษาพบว่าเมตตาสามารถกำจัดความโกรธได้ เมตตาจึงมีความจำเป็นต่อ การอยู่ร่วมกันของมนุษย์และทำให้มนุษย์เข้าถึงภราดรภาพได้

คำสำคัญ: เมตตา, ความโกรธ, ภราดรภาพ

Abstract

This research aims to offer Loving-Kindness that is the base of Fraternity by studying the anger that is an emotional nature of human's birth. The anger or dissatisfaction is the violent emotion which can lead human to devastation such as war and terrorism. First of all, the anger will arise in human beings' mind which frustrated one feeling. Then, frustration must be vented out by one rude speech. Since heartedness is humans' selfish source, it can lead humans

2 วารสาร มจร ปรัชญาปริทรรศน์ ปีที่ 1 ฉบับที่ 2 (กรกฎาคม – ธันวาคม 2561)

to quarreling and attacking others. The anger can be disposed by being merciful (non-hated) and freeing from enmity and danger. Giving best wish to others, forgiving for antagonists and intending to do goodness and goodwill to all beings. Thus, while humans' metal anger is being get rid of by behaving non-hated, humanity will be caused based on kind-hearted. Mercifulness is the basis of forming a goodwill and good relationship. This study thus contributes that heatedness can be eliminated by Loving-Kindness (being kind-hearted) which is essential to the coexistence of human beings and thus have access to the Fraternity.

Keywords: Loving-Kindness, Fraternity, The anger

บทนำ

แนวคิดเรื่องภราดรภาพนี้เกิดจากการปฏิวัติฝรั่งเศสเพื่อให้ประชาชนตระหนักว่าเราคือญาติพี่น้องเผ่าพันธุ์เดียวกันไม่ควรทำร้าย ฆ่าฟันกัน แม้ว่าจะไม่ใช่พี่น้องโดยสายเลือดแต่ให้ปฏิบัติต่อกันดุจพี่น้องทางสายเลือด คำว่า “ภราดรภาพ” เป็นคำที่สามต่อจากคำว่าเสรีภาพ และเสมอภาค ในปีพุทธศักราช 2489 ประเทศฝรั่งเศสได้ใช้คำขวัญว่า เสรีภาพ เสมอภาค ภราดรภาพ ประจำชาติและบัญญัติไว้ในรัฐธรรมนูญ คำว่าภราดรภาพ Fraternity คือความเป็นพี่น้องกัน จอห์น ล็อค ให้ทรรศนะเกี่ยวกับภราดรภาพว่า มนุษย์ทุกคนจะต้องมีความเท่าเทียมกันและปฏิบัติต่อกันดุจพี่น้อง ความเป็นพี่น้องเป็นสิ่งที่มาจากรธรรมชาติมอบให้ ความหมายตามพจนานุกรมราชบัณฑิตยสถานพ.ศ. 2554 คือความเป็นฉันพี่น้องกัน ความเป็นพี่น้องกันหรือคนที่มีสายสัมพันธ์เป็นพี่น้องกันโดยธรรมชาติ มีความปราณี ความรัก ความสงสารเห็นอกเห็นใจ ช่วยเหลือกันไม่เอารัดเอาเปรียบกันไม่ดูถูกเหยียดสีผิวกัน จอร์จ ลูคคัฟถึงภราดรภาพบนพื้นฐานของความเท่าเทียมกัน แต่สำหรับพจนานุกรมราชบัณฑิตยสถาน (ราชบัณฑิตยสถาน, 2540) พูดถึงภราดรภาพบนพื้นฐานสายเลือดเดียวกัน หรือเผ่าพันธุ์เดียวกัน ภราดรภาพจะทำให้มนุษย์ตระหนักและเกิดความรู้สึกว่าการอยู่กันอย่างเป็นมิตรเหมือนญาติพี่น้องไม่มีการแบ่งชนชั้น เชื้อชาติ เพศและวัยไม่มีการเหยียดสีผิวในลักษณะขัดแย้งจะทำให้การอยู่ร่วมกันของมนุษย์สงบสุข

พุทธปรัชญาเถรวาทมองว่ามนุษย์มีความเห็นแก่ตัวที่แสดงออกผ่านกามตัณหา ภวตัณหา และวิภวตัณหา (สมภาร พรหมทา, 2560) แต่เมื่อปฏิบัติอยู่ในหลักพุทธปรัชญาก็สามารถเข้าถึงภราดรภาพได้ ภราดรภาพคือการที่มนุษย์เป็นพี่น้องกันทั้งด้านสายโลหิตคือมีเชื้อชาติ เผ่าพันธุ์ที่มีบรรพบุรุษเดียวกัน ด้านญาติธรรมคือคนที่ไม่ได้เป็นญาติกันโดยสายโลหิต

แต่มีความรักเอื้อเฟื้อต่อกันมีกิจกรรมที่เป็นประโยชน์ทำร่วมกัน และด้านญาติทางเมตตาธรรม คือคนหรือสรรพสัตว์ที่ไม่ได้เป็นญาติกันไม่รู้จักกันเช่น เทวดาหรือวิญญาณเป็นต้นที่เป็นเพื่อน เกิด แก่ เจ็บ ตาย ทั้งหมดนี้ถือว่าเป็นพี่น้องกันตามพระคัมภีร์ของพุทธปรัชญาเถรวาทที่ว่า มนุษย์และสรรพสัตว์ ล้วนเป็นปู่ ย่า ตา ยาย พ่อ แม่ พี่ น้องกันถ้าไม่ใช่ในอดีตชาติก็เป็น ปัจจุบันชาติหรือจะเป็นในอนาคตชาติ เมื่อทุกคนที่เกิดมาต่างก็เป็นพี่เป็นน้องกันทางใดทางหนึ่งใน 3 ทางนี้ จึงปฏิบัติต่อกันด้วยหลักเมตตา

ความเมตตาก็เป็นธรรมชาติส่วนหนึ่งของเรามีติดมากับเราตั้งแต่เกิด เช่นเด็กทารกเห็น หรือได้ยินเด็กทารกด้วยกันร้องไห้ ก็จะร้องไห้ตามไปด้วยราวกับว่ารู้สึกเป็นทุกข์แทนเขา และหากคลานได้ ก็จะพยายามเข้าไปคลายทุกข์ให้เพื่อน ถ้าโตกว่านี้ ก็จะร้องไห้น้อยลง แต่อยากช่วยเหลือเขามากกว่าเดิม ความเมตตาส่วนหนึ่งเกิดขึ้นเพราะเราสามารถรับรู้ความทุกข์ของคนอื่นได้ เมื่อเห็นใครเป็นทุกข์ เราจึงพลอยทุกข์ไปด้วย และอยากช่วยเหลือให้เขาได้รับความสุข ความเมตตาจึงไม่เพียงเป็นคุณต่อคนอื่นเท่านั้น หากยังเป็นผลดีต่อเรา หากเรานึกถึงคนอื่นมากกว่าตัวเอง ความทุกข์ของเราก็จะเป็นเรื่องเล็กน้อยเพราะรู้สึกว่าคุณทุกข์หนักกว่าเรา หลาย คนพบว่าเมื่อได้ช่วยเหลือแก้อกุลคนอื่นแล้ว ชีวิตจิตใจของตนเองเปลี่ยนไป เช่น ใจเย็นมากขึ้น อุดก้นหนักแน่นกว่าเดิม เข้าใจคนอื่นมากขึ้น ทำตามอารมณ์น้อยลง นั่นเป็นเพราะเมื่อเราตั้งใจช่วยเหลือคนอื่นให้พ้นจากความทุกข์ เราจะเอาตนเองเป็นศูนย์กลางน้อยลง และให้ความสำคัญแก่คนอื่นมากขึ้น นี่เป็นวิธีการลดละตัวตนอย่างหนึ่ง ทั้งนี้เพื่อให้ตระหนักว่า ถ้าเรารักสุขเกลียดทุกข์ปานใด คนอื่นก็รักสุขเกลียดทุกข์เช่นกัน ดังนั้นเมตตาจึงเป็นฐานของแนวคิดภราดรภาพ

แนวคิดเรื่องเมตตา

เมตตามีชื่อเรียกอีกอย่างว่า อโหสะ หมายถึง ความไม่โกรธไม่พยาบาทการไม่โกรธตอบผู้ที่โกรธ เป็นบุคคลผู้หวังให้คนอื่นมีความสุขทั่วถึงกัน ดังปรากฏเรื่องในตอนที่มีวิรุณทิต ถูกปุณณกัษัทรามานก็ไม่ทำความโกรธแก่ปุณณกัษัทรามาน หากแต่มีความปรารถนาดีแสดงธรรมแก่ปุณณกัษัทรามานให้กลับใจเป็นคนดีได้เพราะวิรุณทิตเป็นผู้ไม่โกรธ บุคคลผู้ไม่โกรธจะไม่คิดแต่เอาประโยชน์สุขของตนฝ่ายเดียว แต่จะเป็นผู้ที่ให้อภัยแก่ผู้อื่นเสมอ แม้ตนจะได้รับความลำบาก ถูกทรมาน เป็นผู้ที่ถูกประคบด้วยความเมตตากรุณา เมื่อตนเองมีความสุขก็อยากจะแบ่งความสุขให้ผู้อื่น เห็นผู้อื่นมีความสุขก็อยากจะช่วยให้พ้นทุกข์ เป็นต้น

ส่วนเมตตา คือ ความปรารถนาให้ผู้อื่นได้รับสุข ความสุขเป็นสิ่งที่ทุกคนปรารถนา ความสุขเกิดขึ้นได้ทั้งกายและใจ เมตตาในหนังสือพจนานุกรมพุทธศาสตร์ ฉบับประมวลธรรมได้ให้ความหมายว่า เมตตา (ความรักใคร่ ปรารถนาดีอยากให้เขามีความสุข มีจิตอันแผ่ไมตรีและคิด

4 วารสาร มจร ปรัชญาปริทรรศน์ ปีที่ 1 ฉบับที่ 2 (กรกฎาคม – ธันวาคม 2561)

ทำประโยชน์แก่มนุษย์สัตว์ทั่วหน้า (พระพรหมคุณาภรณ์ (ป.อ.ปยุตฺโต), 2553) ความหมายเมตตาโดยวิเคราะห์ศัพท์หมายถึง มีน้ำใจเยื่อใยใฝ่ประโยชน์สุขแก่คนทั้งหลาย หรือน้ำใจปรารถนาประโยชน์สุขที่เป็นไปต่อมิตร ลักษณะหน้าที่หรือกิจเมตตาคือลักษณะเป็นไปโดยอาการเกื้อกูลแก่คนสัตว์ทั้งหลาย หน้าที่คือน้อมนำประโยชน์เข้าไปให้แก่เขา ผลปรากฏคือกำจัดความอาฆาตแค้นเคืองให้ปราศไป ปทัสถานคือ เห็นภาวะที่น่าเจริญใจของคนสัตว์ทั้งหลาย สมบัติด้านดีของเมตตาคือ สงบหายไร้ความแค้นเคืองไม่พอใจ ด้านวิบัติเกิดเสนาหาคำว่าเมตตานี้โดยสรุปคือ ความเป็นมิตร ความปรารถนาดีต่อบุคคลอื่น โดยไม่จำเพาะเจาะจง เมตตาจะมีได้ต้องอาศัยการเจริญ อบรมในชีวิตประจำวันนั่นเอง โดยเริ่มจากบุคคลที่ใกล้ชิดตัวเรามากที่สุด แล้วค่อยๆ ขยายวงกว้างออกไปขึ้นเรื่อยๆ จนกระทั่งถึงบุคคลที่ไม่เป็นที่รักคือศัตรู (พระพรหมคุณาภรณ์ (ป.อ.ปยุตฺโต), 2554) จึงเป็นที่มาของการอธิบายเมตตาเป็นเรื่องคำจูนโลก เมตตาทำหน้าที่คำจูนอย่างไร

เมตตาเป็นความปรารถนาจะให้คนอื่นได้ดีมีความสุข เป็นความรักที่ไม่เจือด้วยราคะ เป็นความรักที่เกิดขึ้นจากใจที่เป็นกุศลและแผ่แผ่เยือกเย็น เป็นใจที่ไม่อาฆาต ไม่พยาบาทจองเวร เป็นไปในลักษณะที่ปรารถนาดีและหวังดีต่อมนุษย์สัตว์ทุกถ้วนหน้า คนที่มีเมตตาไมตรีเป็นอริยาศัยจึงเป็นคนที่มึลักษณะแห่งความเป็นเพื่อนรัก มีน้ำใจเอื้อเฟื้อ มีความหวังดีต่อคนอื่น เป็นมิตรจิตมิตรใจ ถ้อยทีถ้อยอาศัยกัน แม้แต่มารดาท่านก็นับว่าเป็นมิตรประจำบ้าน เมตตาและไมตรีจึงเกิดมาแต่มูลศัพท์เดียวกัน เมตตา คือ ความหวังดีปรารถนาดี ไมตรี คือ ความเอื้อเฟื้อเกื้อกูล ช่วยเหลืออนุเคราะห์ สงเคราะห์ "น้ำใจไมตรี" ซึ่งมีความหมายว่า ความรักอันเกิดจากน้ำใสใจจริง ไม่หวังสิ่งตอบแทน ไม่เห็นแก่ได้ ไม่เห็นแก่ตัว น้ำ ทำให้ต้นไม้มิใบ มีดอก มีผล มีร่ม มีชีวิต หากขาดน้ำก็ขาดใบ ขาดดอก ขาดผล ขาดร่ม ขาดชีวิต จิตใจของคนเราก็คงเหมือนกัน ถ้ามีน้ำใจไมตรีก็มีแต่ความรักความอบอุ่น เป็นที่รักใคร่นับถือของเพื่อนบ้าน เป็นปราการป้องกันอันตรายอันประเสริฐ และเป็นบ่อเกิดแห่งบวรารชนคนช่วยเหลือ เมื่อแล้งน้ำใจก็เหมือนต้นไม้อ่อนน้ำ บวรารก็ไม้ม่า แม้ม่าก็จะพากันหนี และมีจำนวนลดลง เพราะความเห็นแก่ตัว คนเห็นแก่ตัวคือคนแล้งน้ำใจ ไม่มีไมตรีจิตคิดเมตตานั่นเอง

ความสำคัญของเมตตา

ความเมตตาส่วนหนึ่งเกิดขึ้นเพราะเราสามารถรับรู้ความทุกข์ของคนอื่นได้ เมื่อเห็นใครเป็นทุกข์ เราจึงพลอยทุกข์ไปด้วย และอยากช่วยเหลือให้เขาได้รับความสุข ความเมตตาจึงไม่เพียงเป็นคุณต่อคนอื่นเท่านั้น หากยังเป็นผลดีต่อเราด้วย เพียงแค่ได้เห็นรอยยิ้มของเขา เราก็มีความสุขแล้ว เป็นความสุขใจที่ส่งผลถึงความสุขกายด้วย มีการศึกษามากมายที่ยืนยันว่า ผู้มีเมตตาจิต ชอบช่วยเหลือคนอื่นเป็นนิจ มักมีสุขภาพกายดี เสี่ยงต่อโรคร้ายน้อยกว่าคนกลุ่มอื่น

เมตตาจิตนั้น แม้ทำให้เราอยู่เฉยไม่ได้เมื่อเห็นคนอื่นมีความสุข แต่ก็ทำให้เรามีความสุขได้ง่ายขึ้น (ดิช นัท ฮันท์, 2543) ส่วนหนึ่งเพราะช่วยลดความเห็นแก่ตัวในใจเรา คนยังมีความเห็นแก่ตัวมากเท่าใด ก็ยังมีความสุขยากมากเท่านั้น เพราะเสียนิดเสียหน่อย ก็ทนไม่ได้ มีอะไรมากระทบแม้เล็กน้อย ก็กลุ้มใจ ครั้นได้อะไรมา ก็ไม่มีความสุข เพราะรู้สึกว่าได้น้อยไป อยากได้มากกว่านั้น เพียงแค่เห็นคนอื่นมีความสุขหรือได้ดี ก็อิจฉา แต่อาการเหล่านี้จะบรรเทาเบาบางลงเมื่อเรามีเมตตาจิต เราจะนึกถึงคนอื่นมากกว่าตัวเอง ความทุกข์ของเราจะเป็นเรื่องเล็กเพราะรู้สึกว่าคุณอื่นทุกข์หนักกว่าเรา หลายคนพบว่าเมื่อได้ช่วยเหลือเกื้อกูลคนอื่นแล้ว ชีวิตจิตใจของตนเองเปลี่ยนไป เช่น ใจเย็นมากขึ้น อดกลั่นแกล้งแน่นกว่าเดิม เข้าใจคนอื่นมากขึ้น ทำตามอารมณ์น้อยลง นั่นเป็นเพราะเมื่อเราตั้งใจช่วยเหลือคนอื่นให้พ้นจากความทุกข์ เราจะเอาตนเองเป็นศูนย์กลางน้อยลง และให้ความสำคัญแก่คนอื่นมากขึ้น นี่เป็นวิธีการลดละตัวตนอย่างหนึ่ง ซึ่งไม่ต่างจากการปฏิบัติธรรมในพุทธศาสนาหรือศาสนาอื่น ตามคำสอนของพุทธศาสนา เมตตา เป็นคุณภาพจิตอย่างหนึ่ง เป็นเรื่องของการพัฒนาจิตให้มีคุณภาพ นั้นหมายความว่า เมื่อมีเมตตากรุณาแล้ว ก็ต้องลงมือกระทำด้วย เริ่มจาก การแบ่งปันสิ่งของ การพูดด้วยคำสุภาพเกื้อกูล การชวนช่วยช่วยเหลือ และการปฏิบัติกับผู้อื่นอย่างเสมอต้นเสมอปลาย เมตตาจิตนั้นต้องมีความจริงใจเป็นพื้นฐาน แสดงออกด้วยการให้อภัย ไว้อภัยคนอื่น และรู้สึกเชื่อมโยงกับผู้คนทั้งหลาย เมตตาหมายถึงความใส่ใจกับคนอื่นที่อยู่เบื้องหน้าเรา มีความอ่อนน้อมถ่อมตน และรู้สึกชื่นชมเห็นคุณค่าของทุกสิ่ง ยังมีสำนึกรู้คุณมากเท่าใด ความเมตตาปรารถนาดีก็จะท่วมท้นใจมากเท่านั้น ความเมตตาต่อคนอื่น กับความเมตตาต่อตนเอง เป็นเรื่องเดียวกัน พูดอีกอย่าง ถ้าเรารักตนเอง เราก็ควรรักคนอื่นด้วย เพราะความสุขและสิ่งดีงามต่าง ๆ ที่เรามอบให้แก่คนอื่นนั้น ในที่สุดก็จะย้อนกลับมาที่ตัวเราเอง ในทางตรงข้ามการเอาเปรียบคนอื่นก็คือการทำร้ายตนเอง เพราะสิ่งเลวร้ายที่เรากระทำแก่คนอื่นนั้น ไม่ช้าก็เร็วจะย้อนกลับมาที่ตัวเราเอง เช่น ปรุณจิตของเราให้เป็นคนมักโกรธ หยาบกระด้าง และทำให้สุขภาพเราย่ำแย่ลง ยังไม่ต้องพูดถึงเรื่องเดือดเนื้อร้อนใจอื่น ๆ ที่จะตามมา พระพุทธศาสนานั้นสอนว่า เรากับคนอื่นไม่ได้แยกขาดจากกัน ต่างเชื่อมโยงผูกพันกันทั้งในฐานะเพื่อนร่วมทุกข์และเพื่อนร่วมโลกในเครือข่ายความสัมพันธ์อันซับซ้อน ที่ต่างส่งผลต่อกันและกันอย่างมีอาจเหลือภัยได้ ดังนั้นความสุขของเรา กับความสุขของคนอื่นจึงแยกจากกันไม่ออก ถ้าเราอยากมีความสุข ก็ต้องช่วยให้คนอื่นมีความสุขด้วย และยิ่งเราช่วยคนอื่นโดยไม่ปรารถนาผลตอบแทนเลย เรายิ่งมีความสุขได้ง่ายขึ้น เพราะนั่นแสดงว่าเรานึกถึงตัวเองหรือมีความยึดติดถือมั่นในตัวตนน้อยมาก เช่นนี้ความความสุขสงบหรือความสงบสุขก็จะเกิดขึ้นกับบุคคลคนนั้น นอกจากนี้ความเมตตายังทำลายความพยาบาทที่เกิดจากความขัดแย้งหรือการทะเลาะกันได้ ตามพระพุทธพจน์ที่ว่า " การประพฤติปฏิบัติจนจิตหลุดพ้นจากกิเลสด้วยการเจริญเมตตาอัน

ภิกษุเจริญแล้ว ทำให้มากแล้ว ทำให้เป็นดุจยาน ทำให้เป็นที่ตั้ง ตั้งมั่นแล้วอบรมแล้ว บรรารภติแล้ว ก็แต่ว่าพยาบาทจักรอบำจิตของเธออยู่ ข้อนี้จึงไม่เป็นฐานะที่จะมีได้ เพราะเมตตาเจโตวิมุตตินี้เป็นเครื่องสลัดออกซึ่งพยาบาท” ในข้อนี้แสดงให้เห็นชัดเจนว่า ความอาฆาตพยาบาทที่เกิดขึ้นกับมนุษย์จนนำไปสู่การทำลายล้างเผ่าพันธุ์มนุษย์ด้วยกันนั้นสามารถกำจัดด้วยเมตตา (พระมหาจุฬินทร อภิวิฑูโน, 2553) พระพุทธเจ้าตรัสทรงตรัสถึงความสงบสุขภายในใจว่า “เมื่อเราเจริญเมตตาในใจไม่มีประมาณในสัตว์ทั้งปวง เหมือนมารดาถนอมบุตรคนเดียวที่เกิดในตน แม้ยอมสละชีวิตได้ ในทุกทิศทางไม่ว่าจะยืน เดิน นั่งนอน พึงเป็นผู้ปราศจากความง่วงเหงาหาวนอน พึงตั้งสติไว้เพียงนั้น บัณฑิตทั้งหลายกล่าววิหารธรรมนี้ว่าไม่อาศัยทัญญู เป็นผู้ถึงพร้อมด้วยทัศนะนำความยินดีในกามทั้งหลายออกได้แล้วย่อมไม่ถึงความนอนในครุภักอีกโดยแท้แล” พระพุทธองค์ได้ตรัสถึงอานิสงส์(ประโยชน์) ของการเจริญเมตตาไว้ว่า “ดูกรภิกษุทั้งหลาย เมื่อเมตตาเจโตวิมุตติ อันบุคคลเจริญแล้ว ทำให้ให้มากแล้ว ทำให้เป็นดุจยาน (พาตนข้ามกิเลสไปสู่นิพพาน)ทำให้เป็นที่ตั้งตั้งไว้เนื่องๆอบรมดีแล้ว บรรารภติแล้ว อานิสงส์๑๑ประการเป็นอันหวังได้ อานิสงส์คือ ผู้เจริญเมตตาย่อมหลับเป็นสุขตื่นก็เป็นสุข ไม่ฝันลามก(เรื่องเลว,เรื่องหยาบซ้ำ) เป็นที่รักของมนุษย์ เป็นที่รักของอมมนุษย์ เทวดา (ผู้มีจิตใจสูง)ย่อมรักษา ไฟ ยาพิษ หรือศาสตราข่มไม่กล้าทำลาย จิตของผู้เจริญเมตตาย่อมเป็นสมาธิได้รวดเร็ว สีหน้าของผู้เจริญเมตตาย่อมผ่องใสย่อมไม่หลงใหลกระทำกาละ (ตายอย่างมีสติ) เมื่อยังไม่แทงตลอดธรรมอันยิ่ง (นิพพาน)ย่อมเข้าถึงพรหมโลก นั้นหมายความว่าคนที่ปฏิบัติอยู่ในหลักเมตตาจะพบความสงบสุขในใจ เช่นพระอรหันต์เป็นผู้เข้าถึงหลักความสงบสุขในใจ ไม่เคยมีปรากฏในคัมภีร์ใดในพระพุทธศาสนาว่าพระอรหันต์ทะเลาะหรือขัดแย้งกันเอง

การประยุกต์ใช้หลักเมตตา

เมื่อเราทราบว่าโลกวุ่นวายเพราะมนุษย์มีความขัดแย้งทะเลาะก่อพยาบาทแต่พระพุทธศาสนาสอนให้มนุษย์ทำลายพยาบาทเพื่อให้เข้าถึงความสงบสุขทั้งภายในและภายนอกด้วยหลักเมตตา หลักเมตตา” ที่ปรากฏในคัมภีร์พระพุทธศาสนามาจากคำสอนของพระพุทธเจ้า ที่เป็น “พรหมวิหารหรืออัมปิณฺณญา และหมวดเมตตสูตร เมตตากถา เมตตภาวนา” กล่าวถึง ข้อความที่เขียนไว้ในพรหมวิหารหรืออัมปิณฺณญาว่า “ควรแผ่และเจริญเมตตาในสัตว์ทั้งหลาย” เน้นให้คนเราเจริญและแผ่ความรักความปรารถนาดีในมนุษย์และสัตว์ทั้งหลายโดยไม่มีขอบเขต เป็นความรักที่ทำให้เกิดความสงบสุขแก่สัตว์ทั้งปวง (พระมหาสมจินต์ วันจันทร์, 2548) เป็นหลักธรรมอย่างแท้จริงในการกำจัดความชั่วต่างๆ ที่มีอยู่ในตัว มีความโกรธ เป็นต้น และเป็น บ่อเกิดของบุญกุศลต่างๆแก่ผู้ประพฤติปฏิบัติในการเข้าถึงความสุขสงบในโลกนี้และโลกสวรรค์อันมีพระนิพพานเป็นที่สุด เมตตาในพระวินัยปิฎกนั้นมีความหมาย

ออกมาเป็นรูปธรรม 2 ประการ คือ 1. การแผ่ความรักต่อสัตว์ทั้งหลาย 2. การเจริญเมตตาโดยการรักษาศีลหรือข้อวัตร ปฏิบัติทั้งหมด เพราะศีลหรือข้อวัตรปฏิบัติมีหลักเมตตาอยู่ในตัว เช่น ในหมวดปาราชิก 4 และศีล 5 มีการห้ามฆ่ามนุษย์ห้ามลักขโมย ห้ามพุดบด ห้ามหลอกชาวบ้าน เป็นต้น ดังนั้น การแผ่และเจริญความรัก โดยการไม่ทำความชั่วทางกาย วาจา ใจในสัตว์ทั้งปวง และการ รักษากาย วาจา ใจให้สงบเรียบร้อย ถือว่า เป็นความหมายของหลักเมตตาในพระวินัยปิฎก ในพระสูตรตันตปิฎก เล่มที่ 25 กล่าวเรื่องเมตตาไว้ในหมวดเมตตสูตรว่าด้วยการแผ่เมตตาตอนหนึ่งว่า “อนึ่ง ควรแผ่เมตตาจิตอย่างไม่มีประมาณ กว้างขวาง ไม่มีเวร ไม่มีศัตรู ไปยังสัตว์โลกทั้งหมด ทั้งชั้นบน ชั้นล่างและชั้นกลาง” ในหมวดเมตตภาวนาสสูตรว่าด้วยการเจริญเมตตาตอนหนึ่งความว่า “ผู้มีเมตตาในสัตว์ทุกหมู่เหล่า จะไม่ฆ่าเอง ไม่ใช่ให้คนอื่นฆ่า ไม่มีเวรกับใคร” ในพระสูตรตันตปิฎก เล่มที่ 31 (พระไตรปิฎกภาษาไทย 31/574/350-359) กล่าวเรื่องเมตตาไว้ในหมวดเมตตากถาว่าด้วยเมตตา ตอนหนึ่งว่า “ผู้เจริญเมตตาแผ่ความรักไปสู่สัตว์ทั้งปวงด้วยอาการ 8 อย่างนี้ คือ 1. ด้วยเว้นความบีบคั้น ไม่บีบคั้นสัตว์ทั้งปวง 2. ด้วยเว้นการฆ่า ไม่ฆ่าสัตว์ทั้งปวง 3. ด้วยเว้นการทำให้เดือดร้อน ไม่ทำสัตว์ทั้งปวงให้เดือดร้อน 4. ด้วยเว้นความย่ำยี ไม่ย่ำยีสัตว์ทั้งปวง 5. ด้วยเว้นการเบียดเบียน ไม่เบียดเบียนสัตว์ทั้งปวง 6. ขอสัตว์ทั้งปวงจงเป็นผู้ไม่มีเวร อยู่ได้มีเวรกัน 7. จงเป็นผู้มีสุข อยู่มีทุกข์ 8. จงมีตนเป็นสุข อยู่มีตนเป็นทุกข์ เพราะเหตุนี้ จึงชื่อว่าเมตตา กล่าวได้ว่า เมตตาในพระสูตรตันตปิฎก หมายถึง ความรักในสัตว์ทั้งปวง มี 2 ประการ คือ 1. การแผ่ความรักในสัตว์ทั้งหลายมีการอธิฐานให้มีความสุข 2. การเจริญความรัก ในสัตว์ทั้งหลายมีการเว้นจากการไม่ทำให้สัตว์ทั้งหลายเดือดร้อน ในพระอภิธรรมปิฎกวิภังค์เล่มที่ 35 มีอรรถาธิบายเมตตาไว้ในอัปปมัญญวิภังค์ ตอนหนึ่งความว่า “ความรักใคร่, กิริยาที่รักใคร่, ภาวะที่รักใคร่, ในสัตว์ทั้งหลาย เมตตาเจโตวิมุตตินี้เรียกว่า เมตตา”

วิธีใช้เมตตากายกรรม หมายถึง จะทำสิ่งใดก็ทำด้วยเมตตา การตั้งเมตตากายกรรมในเพื่อนพรหมจรรย์ทั้งต่อหน้าและลับหลัง คือ ช่วยเหลือกิจธุระของผู้ร่วมคณะด้วยความเต็มใจ แสดงกิริยาอาการสุภาพ เคารพนับถือกัน ทั้งต่อหน้าและลับหลัง โดยเว้นจากการทำความชั่ว คือ 1. ไม่ฆ่าสัตว์ 2. ไม่ลักทรัพย์ . ไม่ประพฤติดุคในกาม กล่าวได้ว่า เมตตากายกรรมนี้นอกจากจะเป็นการแสดงออกถึงการมีไมตรีจิตที่ดีต่อกัน แล้ว ยังรวมไปถึงการประพฤติธรรม คือ รักษาศีล มีการไม่ฆ่าสัตว์ตัดชีวิต ไม่ลักทรัพย์ของคนอื่น และไม่ประพฤติกเล่อกเล่กับผัวเมียคนอื่น เป็นต้น วิธีใช้เมตตาวจกรรม หมายถึง จะพูดสิ่งใดก็พูดด้วยเมตตา การตั้งเมตตาวจกรรมในเพื่อนพรหมจรรย์ทั้งต่อหน้าและลับหลังคือ ช่วยบอกแจ้งสิ่งที่ประโยชน์สั่งสอน แนะนำ ตักเตือนด้วยความหวังดี กล่าววาจาสุภาพ แสดงความเคารพนับถือกัน ทั้งต่อหน้าและลับหลังโดยเว้นจากการกล่าวชั่ว คือ 1. ไม่พูดส่อเสียด 2. ไม่พูดคำหยาบ 3. ไม่พูดเพ้อเจ้อ กล่าวได้ว่า เมตตาวจกรรมนี้นอกจากจะเป็นการแสดงออกถึงการมีวาจาที่ดีต่อกันแล้ว ยังรวมไปถึงการประพฤติ

8 วารสาร มจร ปรัชญาปริทรรศน์ ปีที่ 1 ฉบับที่ 2 (กรกฎาคม – ธันวาคม 2561)

ธรรม คือ รักษาศีลมีการไม่พูดเท็จหลอกลวงคนอื่น มีการไม่พูดส่อเสียด ทำให้คนอื่นแตกความสามัคคีกัน มีการไม่พูดคำหยาบคายไม่ทำให้เกิดโทสะ ไม่พูดเพ้อเจ้อให้เขาสงสัยหวาดระแวง เป็นต้น (กองวิชาการ สภาการศึกษามหาจุฬาราชวิทยาลัย, 2548) วิธีใช้เมตตามโนกรรม หมายถึง จะคิดสิ่งใดก็คิดด้วยเมตตา การตั้งเมตตามโนกรรมในเพื่อนพรหมจรรย์ทั้งต่อหน้าและลับหลังคือตั้งจิตปรารถนาดี คิดทำสิ่งที่เป็นประโยชน์แก่กันโดยเว้นจากคิดชั่ว คือ 1. ไม่คิดอยากได้สมบัติของคนอื่น 2. ไม่คิดผูกพยาบาท 3. ไม่เห็นผิดจากทำนองคลองธรรม (พระพุทธโฆสาจารย์เถระ, 2551)

สรุปได้ว่า หลักเมตตาที่ปรากฏเป็นคุณธรรม มี 3 ประการ คือ (1) การมีเมตตากายกรรม ได้แก่ การประพฤติสุจริตทางกาย (2) การมีเมตตาวาจากรรม ได้แก่ การประพฤติสุจริตทางวาจา (3) การมีเมตตามโนกรรม ได้แก่ การประพฤติสุจริตทางใจ เมื่อมนุษย์ปฏิบัติอยู่ในหลักเหล่านี้แล้วโลกนี้ก็ชื่อว่าพบความสงบสุข

กรณีศึกษาการประยุกต์ใช้หลักเมตตา

การประพฤติสุจริตธรรมทั้ง 3 ประการนี้เป็นหลักธรรมที่ก่อให้เกิดเมตตาในจิตใจ และถือว่าเป็นการสร้างระดับเมตตาบารมีให้สูงขึ้นไปตามลำดับ ในคัมภีร์พระไตรปิฎกได้ระบุถึงลำดับขั้นหรือระดับการบำเพ็ญเมตตาบารมีไว้ในบารมี 10 ทศ ดังนี้

1. เมตตาบารมี หมายถึง การบำเพ็ญเมตตาบารมีขั้นทั่วไป คือ คุณความดีที่บำเพ็ญอย่างยิ่งยวด เพื่อบรรลุจุดหมายอันสูงเช่น การมีเมตตาต่อสรรพสัตว์ทั้งและการไม่คิดร้ายต่อ ผู้ที่ประทุษร้ายตน ดังชาดกเรื่องสุวรรณสามความโดยสังเขปมีดังนี้ พระสุวรรณสามถูกพระเจ้ากบิลยักษียิงด้วยลูกศรสุวรรณสามแม้จะเจ็บปวดพิษบาดแผลจากลูกศรที่ปักตรึงอยู่กลางอก พระเจ้ากบิลยักษจึงทรงอธิษฐานว่า ด้วยเมตตาของพระสุวรรณสามที่มีต่อสรรพสัตว์และมีความกตัญญูทเวทิต่อพ่อแม่นี้ ขอให้พระสุวรรณสามหายเป็นปกติ มารดาบิดา นางเทพธิดาที่อาศัยอยู่คั่นธมานันท์ได้อธิษฐานช่วยแล้วสุวรรณสามก็หายเป็นปกติ เมตตาบารมี นอกจากจะเป็นการสร้างเมตตาให้ยิ่งยวดขึ้นไปแล้วยังรวมไป ถึงการสร้างความสงบร่มเย็นในเกิดขึ้นในสังคม เพราะเมตตาบารมีนี้ถือเป็นหลักธรรมของการไม่จองเวรต่อกัน มีการให้อภัยซึ่งกันและกันเป็นหลัก

2. เมตตาอุปปบารมี หมายถึง การบำเพ็ญเมตตาบารมีขั้นรองสูงสุด คือ บารมีที่บำเพ็ญมากกว่าบารมีตามปกติ แต่ยังไม่ถึงที่สุดที่จะเป็นปรมัตถบารมี เช่น สละอวยวะเป็นทาน ตัวอย่างชาดกเรื่องกัณหาทิปายนความโดยสังเขปว่า ในอดีตกาล กุมารชื่อว่าอวยัญทัตถกุมารลูกชายของเพื่อนดาบสถูกกัดใกล้ตาย กัณหาทิปายนดาบสจึงได้ทำสัจจวาจาว่า “อาตมาต้องการบุญมีจิตเลื่อมใสประพฤติพรหมจรรย์อยู่ได้เพียง 7 วันเท่านั้น ต่อแต่นั้น แม้จะไม่พอใจประพฤติพรหมจรรย์ ก็ยังประพฤติมาเกิน 50 ปี ด้วยสัจจวาจานี้ ขอจงมีความสวัสดี ขอพิชังคลาย ขอ

ยัญญัตถกumarจรรอดชีวิต” ดังนี้แล้วพิชก็หายไปทำให้ได้กรอดตาย เมตาอุปบารมี นอกจากจะเป็นการสร้างเมตตาให้ยิ่งยวดสูงขึ้นไปแล้วยังรวมไปถึงการสร้าง ความสงบ่มเย็นในเกิดขึ้นกับสังคม เพราะเมตตาอุปบารมีนี้เป็นหลักธรรมของการเสียสละความสุขส่วนตัว เป็นการสร้างความสามัคคีมีความจริงใจต่อกัน

3. เมตตาปรมัตถบารมี หมายถึง การบำเพ็ญเมตตาบารมียอดเยี่ยมบารมีระดับสูงสุด สูงกว่าอุปบารมี เช่น การสละชีวิตเป็นทาน ตัวอย่าง ชาตกเรื่องพระเจ้าเอกราชความ โดยสังเขปว่า ในอดีตกาลพระราชาพระนามว่า เอกราชแห่งกรุงพาราณสีทรงอธิษฐานและรักษาศีลสมาทานกุศลกรรมบถ 10 สงเคราะห์มหาชนด้วยสังคหวัตถุ 4 ประการ พระองค์เป็นผู้มีจิตประกอบด้วยคุณธรรมอันสูงส่ง อยู่มาคราวหนึ่ง พระเจ้าทัฬหเสนะ ผู้มีความโลภ ยกกองทัพมาเพื่อแย่งชิงพระนคร จับข้าราชการชาวนิคมนพร้อมด้วยทหาร พระเจ้าเอกราชทรงขอให้ไว้ชีวิตประชาชนของพระองค์ สุดท้ายได้จับพระเจ้าเอกราชแขวนห้อยตัวลงที่กำแพง แต่พระเจ้าเอกราช ไม่ทรงโกรธและยังแผ่เมตตาให้พระเจ้าทัฬหเสนะอีกจนทำให้พระเจ้าทัฬหเสนะกลับใจ เมตตาปรมัตถบารมี นอกจากจะเป็นการสร้างเมตตาขั้นสูงสุดแล้วยังรวม ไปถึงการสร้างความสงบ่มเย็นในเกิดขึ้นกับสังคมและประเทศ เพราะเมตตาปรมัตถบารมีนี้เป็นหลักธรรมของการยอมเสียสละชีวิต เพื่อดำรงไว้ซึ่งความถูกต้องอันนำมาซึ่งความสงบแก่สรรพสัตว์ทั้งหลาย

ด้วยเหตุนี้ผู้เขียนจึงเชื่อว่าความเมตตา คือความรัก ความเป็นมิตร ความปรารถนาดีต่อบุคคลอื่นจะทำให้โลกพบความสงบสุขที่แท้จริง เมตตาในพระพุทธศาสนาเป็นทางออกที่ยุติความขัดแย้งที่จะเกิดขึ้น โลกที่ผ่านการปฏิบัติด้วยหลักเมตตานี้จะเป็นโลกที่สงบเข้าถึงสันภาพตามพุทธพจน์ที่ว่า “เมตตาค้ำจุนโลก” การแผ่เมตตาโดยไม่จำเพาะเจาะจง จะมีได้ต้องอาศัยการเจริญ อบรมหรือทำให้เกิดขึ้นบ่อยๆ ในชีวิตประจำวันนั่นเอง โดยเริ่มจากตัวเราไปหาบุคคลที่ใกล้ชิดตัวเราที่สุด แล้วค่อยๆ ขยายวงกว้างออกไปขึ้นเรื่อยๆ จนกระทั่งถึงบุคคลที่ไม่เป็นที่รักคือศัตรู

วิเคราะห์เมตตาในฐานะเป็นฐานแนวคิตรাত্রภาพ

ความเมตตาที่จะนำพามนุษย์ไปสู่ภรรตภาพนั้นต้องเริ่มที่ใครก่อน ครั้งหนึ่งพระเจ้าอชาตศัตรูทุกข์ใจสาเหตุหลงเชื่อคนผิดหลงฆ่าพระราชบิดาจนสิ้นพระชน ต่อมาสำนึกผิดแต่ทุกข์ยังติดอยู่ในพระทัยตลอดเวลา อยากจะหาทางดับทุกข์ จึงเข้าเฝ้าพระพุทธเจ้า พระพุทธเจ้าทรงแนะนำให้พระเจ้าอชาตศัตรูให้อภัยตนเองก่อน ให้เมตตาตนเองก่อน การเมตตาตนเองนั้นถือว่าเป็นสิ่งสำคัญต่อการดำเนินชีวิตต่อไปในวันข้างหน้า ตัวอย่างเช่นหมอวิสุทธิ์เป็นศาสตราจารย์ทางการแพทย์ที่เก่งมากในเรื่องของการทำเด็กหลอดแก้ว เป็นอันดับ

10 วารสาร มจร ปรัชญาปริทรรศน์ ปีที่ 1 ฉบับที่ 2 (กรกฎาคม – ธันวาคม 2561)

ต้นๆ ของเอเชียมีฐานะดี แต่ชีวิตที่รุ่งโรจน์ต้องพลิกผันตกต่ำกลายเป็นนักโทษประหารเพราะการตัดสินใจที่ผิดพลาดมีปัญหาความรักและแก้ปัญหาด้วยการฆ่าภรรยาถูกพิพากษาประหารชีวิต หากพิจารณาแค่นี้ทุกอย่างก็เกี่ยวกับหมอวิสุทธ์ก็ยุติลงทันที แต่ความเมตตาได้ถูกหยิบยื่นให้หมอวิสุทธ์ ทำให้ได้ทบทวนตัวเองอย่างจริงจัง ได้รู้ว่าชีวิตก่อนหน้านี้เป็นคนที่ประมาทปล่อยให้ความโลภและความโกรธเข้าครอบงำจนไร้อิสระ ปล่อยให้อิทธิพลของลาภยศคำสรรเสริญ เข้ามามีอำนาจเหนือตนเอง แม้ว่าจะต้องเสียสิ่งต่าง ๆ ไปมากมาย แต่หลังจากได้รับความเมตตาจากคนอื่นและได้ให้อภัยและเมตตาตนเองแล้วทำให้รู้สึกว่าได้เรียนรู้ตัวเองมากขึ้น ได้มองโลกในอีกมุมมองหนึ่ง มีการเจริญเติบโตของจิตวิญญาณและมีความสุขจากการให้เข้าใจคำว่าจิตอาสามากขึ้นและได้ทำงานด้านจิตอาสาโดยตลอด ในเวลาที่เรายุ่งๆ เราก็อยากได้รับความเมตตาจากคนอื่น พระเจ้าอชาตศัตรูอยากได้รับความเมตตา หมอวิสุทธ์ก็อยากได้รับความเมตตาเช่นกัน ในข้อนี้พระพุทธเจ้าตรัสว่าให้เมตตาตนเองก่อนเช่นที่เราใช้ในปัจจุบันว่า อะหังสุโขโต โหมิ ขอให้ข้าพเจ้าจงเป็นผู้ถึงสุข ดังนี้เป็นต้น คือให้ยกตนเองเป็นพยานก่อนว่าตัวเราเองต้องการความสุขเช่นไร คนทั้งหลายก็ต้องการสุขแบบนั้นเช่นเดียวกับเรา เช่น เราไม่อยากจะถูกคนอื่นเบียดเบียน จอกรวณ คนทั้งหลายเองก็เช่นกัน พึงปฏิบัติต่อคนอื่นเหมือนดังปฏิบัติต่อตนเอง พึงใส่ใจทุกข์ของคนอื่นเหมือนใส่ใจทุกข์ของตน พึงใส่ใจสุขของคนอื่นเหมือนดังสุขของตน ทำเพื่อเขาให้เหมือนกับที่คิดจะทำให้แก่ตัวเราเอง ทำเพื่อคนอื่นให้เหมือนกับที่ ทำเพื่อตนเอง ทำเพื่อความสุขของคนอื่นดูๆ เพื่อความสุขของตน ทำต่อคนอื่นด้วยจิตสำนึกว่าเขารักสุขเกลียดทุกข์เช่นเดียวกับเรา พึงทำต่อเขาเหมือนที่อยากให้คนอื่นทำต่อตนเอง ทำต่อคนอื่นเหมือนที่อยากให้เขาทำต่อเรา ตัวอย่างเช่น เรากลัวว่าเวลาขึ้นแท็กซี่ เราจะถูกแท็กซี่โกงเงินค่าโดยสาร ในข้อนี้คนขับแท็กซี่ก็ควรมีเมตตาโดยคิดว่าต้องอำนวยความสะดวกให้ผู้โดยสารในฐานะผู้ให้บริการและมีความสุขจิตต่อหน้าที่ การแผ่เมตตาจึงต้องให้แผ่ให้ตนเองก่อน ส่วนคนที่เรารัก คนที่รักเรา คนที่เราเกลียด คนที่เกลียดเราควรเป็นอันดับต่อ ๆ ไป ซึ่งเป็นไปตามเหตุผลธรรมดาที่ถูกต้อง คือเราจะให้อะไรใครได้ เราต้องมีของสิ่งนั้นเสียก่อน เมื่อไม่มีจะให้ได้อย่างไร เมื่อไม่มีก็ให้ไม่ได้ การปรารถนาให้คนอื่นเป็นสุขก็เช่นกัน ถ้าตนเองไม่เป็นสุข จะมีความสุขที่ไหนไปเพื่อแผ่ให้คนอื่น ตนเองต้องมีสุขก่อนจึงจะแผ่เมตตาปรารถนาให้คนอื่นเป็นสุขได้ ฉะนั้นจึงต้องปรารถนาให้ตนเองเป็นสุขก่อน เมตตาที่ถูกต้องเป็นอย่างนี้ คือเมตตาตน แล้วก็เมตตาคนอื่นต่อไปหรือพร้อมกันไป ไม่ใช่เมตตาแต่คนอื่น และก็ไม่ใช่เมตตาแต่ตนเอง เมตตาที่ถูกต้องนั้นต้องปรารถนาให้ตนเองเป็นสุข ทำตนเองให้เป็นสุข ให้มีสุข การแผ่เมตตาไม่ใช่การแสดงเพียงปากพูดหรือนึกไป การแผ่เมตตาที่ถูกต้องเพื่อให้เกิดผลจริงต้องแผ่ออกจากใจที่อ่อนละมุน และใจจะอ่อนละมุนสามารถแผ่เมตตาออกไปเพื่อคนอื่นได้ ก็ต้องเป็นใจที่สงบจากความทุกข์ความร้อนเพราะความโลภ โกรธ หลง อย่างน้อยก็ในชั่ว

ระยะเวลาที่ปรารถนาจะแผ่เมตตาออกไป ใจที่กำลังทุกข์กำลังร้อนด้วยความโลภโกรธหลงจะไม่มีพลังเมตตาแผ่ไปได้เลย การเมตตาตนเองทำใจตนเองให้มีความสุขก่อน จึงเป็นความจำเป็นอย่างยิ่งก่อนจะเมตตาคนอื่น ใจตนเองเป็นสุขสงบจากความร้อนมีความเยือกเย็นอ่อนละมุนจะสามารถแผ่เมตตาไปยังคนอื่นได้กว้างไกล ในพุทธปรัชญากล่าวว่าหากใจตนเองสับสนวุ่นวายเป็นทุกข์ความหวังดีต่อผู้อื่นก็ไม่เกิด เมตตาผู้อื่นไม่ได้ ด้วยเหตุนี้ผู้ที่มิใช่เป็นทุกข์มีใจว่าวุ่นจึงปรากฏออกทางกาย วาจากระด้าง จึงทำให้ผู้อื่นว่าไม่มีเมตตา ข้อนี้อาจมีคนแย้งว่าไม่ควรตัดสินคนจากบุคลิกภายนอก ในพุทธปรัชญาจึงกล่าวว่าเราควรเมตตาตนเองเสียก่อน ด้วยการทำให้ใจตนเองให้สงบจากโลภโกรธหลงทั้งสามประการ จนเยือกเย็นเป็นสุขอ่อนละมุนเสียก่อน จึงจะถูกต้อง จึงจะเป็นเมตตาที่แท้จริง ในธรรมบทเรื่องจักขุบาลมีพุทธพจน์ตอนหนึ่งว่า ใจเป็นประธาน ทุกสิ่งสำเร็จได้ด้วยใจ พุดถึงใจเป็นกลางๆ ถ้า ทำ พุด คิด จากใจที่ดี ผลที่ตามมาที่ดี เมื่อจะต้องการเมตตาก็จะต้องไปขอจากท่านผู้ที่เรามั่นใจว่าเป็นผู้มีศีลมีธรรมมีเมตตา เช่นพระเจ้าอชาตศัตรูขอจากพระพุทธเจ้า คนที่จะเมตตาต่อคนอื่นได้ต้องมีเมตตาต่อตนเองก่อน คือต้องทำใจตนเองให้เยือกเย็นเป็นสุขก่อน ความเยือกเย็นเป็นสุขก็คือผลของเมตตานั่นเอง หรือเรียกว่าพลังของเมตตานั่นเอง ซึ่งต้องมีในใจเสียก่อน ข้อนี้อาจจะมีคนโต้แย้งว่าการแผ่เมตตาตนเองนั้นเป็นการเห็นแก่ตัว ในพุทธปรัชญาอธิบายว่า การเมตตาตนเองก่อนเป็นการทำให้ใจให้สงบเยือกเย็น และทำใจตนเองให้มีพลังก่อน เช่นการจุดเทียนต้องเริ่มจุดที่เราก่อนเมื่อเรามีแสงสว่างแล้วจึงจุดแสงสว่างนั้นให้แก่ผู้อื่น เมตตาที่แท้จะกระตุ้นให้เราออกไปช่วยเหลือผู้อื่น หรือเป็นเมตตาที่มากพอ ดังนั้นถ้าเราต้องการบ่มเพาะเมตตาให้เจริญงอกงาม จึงต้องทำมากกว่าการแผ่เมตตา เราต้องทำเมตตาให้กลมกลืนเป็นส่วนหนึ่งในชีวิตประจำวันของเรา โดยเฉพาะในความสัมพันธ์กับผู้อื่น ไม่ว่าคนใกล้หรือคนไกล เมตตานี้ต้องมีความจริงใจเป็นพื้นฐาน แสดงออกด้วยการให้อภัย ไว้วางใจผู้อื่น และรู้สึกเชื่อมโยงกับผู้คนทั้งหลาย เมตตาหมายถึงความใส่ใจกับผู้อื่นที่อยู่เบื้องหน้าเรา มีความอ่อนน้อมถ่อมตน และรู้สึกชื่นชมเห็นคุณค่าของทุกสิ่ง ยังมีสำนึกรู้คุณมากเท่าใด ความเมตตาปรารถนาดีก็จะท่วมท้นใจมากเท่านั้น ความเมตตาต่อคนอื่น กับความเมตตาต่อตนเอง เป็นเรื่องเดียวกัน พุดอีกอย่างถ้าเรารักตนเอง เราก็ควรรักผู้อื่นด้วย เพราะความสุขและสิ่งดีงามต่าง ๆ ที่เรามอบให้แก่ผู้อื่นนั้น ในที่สุดก็จะย้อนกลับมาที่ตัวเราเอง ในทางตรงข้ามการเอาเปรียบผู้อื่นก็เป็นการทำร้ายตนเอง เพราะสิ่งเลวร้ายที่เรากระทำแก่ผู้อื่นนั้น ไม่ช้าก็เร็วจะย้อนกลับมาที่ตัวเราเอง เช่นปรุจจิตของเราให้เป็นคนมักโกรธ หยาบกระด้าง และทำให้สุขภาพเราย่ำแย่ลง ยังไม่ต้องพุดถึงเรื่องเดือดเนื้อร้อนใจอื่น ๆ ที่จะตามมา เรากับผู้อื่นไม่ได้แยกขาดจากกัน ต่างเชื่อมโยงผูกพันกันทั้งในฐานะเพื่อนร่วมทุกข์ และเพื่อนร่วมโลกในเครือข่ายความสัมพันธ์อันซับซ้อน ที่ต่างส่งผลต่อกันและกันอย่างมีอาจหลีกเลี่ยงได้ตามหลักอิทัปปปัจจยตา ดังนั้นความสุขของเรา กับ

12 วารสาร มจร ปรัชญาปริทรรศน์ ปีที่ 1 ฉบับที่ 2 (กรกฎาคม – ธันวาคม 2561)

ความสุขของผู้อื่นจึงแยกจากกันไม่ออก ถ้าเราอยากมีความสุข ก็ต้องช่วยให้ผู้อื่นมีความสุขด้วย และยิ่งเราช่วยผู้อื่นโดยไม่ปรารถนาผลตอบแทนเลย เรายิ่งมีความสุขได้ง่ายขึ้น เพราะนั่นแสดงว่าเราเข้าถึงภราดรภาพมากขึ้น

บทสรุป

ภราดรภาพเป็นความมุ่งหวังว่าของผู้ศึกษาว่าน่าจะได้จริงในสังคม เพราะเมื่อพิจารณาถึงปัญหา ความขัดแย้ง การทะเลาะก่อกวน ทำร้าย พยาบาท เบียดเบียนที่เกิดขึ้นในสังคมที่นับวันจะทวีความรุนแรงขึ้น โดยเฉพาะปัญหาความขัดแย้งที่เกิดขึ้นในสังคมไทยจนนำไปสู่การทำให้รัฐประหารของทหาร สร้างปัญหาตามมามากมาย เช่นปัญหาการก่อความไม่สงบในประเทศ การมุ่งทำลายฝ่ายตรงข้าม หรือการโกงโดยการยึดอำนาจของประชาชน การปกครองที่ไม่เป็นธรรม แบ่งฝักแบ่งฝ่าย ใครเห็นด้วยกับตนก็ดูแลและให้ผลประโยชน์ แต่ถ้าใครมีความเห็นขัดแย้งจะถูกทำร้าย และทำลายด้วยนานาวิธี ไม่เว้นแม้แต่พระสงฆ์ที่เป็นสัญลักษณ์ของความดีก็ถูกทำลายในยุคนี้ หากภราดรภาพในสังคมมีมากขึ้นปัญหาการปล้นอำนาจของประชาชนโดยทหารจะไม่เกิดขึ้น ปัญหาความเห็นต่างและความขัดแย้งก็จะลดลง

ภราดรภาพจะเกิดขึ้นได้ก็ต่อเมื่อมนุษย์มองเห็นว่าตนเองรักสุขเกลียดทุกข์ คนอื่นก็รักสุขเกลียดทุกข์เช่นเดียวกันแล้วปฏิบัติต่อกันด้วยหลักเมตตา การมองว่ามนุษย์ทุกคนเป็นเหมือนพ่อแม่ญาติพี่น้องแล้วจะปฏิบัติสิ่งใดต่อกันก็พึงปฏิบัติต่อกันบนพื้นฐานของความเมตตา ภราดรภาพจึงเกิดได้เพราะมนุษย์ปฏิบัติต่อกันบนพื้นฐานความเมตตา

เอกสารอ้างอิง

กองวิชาการ สภาการศึกษามหาวิทยาลัย. (2548). **ธมมปทภูฎกถา ปฐโมภาโค-อฏฐโมภาโค**. กรุงเทพมหานคร : มหาวิทยาลัย.

ดิช นัท ฮันท์. (2543). **เมตตาภาวนา คำสอนว่าด้วยรัก**. พิมพ์ครั้งที่ 2. กรุงเทพมหานคร : สำนักพิมพ์มูลนิธิโกมลคีมทอง.

พระพรหมคุณาภรณ์ (ป.อ. ปยุตโต). (2553). **พจนานุกรมพุทธศาสตร์ ฉบับประมวลธรรม**. ครั้งที่ 18. นนทบุรี : โรงพิมพ์เพิ่มทรัพย์การพิมพ์.

_____. (2554). **พุทธธรรม ฉบับปรับปรุงและขยายความ**. พิมพ์ครั้งที่ 11. กรุงเทพมหานคร: โรงพิมพ์บริษัท สหธรรมมิก.

พระมหาวิมลพร อภิวิฑฒโน. (2553). **การแผ่เมตตา หนึ่งแง่มุมของจิตใจ**. พิมพ์ครั้งที่ 3. กรุงเทพมหานคร : อาหารการพิมพ์.

พระมหาสมจินต์ วันจันทร์. (2548). **ฉันเข้าใจสรรพสิ่งเพราะฉันรัก**. กรุงเทพมหานคร :

สำนักพิมพ์ กัลปพฤกษ์.

พระพุทธโฆษาจารย์เถระ รจนา. (2551). **คัมภีร์วิสุทธิมรรค**. สมเด็จพระพุทธปาจารย์ (อาจ อาสภมหาเถร) แปลและเรียบเรียง. พิมพ์ครั้งที่ 6. กรุงเทพมหานคร: บริษัท ธนาเพรส จำกัด.

มหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย. **พระไตรปิฎกภาษาไทย ฉบับมหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย**. กรุงเทพมหานคร : โรงพิมพ์มหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย, ๒๕๓๙.

ราชบัณฑิตยสถาน. (2540). **พจนานุกรมศัพท์ปรัชญาอังกฤษ-ไทย**. พิมพ์ครั้งที่ 2. กรุงเทพมหานคร: ราชบัณฑิตยสถาน.

สมภาร พรหมทา. (2560). **แก่นเดิมพุทธปรัชญา (เล่มที่หนึ่ง:มนุษย์)**. กรุงเทพมหานคร: บีพีเคพรินติ้ง.

ปรัถถนญมในฐานะรากฐานแห่งจิตอาสา

Altruism as the fundamental of Voluntary Mind

หม่อมอัญชลี ยุคล ณ อยุธยา Mom Anchalee Yugala na Ayudhya
อาจารย์พิเศษ คณะพุทธศาสตร์ มหาวิทยาลัยมหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย
Department of Religion and Philosophy, Faculty of Buddhism, MCU

บทคัดย่อ

บทความเรื่อง “ปรัถถนญมในฐานะรากฐานแห่งจิตอาสา” มีวัตถุประสงค์ที่จะศึกษาและวิเคราะห์ประเด็นข้อถกเถียงในเรื่องแนวคิดจิตอาสา ว่ามีความขัดแย้งหรือมีความสัมพันธ์สอดคล้องกับแนวคิดปรัถถนญมแค่ไหน หลักแนวคิดในการช่วยเหลือผู้อื่น มองประโยชน์คนอื่นเป็นหลัก และมองประโยชน์ตนเองเป็นที่สองนั้นมีอยู่จริงหรือไม่ และจากการศึกษา ผู้เขียนพบว่าแนวคิดเรื่องปรัถถนญม ในทัศนะของพุทธปรัชญาเถรวาท ซึ่งมีฐานแนวคิดมาจากการให้การทำทาน ซึ่งเป็นการกระทำเพื่อยังประโยชน์ให้ผู้อื่นนั้นเป็นรากฐานของแนวคิดจิตอาสาอย่างแท้จริง

คำสำคัญ: จิตอาสา, ปรัถถนญม, พุทธปรัชญา

Abstract

The article on the “Altruism as the fundamental of Voluntary Mind” intended to study and analyze the issues of the concept of voluntarism if there is any conflict to the concept of altruism or not. How are these two concepts related? Is the concept of helping others by focusing at the benefits of others first by overlook of your own benefit really existed? And from the study, the writer found that the concept of altruism in the view of Theravada Buddhist philosophy which bases on giving or dāna, an action to benefit others, is truly the fundamental of Voluntary Mind.

Keywords: Voluntary mind, Altruism, Buddhist philosophy.

บทนำ

จิตอาสา (Voluntary Mind) ตามพจนานุกรมฉบับราชบัณฑิตยสถาน ฉบับ พ.ศ.2542 ได้ให้ความหมายของคำว่า จิตอาสา (Voluntary Mind) ไว้ว่า จิต คำแรกนั้นเป็น คำนาม หมายถึงใจ สิ่งที่มีหน้าที่รู้ คิดและนึก ส่วนคำว่า อาสา เป็นคำกริยา แปลว่า เสนอตัวเข้ารับทำ (ราชบัณฑิตยสถาน, 2560) พระไพศาล วิสาโล ได้เคยกล่าวไว้ในหนังสือ เมื่อดอกไม้บานสะพรั่ง ทั้งแผ่นดินที่ท่านเขียนโดยให้ความหมายของคำว่า “จิตอาสา” คือจิตที่พร้อมจะสละแรงกาย ความสามารถ สติปัญญา รวมทั้งเวลาเพื่อประโยชน์แก่ผู้อื่นในสังคม เป็นจิตที่เป็นสุขเมื่อได้ทำความดี ไม่เห็นคุณค่าเมื่อพบเห็นผู้ประสบกับความทุกข์ยาก (พระไพศาล วิสาโล, 2548) ซึ่งมีความหมายที่ตรงกับรองศาสตราจารย์ ศุภรัตน์ รัตนมุกข์ ที่กล่าวถึงการที่บุคคลหนึ่งตัดสินใจเข้าร่วมงานจิตอาสานั้นจะต้องประกอบด้วยสิ่งสำคัญ 3 ประการ คือ 1) ความปรารถนาที่จะให้ 2) ความรู้สึกเข้าใจและเห็นใจผู้อื่น และ 3) ไม่มีแรงจูงใจที่จะรับสิ่งตอบแทนจากการกระทำนั้น เป็นการตอบแทน (ศุภรัตน์ รัตนมุกข์, 2548) ดังนั้นจึงพอสรุปความหมายของคำว่า “จิตอาสา” คือการช่วยเหลือผู้อื่นด้วยความสมัครใจ และในการกระทำนั้นไม่หวังผลตอบแทนใด เพียงแต่เป็นการกระทำที่หวังเพื่อทำให้คนอื่นพ้นจากทุกข์หรือปัญหาที่เป็นอยู่ โดยอาจมุ่งหวังให้ทั้งผู้ให้และผู้รับมีความสุขเกิดขึ้น

ประเทศไทยมีการใช้คำว่า “จิตอาสา” ครั้งแรกหลังจากการเกิดเหตุการณ์ภัยพิบัติคลื่นสึนามิตามชายฝั่งทะเลอันดามันใน 4 จังหวัดภาคใต้ เมื่อวันที่ 26 ธันวาคม พ.ศ.2548 โดยในครั้งนั้นมี “อาสาสมัคร” เป็นจำนวนมากจากทั่วประเทศ และทั่วโลกเข้ามาร่วมมือกันระดมความช่วยเหลือผู้ประสบภัย กอบกู้ศพผู้เสียชีวิต ทำความสะอาดบริเวณชายฝั่งทะเล จนเกิดกระแสทำให้ผู้คนเห็นคุณค่า และความสำคัญของความสามัคคี การมีส่วนร่วมในการทำงาน การมีคุณธรรม และการสร้างสรรค์ประโยชน์สุขให้แก่สังคม โดยที่อาสาสมัครเหล่านั้นมาจากภาครัฐ และภาคเอกชน ประชาชนทั่วไป จนทำให้คำว่า “อาสาสมัคร” มีความหมายรวมถึงผู้ที่หน้าที่ ที่มีผลตอบแทนในรูปแบบของเงินเดือน เบี้ยเลี้ยง ที่มีค่าใช้จ่ายในการปฏิบัติงานต่างๆ ไปด้วย เกิดการคิดคำใหม่เพื่อเรียกผู้ที่ไปช่วยความสมัครใจ และไม่ได้หวังผลตอบแทนใดๆ นอกเหนือไปจากการได้รับความสุขจากการให้ว่า “จิตอาสา” ตั้งแต่นั้นมากลุ่มจิตอาสาจึงเกิดขึ้นในสังคมไทยต่อมา จนเมื่อถึงงานพระราชพิธีถวายพระเพลิงพระบรมศพพระบาทสมเด็จพระปรมินทรมหาภูมิพลอดุลยเดช ในหลวงรัชกาลที่ 9 ที่ได้จัดให้มีขึ้นในช่วงระหว่างวันที่ 25-29 ตุลาคม 2560 ที่ผ่านมา ได้เกิดปรากฏการณ์ครั้งยิ่งใหญ่ในการร่วมกันทำความดี ด้วยมีการลงทะเบียนรับสมัครจิตอาสาเข้าช่วยงานในพระราชพิธีนี้มากถึง 2,010,429 คน (มติชน, 2560) ซึ่งถือเป็นจำนวนจิตอาสาที่มากที่สุดในโลกที่ทำได้

การทำงานจิตอาสานั้น หลักสำคัญจะต้องเสียสละเวลา และทุนทรัพย์หรือรายได้ บางอย่างของตน จะต้องเป็นคนที่ประกอบด้วยความเมตตา เอื้อเฟื้อ เผื่อแผ่ แก่ผู้อื่น มุ่งหวัง

16 วารสาร มจร ปรัชญาปริทรรศน์ ปีที่ 1 ฉบับที่ 2 (กรกฎาคม – ธันวาคม 2561)

เพื่อให้ผู้อื่นมีความสุข พ้นจากความทุกข์ ในช่วงเวลาที่ผ่านมาของประเทศไทยตั้งแต่ปี พ.ศ. 2556 จนถึงปัจจุบัน ประเทศไทยมีปัญหาในหลายด้าน ทั้งด้านการเมือง เศรษฐกิจ สังคม ความขัดแย้ง ทำให้เกิดการแบ่งพรรคแบ่งพวก มีเห็นแก่ตัว ขาดความรับผิดชอบต่อสังคม ขาดความจิตสาธารณะ (Public Mind) (ประเวศ วะสี, 2542) ไม่เห็นแก่ประโยชน์ส่วนรวม ซึ่งสภาพสังคมเช่นนี้ สร้างสภาวะแห่งความแตกแยกทางเห็น ความเล็งน้ำใจ อย่างไม่อาจหลีกเลี่ยงได้ ภาวะรูปการเช่นนี้ถือเป็นความเสื่อมถอยแห่งการมีจิตอาสาให้เกิดขึ้น

ในทางพุทธปรัชญาเถรวาท การช่วยเหลือผู้อื่นนั้น มีแนวคิดมาจากเรื่องการให้ทาน ซึ่งการให้ทานในความหมายนัยยะทางพุทธปรัชญามุ่งหมายถึง การให้ที่มีการเสียสละ โดยมีอาการกิริยาที่เป็นธรรมชาติที่จบลงในตัว เมื่อให้ทานแล้วก็คือสมบูรณ์ตรงตามวัตถุประสงค์ของผู้ให้ และการให้ทานก็จะจบลงตรงนั้น แปลว่าการให้ทานนั้น จะไปก่อให้เกิดแรงกระเพื่อมใด หวังผลใด หรือนำไปสืบสานต่อเพื่ออะไร ก็เป็นอีกเรื่องหนึ่ง ลักษณะดังเช่นตัวอย่างเรื่องทีปรากฏใน อรรถกถา ขุททกนิกาย ปาปวรรคที่ 9 ที่กล่าวถึงภรรยาของนายพรานที่ชื่อกุกกุณมิตร ที่บรรลุนิโสดาบันตั้งแต่อายุ 7 ขวบ แล้วมาแต่งงานกับนายพราน แต่การเป็นภรรยานั้นจะต้องประกอบหน้าที่ของภรรยาที่พึงกระทำ เมื่อสามีจะออกไปล่าสัตว์ก็จะให้ภรรยาไปหีบส่งข่าย ลูกธนู หอก ดาบ ดังนั้นภิกษุทั้งหลายจึงสงสัยกราบทูลถามพุทธเจ้าว่า “ภรรยาของนายพรานกุกกุณมิตร เป็นพระโสดาบัน แม้ว่าจะไม่มีเจตนาฆ่าสัตว์ด้วยตัวเองก็จริง แต่ก็เป็นผู้ส่งข่าย คั่นธนู ลูกธนู ให้แก่สามีที่จะออกไปล่าสัตว์ อย่างนี้จะไม่ถือว่าพระโสดาบันกระทำปาณาติบาตหรือ?” พระพุทธเจ้าตรัสตอบว่า “ภิกษุทั้งหลายพระโสดาบันย่อมไม่ทำปาณาติบาต ที่นางทำอย่างนั้น ด้วยแค่คิดว่าเรากำลังทำตามคำของสามี จิตของนางไม่มีเลย ว่า สามีนั้นจงถือเอาเครื่องประหารนี้ไปทำปาณาติบาตจริงอยู่ เมื่อแผลในฝ่ามือไม่มียาพิษนั้นก็ไมอาจจะให้โทษแก่ผู้ถือยาพิษได้ฉันใด ชื่อว่าบาปย่อมไม่มีแก่ผู้ไม่ทำบาป แม้นำเครื่องประหารทั้งหลายมีธนูเป็นต้นออกให้ เพราะไม่มีอกุศลเจตนา ฉะนั้นเหมือนกัน” (อรรถกถา ขุททกนิกาย คาถาธรรมบท ปาปวรรคที่ 9, 2560) ข้อวินิจฉัยนี้ แสดงให้เห็นว่า ในขณะที่หีบอาวุธส่งให้สามีนั้น นางมีสำนึกอยู่อย่างเดียว คือต้องการทำหน้าที่ของภรรยาให้สมบูรณ์ ส่วนสามีจะเอาอาวุธนั้นไปทำอะไร ไม่ใช่เรื่องของนาง หน้าที่ของนางมันจบตรงที่นางทำหน้าที่นั้นเสร็จแล้ว การให้ทานก็เช่นกัน ย่อมจบลงที่ผู้ให้ได้ทำหน้าที่ในการให้ทานแล้ว ส่วนผู้รับทานนั้นจะเอาซึ่งทานไปทำอะไรก็เป็นหน้าที่แห่งเขา ส่วนเรื่องให้แล้วจะมีความสุข ความอึดอึดใจ หรือสิ่งใดนั้นหรือไม่ กิริยาอาการแห่งการให้ทานย่อมจบเพียงเท่านี้

แนวคิดเรื่องจิตอาสาในพุทธปรัชญาเถรวาท

แม้ในพุทธปรัชญาเถรวาทจะไม่มีคำว่า “จิตอาสา” โดยตรงหรือชัดเจน แต่แนวคิดจิตอาสานี้มีลักษณะหลักการปฏิบัติเหมือนดังเรื่องการให้ทานในทางพุทธปรัชญา โดยถือความหมายของคำว่า จิตอาสา ที่หมายถึง การช่วยเหลือผู้อื่นด้วยความสมัครใจ ทั้งที่ไม่ใช่ภาระหน้าที่ของตนที่จะต้องกระทำ และในการกระทำนั้นไม่หวังผลตอบแทนใด เพียงแค่หวังเพื่อทำให้คนอื่นพ้นจากทุกข์หรือพ้นจากปัญหาที่เป็นอยู่ มุ่งหวังให้สังคมเกิดมีความสุขทั้งผู้ให้และผู้รับ ก็ตรงกับลักษณะความหมายแห่งการให้ทาน เพราะการให้ทานนั้นเป็นการแบ่งปันการเสียสละ การเอื้อเฟื้อ ด้วยจิตใจที่ดีงาม มุ่งเพื่อบูชาพระคุณ หรือมุ่งเพื่อสงเคราะห์แก่คนตกทุกข์ได้ยาก แก่คนทั่วไป ด้วยความกรุณาสงสารเป็นสำคัญ โดยเรื่องการให้ทานนั้น ปรากฏอยู่ในหลักคำสอนในพุทธศาสนาในหลายหลักธรรม เช่น ในทศพิธราชธรรม (สำนักงานกิจการยุติธรรม, 2560) ข้อที่ 1 ว่าด้วยทาน, ในบารมี 10 (พระธรรมปิฎก (ป.อ.ปยุตฺโต), 2532) ข้อที่ 1 ว่าด้วยทานบารมี, ในบุญกิริยาวัตถุ 3 (พระธรรมปิฎก (ป.อ.ปยุตฺโต), 2532) ข้อที่ 1 ว่าด้วยทานมัย, และบุญกิริยาวัตถุ 10 (พระธรรมปิฎก (ป.อ.ปยุตฺโต), 2532) ข้อที่ 1 ว่าด้วยทานมัย, และสังคหวัตถุ 4 (พระธรรมปิฎก (ป.อ.ปยุตฺโต), 2532) ข้อที่ 1 ว่าด้วยทาน ซึ่งมีความหมายอย่างเดียวกัน คือการเสียสละทรัพย์ สิ่งของ เงินทอง แรงกาย สติปัญญา ความรู้ความสามารถ เพื่อก่อให้เกิดประโยชน์ต่อผู้อื่น เป็นเวียวจำนง คือ การสงเคราะห์ช่วยเหลือคนอื่น ทำสิ่งที่เป็นประโยชน์แก่คนอื่น ซึ่งคือการชวนช่วยในกิจการที่ชอบ ซึ่งเป็นการกระทำสิ่งที่เป็นคุณงามความดี ที่เกิดประโยชน์ต่อผู้อื่น ไม่ตระหนี่ถี่เหนียว ไม่เป็นคนเห็นแก่ได้ฝ่ายเดียว ช่วยให้ไม่เป็นคนละโมภ ไม่เห็นแก่ตัว คำนึงอยู่เสมอว่า ทรัพย์สิ่งของที่เราหามาได้ มิใช่สิ่งจริงยั่งยืน เมื่อเราสิ้นชีวิตไปแล้วก็ไม่สามารถจะนำติดตัวเอาไปได้ (พระธรรมปิฎก (ป.อ.ปยุตฺโต), 2532) ดังนั้นจึงทำให้ผู้ให้ทาน เป็นผู้ที่มีลักษณะพฤติกรรมสำคัญดังต่อไปนี้ปรากฏ คือ

1. ความมีเมตตา (ความรัก) ความปรารถนาดีมีไมตรี ต้องการช่วยเหลือให้ทุกคนประสบประโยชน์ และความสุข
2. ความมีกรุณา (ความสงสาร) อยากช่วยเหลือผู้อื่นให้พ้นจากความทุกข์
3. ความมีมุทิตา ความเบิกบานพลอยยินดี ยินดีเมื่อผู้อื่นมีความสุข
4. ความมีอุเบกขา (ความมีใจเป็นกลาง) คือ การมองโลกตามความจริง โดยวางจิตใจเรียบสม่ำเสมอมั่นคง เทียงตรง การมองเห็นคนที่จะได้รับผลดีหรือชั่วสมควรแก่เหตุที่ตนประกอบ

ลักษณะพฤติกรรมทั้งหมดที่กล่าวมา ก็คือหลักแห่งพรหมวิหารธรรมนั่นเอง โดยเป็นสิ่งที่จะทำให้ก้าวข้ามไป หรืออยู่เหนือกว่าการตั้งความหวังที่จะได้รับผลตอบแทนจากการช่วยเหลือผู้อื่น โดยมีสำนึกจากปัจจัยที่เกี่ยวข้องที่ส่งผลต่อพฤติกรรมของผู้ให้ทานหรือจิตอาสา 2 ประการ คือ

18 วารสาร มจร ปรัชญาปริทรรศน์ ปีที่ 1 ฉบับที่ 2 (กรกฎาคม – ธันวาคม 2561)

1) ปัจจัยภายใน (ดีโดยอุปนิสัยที่มีมาแต่กำเนิด) คือการคิด ไตร่ตรอง ในการพิจารณา ให้คุณค่าและความดีงาม ซึ่งส่งผลต่อพฤติกรรมและการประพฤติปฏิบัติ โดยเฉพาะการปฏิบัติทางจิตใจเพื่อขัดเกลาตัวเองให้เป็นไปทางใดทางหนึ่ง ฉะนั้นมนุษย์ทุกคนล้วนสามารถสร้างสำนึกให้ตนเองได้ ซึ่งเกิดจากการเรียนรู้ การมองเห็น การคิด ฯลฯ แล้วนำมาพิจารณาเพื่อตัดสินใจว่าต้องการสร้างสำนึกแบบใดก็มีการฝึกฝนและสั่งสมสำนึกแบบนั้น

2) ปัจจัยภายนอก (ดีในสายตาของสังคม) สังคมและสภาพแวดล้อมย่อมมีอิทธิพลในการอบรมกล่อมเกลาและสะสมการรับรู้ จนเกิดเป็นสำนึกในลักษณะของการตัดสินใจและแยกแยะว่า อะไรดี-ไม่ดี อะไรควร-ไม่ควร กระบวนการในการพัฒนาจิตสำนึกในคนๆ หนึ่ง มีที่มาจากสภาพแวดล้อมทางสังคม เริ่มตั้งแต่ พ่อ แม่ ญาติ เพื่อน สื่อมวลชน คนทั่วไป ฯลฯ ตลอดจนองค์กร วัฒนธรรม ประเพณีความเชื่อ ฯลฯ ซึ่งต่างมีส่วนในการสร้างสำนึกทั้งทางดีและทางเลว ปฏิสัมพันธ์ระหว่างปัจจัยภายในกับปัจจัยภายนอกส่งผลต่อการเกิดจิตสำนึก เป็นปฏิสัมพันธ์ที่ต่อเนื่อง สำนึกที่มาจากภายนอกเป็นการเข้ามาโดยธรรมชาติ กระทบต่อจิตใจ ความรู้สึกนึกคิดของคน โดยที่มักไม่รู้ตัว แต่สำนึกที่เกิดจากภายในเป็นการจงใจ เป็นการเลือกสรร รู้ตัว สร้างขึ้นเองอย่างแท้จริงทุกขณะจิต มีการปรับเปลี่ยน มีการตอบโต้ระหว่างกัน สิ่งที่มากระทบภายนอกและสิ่งที่คิดเองจากภายใน การที่จะทำให้คนมีสำนึกที่ดีจะต้องทำทั้งสองทางพร้อมกัน คือส่งเสริมให้เกิดความรักและสร้างสำนึกที่ดีให้ตนเอง พร้อมกับหาวิธีการผลักดันให้สังคมมีส่วนร่วมในการสร้างกิจกรรมหรือโครงการที่จะนำไปสู่การสร้างจิตสำนึกที่ดีนั่นเอง

อย่างไรก็ตาม แม้การให้ทานในพุทธปรัชญาจะพยายามที่จะก้าวข้ามหรืออยู่เหนือการตั้งความหวังที่จะได้รับผลตอบแทนจากการช่วยเหลือผู้อื่น แต่การให้ทานนั้น ก็ยังส่งผลให้ปรากฏแก่ผู้ให้ทานอยู่ดี ทั้งที่เป็นผลในปัจจุบัน ที่สร้างให้เป็นผู้ที่เป็นที่รักและนิยมชมชอบของผู้อื่น เป็นผู้ที่มีแต่คนอยากคบหา มีชื่อเสียง มีศีลธรรมเกิดขึ้น ทั้งยังส่งผลในอนาคต ที่จะนำไปสู่สุคติเป็นเบื้องปลาย (วัดนาป่าพง, 2560) ซึ่งทำให้เกิดข้อถกเถียงอยู่ดีว่า สุดท้าย การให้ทานก็ยังมีการมุ่งหวังผลเกิดขึ้น ซึ่งกรณีการให้ทานที่มีการหวังผลแห่งทานนั้น ยังถือเป็นทางหนึ่งเพื่อความเป็นไปในบางสิ่ง ดังกรณีการให้ทานของพระพุทธเจ้าเมื่อครั้งเสวยพระชาติเป็นพระเวสสันดร ที่ทรงใช้เพื่อนำไปสู่การบำเพ็ญตนซึ่งทานบารมีนั้น ถืออันเป็นชาติสุดท้ายให้เกิดบริบูรณ์แห่งบารมี 10 (พระไตรปิฎกภาษาไทย 28/1655-2440/447-560) ที่พระเวสสันดรต้องทรงบำเพ็ญ เพื่อหวังผลในการมุ่งสู่ความเป็นพระพุทธเจ้าในชาติต่อมา แต่การให้ทานบางอย่าง บางกรณีก็บอกไม่ได้ว่าจะได้ผลใดๆ เกิดขึ้น เช่นนี้ การให้ทานที่ถือการปฏิบัติด้วยการช่วยเหลือแบ่งปันผู้อื่นโดยไม่คิดถึงตน ยิ่งเสียสละมาก ช่วยมากก็เท่ากับเพิ่มความเป็นพระโพธิสัตว์ให้แก่ตนเอง ทั้งยังลดอัตตาตัวตนให้หมดไปเพราะฉะนั้น บางครั้ง จึงพบว่าพระบางรูป

ยอมเสียสละตนเองกริดเนื้อให้เหยี่ยวกินเพื่อให้เหยี่ยวนั้นมีชีวิตอยู่ ก็มีปรากฏเป็นเรื่องเล่าถึงการให้ทานเช่นนี้

ดังนั้นเมื่อพิจารณาหลักการให้ทานในพุทธปรัชญาตามที่กล่าวอธิบายมาแล้วข้างต้น ก็สามารถชี้ให้เห็นได้ว่า การให้ทานกับการเป็นผู้มีจิตอาสานั้น มีนัยยะแห่งความสอดคล้องที่เสริมต่อแห่งแนวทางซึ่งกันและกันอย่างยากที่จะแยกได้ว่าเป็นเรื่องที่ไม่เหมือนกัน หรือเป็นคนละเรื่องได้เพราะความหมายและจุดมุ่งหมายที่เหมือนกันเอง

แนวคิดปฏัตถนิยม (altruism) ในทัศนะของพุทธปรัชญาเถรวาท

แนวคิดเรื่องปฏัตถนิยม (altruism) นั้น มีหลักแนวคิดที่มุ่งไปที่การช่วยเหลือผู้อื่น โดยการกระทำนั้นเป็นไปโดยไม่ได้อะไรตอบแทน ซึ่งหากมองตามทัศนะพุทธปรัชญาแล้ว การให้ทานย่อมไม่สัมพันธ์กับเรื่องปฏัตถนิยม (altruism) มากเท่าไรเพราะหลักของการให้ทาน ที่ถึงจะเป็นการกระทำเพื่อยังประโยชน์ให้ผู้อื่น หรือช่วยเหลือผู้อื่น ก็ได้เป็นไปโดยไม่หวังผลตามแนวคิดแนวคิดปฏัตถนิยม (altruism) มีข้อแตกต่างในการกระทำบางประการจากหลักแห่งการให้ทานในพุทธปรัชญา ที่ยังมีการหวังผลในการกระทำอยู่ เช่นดังปรากฏเรื่องเหตุผลของการให้ทานที่ปรากฏในพระไตรปิฎก ว่าด้วยเรื่องที่ว่าพระพุทโธเจ้ากล่าวเหตุผลของการให้ทาน 8 ประการ คือ

1. บุคคลบางคนให้ทานเพราะประสบเข้า
2. บุคคลบางคนให้ทานเพราะความกลัว
3. บุคคลบางคนให้ทานเพราะคิดว่า ‘เขาได้ให้แก่เราแล้ว’
4. บุคคลบางคนให้ทานเพราะคิดว่า ‘เขาจักให้แก่เรา’
5. บุคคลบางคนให้ทานเพราะคิดว่า ‘การให้ทานเป็นการดี’
6. บุคคลบางคนให้ทานเพราะคิดว่า ‘เราหุงหากินเองได้ ชนเหล่านี้หุงหากินเองไม่ได้ การที่เราหุงหากินเองได้จะไม่ให้ทานแก่ชนเหล่านี้ผู้หุงหากินเองไม่ได้ ไม่ควร’
7. บุคคลบางคนให้ทานด้วยคิดว่า ‘เมื่อเราให้ทานนี้ กิตติศัพท์อันงามย่อมจรไป’
8. บุคคลบางคนให้ทานเพื่อเป็นเครื่องประดับจิตและปรุ้งแต่งจิต (พระไตรปิฎก ภาษาไทย, 23/31/287)

ทำให้เห็นได้ว่า การให้ทานในพุทธปรัชญานั้น เป็นไปเพื่อประโยชน์ที่เกิดจากทาน หรือจุดหมายที่เกี่ยวข้องกับความสัมพันธ์ระหว่างมนุษย์ ว่าการให้ทานนั้น ทำเพื่อตัวเอง (egoism) หรือกระทำเพื่อผู้อื่น (altruism) หรือแท้ที่จริงแล้ว เป็นการสมประโยชน์กันของทั้งผู้ให้ทานและผู้รับทานนั่นเอง ซึ่งเรื่องดังกล่าว หากพิจารณาจากระดับความดีงามในการให้ทานที่ปรากฏในพระไตรปิฎกแล้ว ทำให้เห็นว่าการให้ทานในพุทธปรัชญา มุ่งให้เกิดประโยชน์โดยรอบด้าน จึงถือว่าดีงาม ดังนั้นประโยชน์ที่ดีงามในการกระทำสิ่งใดในพุทธปรัชญาจึงเกิดขึ้น 3 ส่วน คือ

20 วารสาร มจร ปรัชญาปริทรรศน์ ปีที่ 1 ฉบับที่ 2 (กรกฎาคม – ธันวาคม 2561)

1. อัตตัตถะ คือการมุ่งหวังแต่ประโยชน์ตน ประโยชน์ตน, สิ่งที่เป็นคุณแก่ชีวิต ช่วยให้เป็นอยู่ด้วยดี สามารถพึ่งตน หรือเป็นที่พึ่งแก่ตนได้

2. ปรัตถะ ประโยชน์ผู้อื่น ประโยชน์เพื่อคนอื่น อันพึงบำเพ็ญด้วยการช่วยให้เขาเป็นอยู่ด้วยดี พึ่งตนเองได้

3. อุภยัตถะ ประโยชน์ทั้ง 2 ฝ่าย หรือ ประโยชน์ร่วมกัน

การให้ทานในพุทธปรัชญา มีความหมายที่เป็นทั้งนามธรรมและรูปธรรม ที่มีเจตนาที่เป็นเหตุให้เกิดการให้ก็ได้ ก็จัดเป็นบุญเป็นกุศลเป็นความดีอย่างหนึ่ง ทั้งเจตนายังเป็นเหตุให้เกิดการให้ทานนั้นแบ่งกาลเวลาได้ 3 กาลเป็นลำดับขั้นตอนเกิดขึ้น คือ ปุพเพเจตนา เจตนาที่เกิดขึ้นก่อน คือเมื่อนึกจะให้ก็แสวงหาตระเตรียมสิ่งที่จะให้นั้นให้พร้อม มุญจเจตนา เจตนาที่เกิดขึ้นในขณะที่กำลังให้ของเหล่านั้น อปรเจตนา เจตนาที่เกิดขึ้นหลังจากได้ให้เรียบร้อยแล้วแล้วเกิดความปิติยินดีในการให้ของตน เพราะฉะนั้น เมื่อมีเหตุหรือจุดมุ่งหมาย (action) ในการกระทำเพื่อให้เกิดประโยชน์ ไม่ว่าจะประโยชน์เรา ประโยชน์เขา หรือการสมประโยชน์ของทั้งสองฝ่าย ผลหรือปลายทาง (reaction) หรือแรงกระเพื่อมอันเกิดจากการทำประโยชน์นั้นก็ย่อมจะเกิดขึ้น ยิ่งทำให้เห็นชัดในระดับประโยชน์ของสิ่งที่จะเกิดขึ้นจากการกระทำให้ทานเป็น 3 ระดับเกิดขึ้น คือ

1. ทิฏฐธัมมิกัตถะ หรือที่เรียกกันว่าประโยชน์ปัจจุบัน ที่เราสามารถมองเห็นได้ในแง่กาละ ก็คือการดำเนินชีวิต และความเป็นอยู่ที่ปรากฏในปัจจุบัน เป็นเรื่องของทางวัตถุที่เห็นกันได้ทางกายภาพ เช่น การมีปัจจัย 4 มีอาหาร เครื่องนุ่งห่ม ที่อยู่อาศัย มีฐานะ มีลาภ มีเกียรติยศ มีสรรเสริญ เรื่องชีวิตคู่ครอง ความมีมิตรไมตรี

2. สัมปรายิกัตถะ หรือประโยชน์เบื้องหน้า ก็คือ ประโยชน์ที่เลยออกไปหรือต่อออกไป ประโยชน์เบื้องหน้าที่มองเห็นหรือไม่ไกลมาก ก็ได้แก่สิ่งที่เป็นหลักประกันชีวิตในเบื้องหน้า ในทางกายภาพ คือ เรื่องทางเศรษฐกิจ สังคม สิ่งแวดล้อม การมีความสุขสบาย ครบทั้งฐานะ ลาภ ยศ สรรเสริญ แล้วก็มาถึงขั้นภายใน ก็คือเรื่องจิตใจ ก็จะเป็นเรื่องของคุณธรรมต่างๆ การมีจิตใจที่เป็นสุข มีสิ่งยึดเหนี่ยวจิตใจ มีศรัทธา มีศีล มีจาคะ มีความเอื้อเฟื้อเผื่อแผ่ มีสุตะ มีความรู้ มีปัญญา มีความเข้าใจความเป็นจริงของสิ่งทั้งหลาย ซึ่งสิ่งเหล่านี้ เมื่อมีแล้ว ก็เป็นเครื่องรับประกันชีวิตในเบื้องหน้าที่เลยออกไปไกลๆ ก็คือ ขาดิภพหน้าจะได้ไปเกิดในที่ดี

3. ปรมัตถ์ หรือ ปรมัตถะ คือ ประโยชน์อย่างสูงสุด ถ้าพูดกันง่ายๆ ก็คือเรื่องนิพพาน หรือความมีใจเป็นอิสระ ความมีจิตหลุดพ้น มีจิตใจปลอดโปร่งผ่องใสเบิกบานอยู่ได้ตลอดเวลา เพราะปราศจากกิเลส

ดังนั้น เมื่อพิจารณาแนวคิดปรัตถนิมิตในทัศนะทางพุทธปรัชญาแล้ว สำหรับพระภิกษุสงฆ์ หรือสำหรับผู้ทำหน้าที่ จะอยู่ในรูปลักษณะที่เรียกว่า พหุชนหิตาย พหุชนสุขาย เพื่อ

ประโยชน์แก่พหูชน เพื่อความสุขแก่พหูชน ซึ่งคิดเรื่องประโยชน์สุขแก่พหูชนนี้ มีอยู่มากมายในพระไตรปิฎก เช่นเรื่องพรหมจรรย์หรือพรหมจริยะมีอยู่ยั่งยืนเพื่อประโยชน์สุขของพหูชน ดังเห็นปรากฏในครั้งเมื่อที่พระพุทธเจ้าส่งสาวกออกประกาศพระศาสนาที่เป็นไปเพื่อประโยชน์สุขแก่พหูชน การกระทำเพื่อประโยชน์สุขของพหูชนนี้ก็คือแนวคิดแบบปรัตถนิยมนั่นเอง

บทสรุป

เมื่อพิจารณาในสาระสำคัญของแนวคิดปรัตถนิยมแล้ว จะเห็นได้ว่า มุ่งไปที่การกระทำเพื่อประโยชน์ของผู้อื่น โดยการกระทำนั้นเป็นไปโดยไม่ได้หวังผล แต่ผลที่เกิดจากการกระทำจะเกิดขึ้นเอง ซึ่งถือเป็นแนวคิดสำคัญ ที่ทำให้นุชนช่วยเหลือกันโดยไม่หวังอะไรจากการกระทำนั้นเกิดขึ้นในสังคม แนวคิดเช่นนี้ ก่อให้เกิดจิตอาสาที่ให้การช่วยเหลือผู้อื่นโดยไม่หวังผล ปรากฏอยู่ในสังคมปัจจุบัน ในทางพุทธปรัชญา แม้แนวคิดเรื่องจิตอาสาและปรัตถนิยมนี้อาจจะเหมือนกับหลักให้ทาน ในพุทธปรัชญาในทัศนะการให้ความช่วยเหลือผู้อื่นก็ตาม แต่ก็ยังเหมือนอิงผลประโยชน์บางสิ่งบางอย่างที่จะเกิดขึ้นจากการกระทำนั้นปรากฏแฝงอยู่ ปรัตถนิยมในฐานะรากฐานแห่งจิตอาสาจึงชัดเจนใกล้เคียงมากกว่าหลักให้ทานในพุทธปรัชญา

เอกสารอ้างอิง

- พระธรรมปิฎก. (2532). **พจนานุกรมพุทธศาสตร์ ฉบับประมวลธรรม**. กรุงเทพมหานคร : บริษัทอมรินทร์ กรู๊ป จำกัด.
- พระไพศาล วิสาโล. (2548). **เมื่อดอกไม้บานสะพรั่งทั้งแผ่นดิน**. กรุงเทพมหานคร : เครือข่ายพุทธิกา.
- มหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย. (2539). **พระไตรปิฎกภาษาไทย ฉบับมหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย**. กรุงเทพมหานคร : โรงพิมพ์มหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย.
- ประเวศ วะสี. (2542). **พุทธศาสตร์แก่วิกฤตชาติ**. กรุงเทพมหานคร : สถาบันชุมชนท้องถิ่นพัฒนา.
- ศุภรัตน์ รัตนมูขย์. อาสาสมัครการพัฒนาตนเองและสังคม . วารสารสำนักบัณฑิตอาสาสมัคร. ปีที่ 1 ฉบับที่ 2 มกราคม - มิถุนายน 2548.
- อรรถกถา ขุททกนิกาย คาถาธรรมบท ปาปวรรคที่ 9. สืบค้นเมื่อ 9 พฤศจิกายน 2560. จาก <http://www.84000.org/tipitaka/attha/attha.php?b=25&i=19&p=8> กุกกฏมิตร.
- วัดนาป่าพงษ์. **พุทธวจน อานิสงส์แห่งการให้ทาน**. สืบค้นเมื่อ 8 กุมภาพันธ์ ๒๕๖0 http://download.watnapahpong.org/data/static_media/13_buddhavac

22 วารสาร มจร ปรัชญาปริทรรศน์ ปีที่ 1 ฉบับที่ 2 (กรกฎาคม – ธันวาคม 2561)

ana_dana-20141029.pdf.

ราชบัณฑิตยสถาน. (10 มิถุนายน 2550). **พจนานุกรมฉบับราชบัณฑิตยสถาน พ.ศ. 2542**

ฉบับออนไลน์. สืบค้นเมื่อวันที่ 7 เมษายน 2560 .จาก

<http://rirs3.royin.go.th/new-search/word-6-search.asp> .

มติชน. (25 กันยายน 2560). **เฉพาะกิจงานพระบรมศพทะลุ 2 ล้าน**. สืบค้นเมื่อ 9

พฤศจิกายน 2560 จาก <https://www.matichon.co.th/news/676101>.

พระมหากัจจายณะ : การตีความพุทธพจน์ในมรฺอุปณฺทิกสูตรตามหลักเทศนาหาระ
Phramahāṅkaccāyana: Interpretation The Semantic of Buddha
Words in Mathupīṇḍhika Sutta along with Desanāhāra

พระเจริญพงษ์ ธมฺมทีโป Phra Jaroenphong Dhammateepo*
นักวิชาการอิสระ, บัณฑิตวิทยาลัย มหาวิทยาลัยมหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย*
Independent Scholar, Graduate School Mahachulalongkornrajavidyalaya
สมชัย ศรีนอก Assoc. Prof. Dr. Somchai Srinog**
อาจารย์ประจำคณะครุศาสตร์ มหาวิทยาลัยมหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย**
Lecturer of Faculty of Education, Mahachulalongkornrajavidyalaya University

บทคัดย่อ

การตีความพุทธพจน์ในมรฺอุปณฺทิกสูตรตามหลักเทศนาหาระ เป็นพระสูตรที่กล่าวถึงการอธิบายพุทธพจน์โดยพระมหากัจจายณะ ภิกษุผู้เป็นเลิศด้านการอธิบายธรรมที่กล่าวไว้โดยย่อได้พิสดาร และยังเป็นผู้รจนาหลักเทศนาหาระไว้ในคัมภีร์เนตติปกรณ์ โดยเนื้อความการอธิบายพุทธพจน์ของพระมหากัจจายณะ ตีความตามหลักเทศนาหาระ ดังนี้ 1) อารมณฺททางอายตนะ 6 จัดเป็นอัสสาทะ ธรรมที่น่ายินดี 2) ความยินดี ยึดมั่นอารมณฺททางอายตนะ 6 จัดเป็นอาทีนวะ ธรรมที่เป็นโทษ 3) ความรู้ตามเป็นจริงในอายตนะ 6 จัดเป็นนิสสรณะ ธรรมเป็นเหตุหรือภาวะพ้นทุกข์ 4) ความไม่ถูกครอบงำด้วยปัญจสัณญญา จัดเป็นผละ ธรรมที่เป็นผล 5) การกำหนดรู้อายตนะตามเป็นจริง จัดเป็นอุบายะ ธรรมเป็นอุบายวิธี และ 6) บุคคลพึงไม่ยินดี ไม่ยึดถือในอารมณฺททางอายตนะ 6 จัดเป็นอาณัตติ ธรรมที่เป็นการชักชวนแนะนำให้ปฏิบัติ

คำสำคัญ: การตีความพุทธพจน์, มรฺอุปณฺทิกสูตร, หลักเทศนาหาระ

Abstract

Interpretation on The Semantics of Buddha Words in Mathupīṇḍhika Sutta along with Desanāhāra has aims to study its processes and case study. The results were found that it is the characteristics to explain it by providing the groups of Dhamma. There are 1) Assāda is the pleased Dhamma, 2) Ādīnava is

the fearful penalty, 3) Nissaraṇa is the cause of overcoming the suffer, 4) Phala is the fruits or usages, 5) Upāya is the ways to cessation or extinction of suffer, and 6) Āṇatti is the rules supporting for group of Dhamma to practice in daily life. It is said by Mahakaccana who was perfectly the best on expression and made it clear. It was written in Nettipakaraṇa. The semantics from Buddhadhamma were interpreted along avirh Desanāhāra by Mahākaccāyana as follows : 1) Feelings on the six organs of body are the pleasant phenomena. 2) The pleasant in the emotions coming from the six organs of body is attached, so it is the spoiled penalty. 3) The knowledge or recognition truly on the six organs of body, so it is resolution as the causes of suffer extinction. 4) The person's mind is not taken over by Papañcasaṅkā, so it is the peaceful fruits. 5) The procedure of recognition is the process leading to the end of suffer and 6) A person is not pleased and not grab the emotion, otherwise, his discipline controls his mind, it is Ānatti.

Keywords: Interpretation, The Semantic of Buddha Words, Mathupīṇḍhika Sutta, Desanāhāra

บทนำ

การอยู่ร่วมกันเป็นสังคมของมนุษย์โลก ย่อมต้องมีปฏิสัมพันธ์ติดต่อสื่อสารกันเพื่อประโยชน์อย่างใดอย่างหนึ่งในการอยู่ร่วมกัน ด้วยเหตุที่มนุษย์ต้องติดต่อสื่อสารกัน มนุษย์จึงคิดประดิษฐ์ภาษาขึ้นมาเพื่อใช้ในการติดต่อสื่อสาร ภาษาจึงเป็นสื่อกลางที่มนุษย์กำหนดขึ้น ภายใต้การรับรู้และเข้าใจร่วมกัน ในชาติพันธุ์ของตน เพื่อใช้เป็นเครื่องมือในการติดต่อสื่อสารกัน

พระพุทธเจ้าอุบัติขึ้นท่ามกลางหมู่มวลมนุษยโลก นับแต่พระองค์ทรงสละราชวงศ์ที่เคยเสวยสุข ออกบวชตามพระประสงค์เพื่อแสวงหาทางหลุดพ้นจากความทุกข์ กระทั่งพบหนทางเปลื้องทุกข์สมดังพระประสงค์ เมื่อพระพุทธองค์ตรัสรู้ ค้นพบทางออกจากความทุกข์แล้ว ก็ปรารถนาจะเผยแผ่วิธีการหรือทางที่นำหมู่มวลสัตว์โลกออกจากความทุกข์ด้วย จึงตัดสินใจพระทัยออกเผยแผ่ชี้ทางออกเสียจากความทุกข์ที่พระพุทธองค์ทรงค้นพบนั้น

การเผยแผ่ความจริงอันประเสริฐที่พระพุทธองค์ทรงค้นพบแก่หมู่มวลมนุษยโลกผู้ตกจมอยู่ในห้วงแห่งความทุกข์ เวียนว่ายอยู่ในสังสารวัฏ จำเป็นอย่างยิ่งที่พระพุทธองค์จักต้องใช้ภาษาที่มนุษย์ใช้สื่อสารกันอยู่ ทั้งนี้ก็เพื่อความเข้าใจตรงกันระหว่างพระพุทธองค์กับผู้ฟังพระ

ธรรมเทศนา ที่กล่าวมานี้ชี้ให้เห็นว่า ภาษา ถูกลำนำมาเป็นเครื่องมือสำคัญในการเผยแผ่พระพุทธศาสนาของพระพุทธองค์

ในเมื่อภาษาถูกนำมาเป็นเครื่องมือสำคัญในการเผยแผ่หลักธรรมคำสอนของพระพุทธองค์ การแสดงพระธรรมเทศนาของพระพุทธองค์แก่บุคคลต่างๆ ในสถานที่ต่างๆ บางครั้งผู้ได้สดับพระธรรมเทศนาจากพระพุทธองค์แล้ว เกิดความสงสัย หรือด้วยความไม่เข้าใจในพุทธพจน์ที่พระพุทธเจ้าตรัส เป็นเหตุให้ผู้ฟังเหล่านั้นเข้าไปหาพระสาวกรูปต่างๆ เพื่อสอบถามทำความเข้าใจพุทธพจน์เรื่องนั้นๆ เพื่อคลายความสงสัยของตน เหตุการณ์ดังที่กล่าวมานี้ นับได้ว่าเป็นจุดกำเนิดของการตีความพุทธพจน์ หรือหลักธรรมคำสอนของพระพุทธเจ้า โดยพระอรหันต์สาวกทำหน้าที่ในการตีความ อธิบายขยายความพุทธพจน์ ให้ผู้ฟังเกิดความรู้ความเข้าใจในธรรมยิ่งขึ้นไป

พระสงฆ์สาวกครั้งสมัยพุทธกาล ที่มีบทบาทโดดเด่นเกี่ยวกับเรื่องการตีความพุทธพจน์มีมากมายหลายรูป ในบทความเรื่องนี้มุ่งกล่าวถึงเฉพาะแนวทางการตีความของ พระมหากัจจายนะ ผู้ได้รับการยกย่องจากพระพุทธเจ้า ดังพุทธพจน์ที่ว่า “มหากัจจายนะ เลิศกว่าภิกษุสาวกทั้งหลายของเรา ผู้อธิบายความหมายแห่งธรรมที่กล่าวไว้โดยย่อได้พิสดาร” (พระไตรปิฎกภาษาไทย 20/197/26) ท่านจึงเป็นพระอรหันต์สาวกรูปหนึ่ง ที่ควรแก่การยกย่องสรรเสริญเชิดชูไว้ในฐานะสาวกผู้เป็นต้นแบบแห่งความตีความหลักธรรมคำสอนในพระพุทธศาสนา ทั้งนี้ ด้วยเหตุที่ท่านมีผลงานการตีความปรากฏเป็นที่ประจักษ์ให้พุทธอนุชนรุ่นหลังได้ศึกษาเป็นแนวทางในการตีความหลักธรรมในพระพุทธศาสนา ดังมีปรากฏในพระสูตรต่างๆ อย่างเช่น โลหิจจสูตร (พระไตรปิฎกภาษาไทย 18/132/160) หาลิททกานิสสูตร (พระไตรปิฎกภาษาไทย 18/130/157) กาลีสสูตร (พระไตรปิฎกภาษาไทย 24/26/57) และพระสูตรที่ผู้เขียนสนใจศึกษาเป็นพิเศษในการเขียนบทความนี้ คือ มรุตปิณฑิกสูตร (พระไตรปิฎกภาษาไทย 12/199/209) นอกจากนั้นท่านยังได้แต่งคัมภีร์สำคัญเกี่ยวกับการอธิบายหลักธรรมในพระไตรปิฎก ซึ่งพระสงฆ์สาวกยุคหลังได้ใช้ศึกษาเป็นแนวทางในการตีความหลักธรรมทางพระพุทธศาสนา คือ “เนตติปริณ” และ “เปฏโฏปเทศ” คัมภีร์ทั้งสองเล่มนี้ “ถือว่าเป็นหลักการหรือแนวทางสำหรับตีความพระไตรปิฎก... เป็นคู่มือการตีความที่สลับซับซ้อนและใช้เทคนิคขั้นสูง” (พระมหาสมบุญ วุฑฒิกโร, 2558)

จากความเป็นมาและความสำคัญที่กล่าวมาข้างต้น เป็นแรงจูงใจให้ผู้เขียนสนใจศึกษาการตีความพุทธพจน์ตามหลักเทสนาหาระ ซึ่งเป็นหลักการตีความพุทธพจน์รูปแบบหนึ่ง หรือวิธีหนึ่งในคัมภีร์เนตติปริณ (เนตติปริณ แปลว่า คัมภีร์แนะแนว คัมภีร์นำไปสู่การบรรลุธรรม หมายความว่า เป็นตำราที่วาดด้วยแนวทางนำไปสู่ความรู้ความเข้าใจพระพุทธพจน์ และเป็นตำราที่วาดด้วยหลักหรือวิธีการนำไปสู่การบรรลุสู่ธรรม) (พระธรรมกิตติวงศ์ (ทองดี สุรเตโช), 2550)

26 วารสาร มจร ปรัชญาปริทรรศน์ ปีที่ 1 ฉบับที่ 2 (กรกฎาคม – ธันวาคม 2561)

เพื่อเป็นการทราบถึงประวัติความเป็นมาของคัมภีร์เนตติปกรณ์ โดยสังเขป พระธรรมกิตติวงศ์ (ทองดี สุรเตโช) แสดงทัศนะเกี่ยวกับเรื่องนี้ว่า พระมหากัจจายนะ “ท่านเป็นผู้แตกฉานในพระไตรปิฎก มีวิสัยทัศน์กว้างไกล มีความห่วงใยพระพุทธศาสนาว่าต่อไปในอนาคตผู้ที่จะเข้าใจพระบาลีพุทธพจน์ให้หมดจดแจ่มแจ้งและแทงตลอดได้เหมือนปัจจุบันคงหาได้ยาก จึงปรารถนาจะฝากผลงานเพื่อธำรงรักษาพระพุทธธรรมให้ยั่งยืนโดยการรจนาหนังสือ.... ให้ชื่อว่า “เนตติ” แล้วนำถวายสมเด็จพระสัมมาสัมพุทธเจ้าทรงพิจารณา สมเด็จพระบรมศาสดาทรงอนุโมทนา” (พระธรรมกิตติวงศ์ (ทองดี สุรเตโช), 2550) ด้วยเหตุนี้ คัมภีร์เนตติปกรณ์ เป็นคู่มือการตีความพระพุทพจน์ที่เก่าที่สุด ซึ่งรจนาโดยพระอรหันต์พินัยุคของพระพุทธเจ้า และเป็นต้นแบบของการตีความพระพุทพจน์ในยุคสมัยต่อมา (พระธรรมกิตติวงศ์ (ทองดี สุรเตโช), 2550)

เพื่อให้เกิดความเข้าใจกระจ่างชัดเกี่ยวกับการตีความพุทพจน์ตามหลักเทศนาหาระ ผู้เขียนจึงศึกษาการตีความพุทพจน์ตามหลักดังกล่าว ผ่านผลงานการตีความพุทพจน์ของพระมหากัจจายนะ ในมรณนิพนธ์สูตร เป็นกรณีตัวอย่าง สาเหตุที่สนใจศึกษาตามวิธีการดังที่กล่าวมาแล้วนั้น ก็เพื่อให้ได้เห็นถึงวิธีการนำเอาหลักการตีความ (หลักเทศนาหาระ) ไปใช้ โดยศึกษาผ่านผลงานการตีความของผู้กำหนดหลักการนั้น (เทศนาหาระ) ผู้เขียนหวังว่าการศึกษาวีธีนี้ ทำให้เราเข้าใจถึงวิธีการนำเอาหลักการไปใช้ได้ถูกต้องตามความประสงค์ของผู้กำหนดหลักการนั้น ซึ่งมีรายละเอียดในการศึกษาตามลำดับ ดังต่อไปนี้

เทศนาหาระ : หลักการตีความพุทพจน์ 6 แนวทาง

เทศนาหาระ เป็นหลักการตีความพุทพจน์ที่ยกขึ้นกล่าวเป็นลำดับที่หนึ่ง ในคัมภีร์เนตติปกรณ์ คำว่า หาระ หมายถึง แนวทาง (พระมหากัจจายนะ, 2550) ดังนั้น เทศนาหาระ อาจแปลเอาความหมายได้ว่า คือ แนวทางในการเข้าถึงเนื้อความเทศนาของพระพุทธเจ้า หรือเป็นแนวทางในการศึกษาทำความเข้าใจพุทพจน์ ดังที่ พระธรรมกิตติวงศ์ (ทองดี สุรเตโช) แสดงทัศนะว่า เทศนาหาระ คือ หลักการหรือวิธีการอธิบายขยายความเทศนาหรือพระพุทพจน์ เพื่อกำจัดความไม่รู้ ความสงสัย ความเข้าใจผิด (พระธรรมกิตติวงศ์ (ทองดี สุรเตโช), 2550) พระคันธสารภิกขุ กล่าวว่า เนตติปกรณ์เริ่มต้นแนะนำให้ผู้ศึกษาคำสอนของพระพุทธเจ้าต้องพยายามวิเคราะห์หาสาระสำคัญ 6 ประการ ที่ปรากฏในทุกคำสอนของพระองค์ เพื่อจับใจความคำสอนนั้นๆ ได้อย่างถูกต้อง ประเด็นสาระทั้ง 6 ที่ควรพิจารณา คือ (พระมหากัจจายนะ, 2550)

1. อัสสาทะ ความยินดีพอใจ หรือความหลงติดซึ่งเป็นเหตุให้ยินดีพอใจ
2. โทษะ โทษของอัสสาทะ คือ ทุกข์ทั้งหมด
3. นิสสรณะ เหตุแห่งการออกจากทุกข์ หรือความดับทุกข์

4. จุดม่งหมาย ผลจากการแสดงธรรมที่เกิดแก่ผู้ฟังธรรม
5. อุบายวิธีปฏิบัติเพื่อให้บรรลุความดับทุกข์
6. การชักชวน การแนะนำให้ละเว้นความชั่วและกระทำความดี

การศึกษาพระสูตรตามแนวทางนี้จะอำนวยความสะดวกให้เข้าใจพระพุทธพจน์ได้ดีทั้งในเชิงปริยัติและปฏิบัติ โดยยังสามารถจำแนกพระพุทธพจน์นี้ตามหลักแห่งอริยสัจ 4 ซึ่งเป็นหัวใจของคำสอนในพระพุทธศาสนา ดังนี้ (พระมหาจักรกฤษณ์, 2550)

1. อัสสาทะ คือ สมุทยสัง
2. โทษและจุดม่งหมาย คือ ทุกขสัง
3. นิสสรณะที่เป็นความดับทุกข์ คือ นิโรธสัง
4. นิสสรณะที่เป็นเหตุแห่งการออกจากทุกข์ อุบาย และการชักชวน คือ มรรค

สัง

พระธรรมกิตติวงศ์ (ทองดี สุรเตโช) แสดงทัศนะเกี่ยวกับเรื่อง เทสนาหาระ ว่าแยกประเภทได้ 6 อย่างประกอบด้วยอัสสาทะ 1 อาทีนวะ 1 นิสสรณะ 1 ผละ 1 อุบายะ 1 อาณัตติ 1 หลัก 6 ประการนี้ มีรายละเอียดเนื้อหา ดังนี้ (พระธรรมกิตติวงศ์ (ทองดี สุรเตโช), 2550)

1. อัสสาทะ คือ ภาวะที่น่ายินดี ความยินดี ความพอใจ ข้อดี ด้านดี คุณลักษณะ ส่วนที่เป็นคุณ และภาวะที่ทำให้เกิดความยินดี ซึ่งได้แก่ โสมนัส อภิภูมิมรรค ตัณหา และวิปัสสนา

2. อาทีนวะ คือ โทษ ส่วนที่เป็นโทษ ข้อเสีย ด้านที่เสีย สิ่งที่ไม่น่ายินดีไม่น่าพอใจ ได้แก่ ทุกข์ โทมนัส อนิภูมิมรรค ซึ่งตรงกันข้ามกับอัสสาทะ

3. นิสสรณะ คือ ธรรมเป็นเครื่องนำออกจากทุกข์ หรือธรรมที่หลุดออกจากอาทีนวะ รวมทั้งอัสสาทะได้แล้ว ได้แก่ อริยมรรค และนิพพาน

4. ผละ คือ ผล อาณิสส ประโยชน์ที่ได้รับ ซึ่งเป็นจุดม่งหมาย หรือวัตถุประสงค์แห่งการฟังธรรมและการปฏิบัติตามธรรมที่ได้ฟังมาแล้ว ทั้งผลที่พึงได้ในชาติปัจจุบันและในภพชาติต่อไป ซึ่งได้แก่ปัญญา มนุษย์สมบัติ และสวรรค์สมบัติ

5. อุบายะ คือ อุบาย วิธี แนวปฏิบัติเพื่อบรรลุถึงนิสสรณะหรือผละ ได้แก่ ปุพพภาคปฏิบัติ ขอบปฏิบัติเบื้องต้น อันเป็นบรรทัดฐานแห่งอริยมรรคและนิพพาน คือ การรักษาศีล การอบรมจิต การเจริญปัญญา

6. อาณัตติ คือ การแนะนำ การชักชวน การชี้แนะ การโน้มน้าวใจให้คล้อยตาม รวมไปถึงการสั่งบังคับ การตักเตือน การให้สติสำนึก โดยมีวัตถุประสงค์หลัก คือ เพื่อให้ยินดีพอใจที่จะน้อมนำคำสอนไปปฏิบัติให้เกิดนิสสรณะหรือผละ กล่าวคือ เพื่อให้ได้รับประโยชน์และความสุขอันเป็นผลแห่งการปฏิบัติตาม

28 วารสาร มจร ปรัชญาปริทรรศน์ ปีที่ 1 ฉบับที่ 2 (กรกฎาคม – ธันวาคม 2561)

จากหลักการและความหมายของ เทสนาหาระ ดังที่ได้ยกมากล่าวแล้วนั้น ชี้ให้เราเห็นว่า เทสนาหาระ เป็นหลักการตีความที่ประกอบอยู่ด้วยวิธีคิดแบบ “วิภาษวาท คือ การคิดแบบ แยกแยะ จำแนก แจกแจง (พระพรหมคุณาภรณ์ (ป.อ.ปยุตฺโต), 2546) หรือการคิดแบบ วิเคราะห์ ในที่นี้หมายความว่า เทสนาหาระ เป็นหลักการตีความพระพุทธรูป โดยวิธีการ จำแนกแยะสาระสำคัญของหลักธรรมออกเป็น 6 ประเภท การตีความตามแนวทางนี้ มี จุดมุ่งหมายก็เพื่อทำความเข้าใจให้เกิดความกระจ่างแจ้งในเนื้อธรรมนั้นๆ

การจำแนกหลักธรรมออกเป็น 6 ประเภท ตามหลักเทสนาหาระ สามารถอธิบายได้ ดังนี้

1. อัสสาทะ คือ ธรรมประเภทที่แสดงถึงสถานะที่น่ายินดี น่าพอใจ ยกตัวอย่าง ดังที่ พระผู้มีพระภาคตรัสแก่พราหมณ์ผู้เป็นชวานา ณ กรุงสาวัตถี ความว่า “ถ้ากาม (กาม ในที่นี้ หมายถึง วัตถุกาม) นั้นสำเร็จด้วยดีแก่สัตว์นั้น ผู้อยากได้กามอยู่ สัตว์นั้นได้กามตามที่ต้องการ แล้ว ย่อมเป็นผู้มีใจแน่แท้” (พระไตรปิฎกภาษาไทย 25/773/687) วัตถุกาม คือ รูป เสียง กลิ่น รส โสภณูปะ ที่น่าพอใจ... และวัตถุที่น่ายินดีอย่างใดอย่างหนึ่ง (เหล่านี้) ชื่อว่าวัตถุกาม (พระไตรปิฎกภาษาไทย 29/2/1) จากพระพุทธรูปฉบับนี้ ชี้ให้เห็นว่า วัตถุกาม เป็นธรรม ประเภท อัสสาทะ กล่าวคือ วัตถุกาม เป็นธรรมที่น่ายินดี น่าพอใจ

2. อาทีนวะ คือ ธรรมประเภทที่แสดงภาวะที่เป็นโทษ ไม่น่ายินดี ไม่น่าพอใจ ตรงข้าม กับ อัสสาทะ ตัวอย่าง ดังที่พระพุทธเจ้าตรัสว่า “ถ้าเมื่อสัตว์นั้นอยากได้กามอยู่ เกิดความพอใจ แล้ว กามเหล่านั้นเสื่อมไป สัตว์นั้นย่อมเจ็บปวด เหมือนถูกลูกศรแทง” (พระไตรปิฎกภาษาไทย 25/774/687) กามเป็นสิ่งที่น่าพอใจก็จริงอยู่ แต่เมื่อถึงคราวเสื่อมไป ไม่เป็นไปตามความปรารถนาของตน ผู้นั้นก็ย่อมต้องประสบความไม่พอใจ (ทุกข์) จากพุทธรูปฉบับนี้ ชี้ให้เห็นว่า ความเสื่อมจากกามที่ตนพอใจ เป็นภาวะที่เป็นโทษ

3. นิสสรณะ คือ ธรรมประเภทที่เป็นเหตุแห่งการหลุดพ้นจากความทุกข์ หรือธรรมที่เป็นสถานะหลุดพ้นออกจากทุกข์ได้แล้ว ตัวอย่าง ดังที่พระพุทธเจ้าตรัสว่า “ผู้ใดละกามได้ เหมือนคนเดินเลี้ยวหัว ผู้นั้นมีสติ ล่วงพ้นตัณหาที่ชื่อว่า วิสัฏฐิกา (หมายถึง ตัณหาที่ซ่านไปใน อารมณ์ต่างๆ) นี้ในโลก” (พระไตรปิฎกภาษาไทย 25/775/687) จากพุทธรูปฉบับนี้ ชี้ให้เห็นว่า การมีสติ ละเว้นกามเสียได้ เป็นเหตุแห่งการออกเสียจากกาม และยังแสดงถึงภาวะสืบเนื่องกัน คือความล่วงพ้นตัณหา

4. ผละ คือ ธรรมประเภทที่แสดงผล หรือประโยชน์ที่พึงได้รับจากการศึกษาและปฏิบัติ ตามพระสัทธรรม หรืออาจกล่าวได้ว่าเป็นการแสดงถึง “ปฏิเวธสัทธรรม คือ ผลที่พึงบรรลุ” (พระพรหมคุณาภรณ์ (ป.อ.ปยุตฺโต), 2554) ตัวอย่าง เช่น “ธรรมแลย่อมรักษาผู้ประพฤติธรรม ธรรมที่บุคคลประพฤติดีแล้ว ย่อมนำความสุขมาให้ นี่เป็นอานิสงส์ในธรรมที่บุคคลประพฤติดี

แล้ว ผู้มีปกติประพฤติธรรมย่อมไม่ไปสู่ทุกข์” (พระไตรปิฎกภาษาไทย 27/385/537) พุทธพจน์บทนี้ ชี้ให้เห็นว่าผู้ประพฤติตามธรรม ย่อมได้รับผล คือ ความสุข และย่อมไม่ไปเกิดในทุกข์ภูมิ

5. อุปายะ คือ ธรรมที่แสดงอุบายวิธีที่เป็นแนวทางการปฏิบัติเพื่อความดับทุกข์ เช่น “เมื่อใด อริยสาวกพิจารณาเห็นด้วยปัญญาว่า สังขารทั้งหลายทั้งปวงไม่เที่ยง... สังขารทั้งหลายทั้งปวงเป็นทุกข์... ธรรมทั้งหลายทั้งปวงเป็นอนัตตา เมื่อนั้น ย่อมหน่ายในทุกข์ นั้นเป็นทางแห่งความบริสุทธิ์” (พระไตรปิฎกภาษาไทย 25/277-279/118) พุทธพจน์บทนี้ ชี้ให้เห็นว่าการพิจารณาให้เห็นด้วยปัญญาว่าสังขารทั้งหลายทั้งปวงไม่เที่ยง เป็นทุกข์ ธรรมทั้งหลายทั้งปวงเป็นอนัตตา เป็นอุบายให้เกิดความเบื่อหน่ายในทุกข์ อันจะนำไปสู่ความหลุดพ้นจากทุกข์

6. อาณัตติ คือ ธรรมที่แสดงเพื่อแนะนำ ชักชวน ให้ปฏิบัติตามครรลองคลองธรรม ตัวอย่างเช่น “บัณฑิตในโลกนี้ เมื่อยังมีความบากบั่นอยู่ ควรละเว้นบาปทุกอย่าง เหมือนคนตาดีละเว้นทางชรุชระ ฉะนั้น” (พระไตรปิฎกภาษาไทย 25/43/259) พุทธพจน์บทนี้ แสดงถึงการชักชวนให้ละเว้นจากบาปทุกอย่าง

สรุป การจำแนกธรรมตามหลักเทศนาหาระ เป็นการจำแนกธรรมออกเป็น 6 ประการ ประกอบด้วย 1) ธรรมที่แสดงถึงสภาวะที่น่ายินดี น่าพอใจ 2) ธรรมที่แสดงสภาวะที่เป็นโทษ ไม่น่ายินดี ไม่น่าพอใจ 3) ธรรมที่แสดงเหตุหรือภาวะพ้นทุกข์ 4) ธรรมที่แสดงผลหรือประโยชน์ 5) ธรรมที่แสดงอุบายวิธีเพื่อความดับทุกข์ และ 6) ธรรมที่แสดงเพื่อแนะนำ ชักชวนให้ปฏิบัติตามธรรม

สรุปได้ใจความว่า เมื่อพระผู้มีพระภาคประทับอยู่ ณ นิโครธาราม เขตกรุงกบิลพัสดุ์ แคว้นสักกะ ได้แสดงหัวข้อธรรมสั้นๆ แก่หมู่ภิกษุ ความว่า “ภิกษุ แ่ต่างๆ แห่งปัญจสัณญา (พระไตรปิฎกพร้อมอรรถกถาภาษาไทย 1/201/401) ย่อมครอบงำบุรุษเพราะเหตุใด ถ้าสิ่งที่บุคคลจะพึงยินดี จะพึงยอมรับ จะพึงยึดถือ ไม่มีเพราะเหตุนั้น ข้อนี้เป็นที่สุดแห่งราคานุสัย ฯลฯ บาปอกุศลธรรมเหล่านี้ย่อมดับไปโดยไม่เหลือ ในเพราะเหตุนั้น” (พระไตรปิฎกภาษาไทย 12/201/210) ตรัสแล้วพระพุทธองค์เสด็จเข้ากุฏิ ภิกษุเหล่านั้นเกิดความสงสัยในหัวข้อธรรมดังที่กล่าวมา จึงตดสนใจชักชวนกันไปหาพระมหากัจจายนะเพื่อให้อธิบายเรื่องนี้

ท่านมหากัจจายนะจึงกล่าวว่า ดูก่อนท่านผู้มีอายุทั้งหลาย ถ้าเช่นนั้นพวกท่านจงฟัง จงใส่ใจให้ดี ผมจะกล่าว ภิกษุเหล่านั้นรับคำแล้ว ท่านพระมหากัจจายนะจึงกล่าวว่า ท่านผู้มีอายุทั้งหลาย พระผู้มีพระภาคเจ้า ทรงแสดงอุเทศไว้โดยย่อว่า ดูก่อนภิกษุ ส่วนแห่งสัณญาเครื่องเนิ่นช้า ย่อมครอบงำบุรุษเพราะเหตุใด ถ้าการที่บุคคลจะเพลิดเพลน ยึดถือ กล้ากลืน ไม่มีในเหตุเหล่านั้นแล อันนี้เป็นที่สุดแห่งราคานุสัย เป็นที่สุดแห่งภิกขานุสัย เป็นที่สุดแห่งทิฏฐานุสัย เป็นที่สุดแห่งวิจิกิจฉานุสัย เป็นที่สุดแห่งมานานุสัย เป็นที่สุดแห่งภวราคานุสัย เป็นที่สุดแห่งอวิชชานุสัย เป็นที่สุดแห่งการจับท่อนไม้ การจับศาสตรา การทะเลาะ การถือผิด การโต้เถียง การด่าว่า

30 วารสาร มจร ปรัชญาปริทรรศน์ ปีที่ 1 ฉบับที่ 2 (กรกฎาคม – ธันวาคม 2561)

การส่อเสียดยุยง และการกล่าวเท็จ อุกุศลธรรมอันลามกเหล่านี้ ย่อมดับไปโดยไม่เหลือ ใน
เพราะเหตุนั้น แล้วไม่ทรงชี้แจงเนื้อความให้พิสดาร เสด็จลุกจากอาสนะเข้าที่ประทับเสีย ดูก่อน
ท่านผู้มีอายุทั้งหลาย ผมรู้ถึงเนื้อความแห่งอุเทศที่พระผู้มีพระภาคเจ้าทรงแสดงไว้โดยย่อ ไม่
ทรงชี้แจงเนื้อความไว้โดยพิสดารนี้ ได้อย่างนี้

1. ท่านผู้มีอายุทั้งหลาย จักขุวิญญาณเกิดขึ้นเพราะอาศัยตาและรูป เพราะประชุมธรรม
3 ประการ จึงเกิดผัสสะ เพราะผัสสะเป็นปัจจัย จึงเกิดเวทนา บุคคลเสวยเวทนาอันใด ก็จำ
เวทนาอันนั้น บุคคลจำเวทนาอันใด ก็ตรัสถึงเวทนาอันนั้น บุคคลตรัสถึงเวทนาอันใด ก็เน้นซ้ำ
อยู่ที่เวทนาอันนั้น บุคคลเน้นซ้ำอยู่ที่เวทนาอันใด ส่วนแห่งสัญญาเครื่องเน้นซ้ำ ก็ครอบงำบุรุษ
เพราะเน้นซ้ำอยู่ที่เวทนานั้นเป็นเหตุ ในรูปทั้งหลายที่พึงจะรู้ด้วยตา เป็นอดีตก็ดีเป็นอนาคตก็ดี
เป็นปัจจุบันก็ดี

2. ท่านผู้มีอายุทั้งหลาย โสทวิญาณเกิดขึ้นเพราะอาศัยหูและเสียง...

3. ท่านผู้มีอายุทั้งหลาย ฆานวิญาณเกิดขึ้นเพราะอาศัยจมูกและกลิ่น...

4. ท่านผู้มีอายุทั้งหลาย ชิวหาวิญาณเกิดขึ้นเพราะอาศัยลิ้นและรส...

5. ท่านผู้มีอายุทั้งหลาย กายวิญาณเกิดขึ้นเพราะอาศัยกายและโผฏฐัพพะ...

6. ท่านผู้มีอายุทั้งหลาย มโนวิญาณเกิดขึ้นเพราะอาศัยใจและธรรมารมณํ เพราะ
ประชุมธรรม 3 ประการ จึงเกิดผัสสะ เพราะผัสสะเป็นปัจจัยจึงเกิดเวทนา บุคคลเสวยเวทนา
อันใด ก็จำเวทนาอันนั้น บุคคลจำเวทนาอันใด ก็ตรัสถึงเวทนาอันนั้น บุคคลตรัสถึงเวทนาอันใด
ก็เน้นซ้ำอยู่ที่เวทนาอันนั้น บุคคลเน้นซ้ำอยู่ที่เวทนาอันใด ส่วนแห่งสัญญาเครื่องเน้นซ้ำ ก็
ครอบงำบุรุษ เพราะเน้นซ้ำอยู่ที่เวทนานั้นเป็นเหตุ ในธรรมารมณํทั้งหลายที่พึงจะรู้ได้ด้วยใจ
เป็นอดีตก็ดี เป็นอนาคตก็ดี เป็นปัจจุบันก็ดี

อรรถกถาไขเนื้อความได้สาระว่า “ในบทว่า ปปญจสณาสชา นั้น ได้แก่ส่วน บทว่า
ปปจสณา ได้แก่ สัญญาอันประกอบด้วยเครื่องเน้นซ้ำ คือ ตัณหา มานะ และทิฐิ อนึ่งเครื่อง
เน้นซ้ำนั้นเทียว ตรัสด้วยชื่อว่า สัญญา เพราะฉะนั้น ในบทนี้จึงมีอธิบายอย่างนี้ว่าส่วนแห่ง
เครื่องเน้นซ้ำ” (พระไตรปิฎกพร้อมอรรถกถาภาษาไทย 18/208-209)

พระมหากัจจายนะ : การตีความหัวข้อธรรมในมรุตปิณฑิกสูตร

การศึกษาแนวทางการตีความพระพุทธานุญาตตามหลักเทสนาหาระ ในที่นี้ผู้เขียนมุ่ง
ศึกษาผ่านผลงานการตีความพระพุทธานุญาตของพระมหากัจจายนะ พระเถระผู้แสดงหลักเทสนา
หาระไว้ในคัมภีร์เนตติปกรณ์ โดยศึกษาจากพระสูตรที่พระมหากัจจายนะกล่าวอธิบายพระพุท
ธานุญาต ดังมีเนื้อความปรากฏใน “มรุตปิณฑิกสูตร” จับเอาใจความสำคัญได้ว่า

พระมหากัจจายนะ ได้แสดงอธิบายหัวข้อธรรมที่ยกมาข้างต้นนั้น ให้ภิกษุฟัง ดังมีเนื้อความว่า “จักขุวิญญาณเกิดขึ้นเพราะอาศัยจักขุ และรูปารมณ์ ความประจวบกันแห่งธรรมทั้ง 3 เป็นผัสสะ เพราะผัสสะเป็นปัจจัย เวทนาจึงเกิด บุคคลเสวยอารมณ์ใด ย่อมหมายรู้ อารมณ์นั้น บุคคลหมายรู้อารมณ์โดยอ้อมตริกอารมณ์นั้น บุคคลตริก อารมณ์โดยอ้อมคิดปรุงแต่ง อารมณ์นั้น บุคคลคิดปรุงแต่งอารมณ์ใด เพราะความคิดปรุงแต่งอารมณ์นั้นเป็นเหตุ แง่ต่างๆ แห่งปัญจสัญญา ย่อมครอบงำบุรุษ ในรูปทั้งหลายที่จะพึงรู้แจ้งทางตาทั้งที่เป็นอดีต อนาคต และปัจจุบัน...” (พระไตรปิฎกภาษาไทย 12/204/213) ส่วน โสทวิญญูณ ฆานวิญญูณ ชิวหาวิญญูณ กายวิญญูณ และมนโวิญญูณ อธิบายอย่างเดียวกันนี้

เนื้อความการอธิบายหัวข้อธรรมของพระมหากัจจายนะ ดังที่กล่าวมานั้น หากใช้วิธีการตีความพระพุทธรูปตามหลักเทสนาหาระ กล่าวได้ว่าพระมหากัจจายนะ แสดงอธิบายถึงธรรมประเภท อาทินวะ คือ ธรรมที่แสดงภาวะที่เป็นโทษ ในที่นี้มุ่งเอาใจความสำคัญว่าธรรมที่เป็นโทษ คือ ความคิดปรุงแต่งอารมณ์ที่เกิดทางตา หู จมูก ลิ้น กาย และใจ เป็นเหตุให้บุคคลถูกครอบงำด้วยสัญญาที่ประกอบด้วยตัณหา มานะ ทิฏฐิ (ปัญจสัญญา) เมื่อถูกครอบงำเช่นนี้ ส่งผลให้การบรรลุธรรมเนิ่นช้า หรือกล่าวสรุปได้ว่า ปัญจสัญญา (สัญญานอันประกอบด้วยกิเลสเป็นเหตุเนิ่นช้า) คือ ธรรมที่เป็นโทษ ความคิดปรุงแต่งอารมณ์ทางตา หู จมูก ลิ้น กาย และใจ เป็นเหตุให้เกิดธรรมที่เป็นโทษนั้น

ในหัวข้อธรรมเดียวกันนี้ พระมหากัจจายนะ ยังได้กล่าวอธิบายถึงธรรมประเภท นิสสรณะ คือ ธรรมที่แสดงเหตุหรือภาวะพ้นทุกข์ ดังมีเนื้อความว่า “เมื่อไม่มีจักขุ ไม่มีรูปารมณ์ ไม่มีจักขุวิญญาณ เป็นไปไม่ได้เลยที่เขาจักบัญญัติผัสสะ เมื่อไม่มีการบัญญัติผัสสะ เป็นไปไม่ได้เลยที่เขาจักบัญญัติเวทนา เมื่อไม่มีการบัญญัติเวทนา เป็นไปไม่ได้เลยที่เขาจักบัญญัติสัญญา เมื่อไม่มีการบัญญัติสัญญา เป็นไปไม่ได้เลยที่เขาจักบัญญัติวิตก เมื่อไม่มีการบัญญัติวิตก เป็นไปไม่ได้เลยที่เขาจักบัญญัติการครอบงำโดยแง่ต่างๆ แห่งปัญจสัญญา” (พระไตรปิฎกภาษาไทย 12/204/214-215) ธรรมที่แสดงเหตุหรือภาวะพ้นทุกข์ ในเนื้อความตอนนี้ คือ ภาวะที่ไม่มีจักขุ ไม่มีรูปารมณ์ และไม่มีจักขุวิญญาณ เมื่อธรรม 3 อย่างนี้ไม่มี ส่งผลให้ผัสสะ เวทนา สัญญา วิตก ก็ย่อมไม่มีตามไปด้วย เมื่อกระบวนธรรมเหล่านี้ไม่เกิดขึ้น ปัญจสัญญา ธรรมที่ทำให้เกิดทุกข์ก็ย่อมไม่เกิดขึ้น หรือไม่ถูกครอบงำด้วยแง่ต่างๆ แห่งปัญจสัญญา

มีประเด็นที่ชวนสงสัยควรแก่การทำความเข้าใจ คือ คำว่า “ไม่มีจักขุ” หรือกล่าวด้วยสำนวนที่เข้าใจง่าย ๆ คือ “ไม่มีตา” เป็นข้อความที่ตีความได้หลายแง่มุม เช่น อาจตีความว่าตาบอด ก็เป็นไปได้ แต่ในที่นี้ผู้เขียนเห็นว่าข้อความตอนนี้ได้มุ่งหมายถึงตาบอด เป็นแน่ แต่หมายเอาความว่า เป็นภาวะที่แสดงถึงความไม่ยึดถือในความมีของจักขุ หรือมีโดยไม่ต้องยึดถือว่ามีถึงแม้ไม่ยึดถือว่ามีจักขุ แต่ระบบประสาทการมองเห็นก็ยังคงทำงานได้ตามปกติ แยกให้ประเด็น

32 วารสาร มจร ปรัชญาปริทรรศน์ ปีที่ 1 ฉบับที่ 2 (กรกฎาคม – ธันวาคม 2561)

สำคัญในเรื่องนี้ คือ ประเด็นแรก เพราะความไม่ยึดถือว่ามีจักขุ จึงกล่าวว่า ไม่มีจักขุ ส่วนนี้เป็นเรื่องการทำงานของจิต ในประเด็นที่สอง ส่วนการมองเห็น เป็นเรื่องการทำงานของกายก็ยังคงมองเห็นสิ่งต่างๆ ได้ตามปกติ จึงอาจกล่าวได้ว่าเป็นความไม่มีในความเป็นจริง ไม่มีจักขุในลักษณะที่กล่าวมานี้ เป็นเหตุให้ไม่ถูกรอบำด้วยปัญจสัญญา ซึ่งเป็นเหตุหรือภาวะพ้นทุกข์

เพื่อให้เกิดความเข้าใจ คำว่า ไม่มีจักขุ ยิ่งขึ้น จึงยกเอาพุทธพจน์ที่พระพุทธเจ้าตรัสตอบคำถามมาร ในกัถสกสูตร มีเนื้อความดังนี้ “มารกราบทูลว่า ข้าแต่พระสมณะ จักขุ (ตา) เป็นของเรา รูปเป็นของเรา อายตนะ คือ วิญญาณอันเกิดจากจักขุสัมผัส (ความกระทบทางตา) เป็นของเรา ท่านจะหนีเราไปไหนพ้น พระผู้มีพระภาคตรัสว่า มารผู้มีบาป จักขุเป็นของท่าน รูปเป็นของท่าน อายตนะคือ วิญญาณอันเกิดจากจักขุสัมผัสเป็นของท่านโดยแท้ แต่ในที่ใดไม่มีจักขุ ไม่มีรูป ไม่มีอายตนะ คือวิญญาณอันเกิดจากจักขุสัมผัส ที่นั่นมิใช่ทางดำเนินของท่าน” (พระไตรปิฎกภาษาไทย 15/155/197) เห็นได้ว่าภาวะที่ไม่มีจักขุ เป็นภาวะที่พ้นจากการถูกรอบำ ในที่นี้หมายความว่า คือ ภาวะหลุดพ้นจากทุกข์ ดังที่พระอุทายี กล่าวถึงเรื่องนี้ว่า “น้องหญิง เมื่อมีจักขุ พระอรหันต์ทั้งหลายจึงบัญญัติสุขและทุกข์ เมื่อไม่มีจักขุ พระอรหันต์ทั้งหลายก็ไม่บัญญัติสุขและทุกข์ (พระไตรปิฎกภาษาไทย 18/133/167)

ในวัตถุนานัตตญาณนิเทศ แสดงถึงแนวทางการปฏิบัติกำหนดรู้ความจริงของจักขุ ดังมีเนื้อความว่า “กำหนดว่า จักขุเกิดเพราะอวิชชา... กำหนดว่า จักขุไม่มีแล้วเกิดมี มีแล้วจักไม่มี” (พระไตรปิฎกภาษาไทย 31/66/110) จากเนื้อความตอนนี้เห็นได้ว่าพระพุทธองค์แนะนำให้ปฏิบัติโดยการกำหนดว่า จักขุมีแล้วจักไม่มี “เมื่อจักขุไม่มี สุขและทุกข์ในภายใน ย่อมไม่เกิดขึ้น เพราะจักขุสัมผัสเป็นปัจจัย” (พระไตรปิฎกภาษาไทย 18/236/234)

จากเนื้อความที่พระมหากัจจายนะได้อธิบายพระพุทธพจน์หัวข้อธรรมสั้นๆ ที่พระพุทธเจ้าตรัสแก่ภิกษุ ดังที่ได้กล่าวมาแล้วนั้น ข้อความตอนหนึ่งที่พระพุทธองค์ ตรัสว่า “ถ้าสิ่งที่บุคคลจะพึงยินดี จะพึงยอมรับ จะพึงยึดถือ ไม่มีเพราะเหตุนั้น” (พระไตรปิฎกภาษาไทย 18/236/234) มีเนื้อความตอนหนึ่งที่พึงสังเกต คือ คำว่า “สิ่งที่” ผู้เขียนเห็นว่าพระมหากัจจายนะ อธิบาย คำว่า “สิ่งที่” ท่านมุ่งหมายถึงอารมณ์ที่ปรากฏทางตา (รูปารมณ์) หู (สัทธารมณ์) จมูก (คันธารมณ์) ลิ้น (รสธารมณ์) กาย (โผฏฐัพพารมณ์) และอารมณ์ที่ปรากฏทางใจ (ธัมมารมณ์) พระมหากัจจายนะยังได้กล่าวอธิบายต่อไปอีกว่าเพราะความคิดปรุงแต่งในอารมณ์ต่างๆ ทั้ง 6 อย่างนั้น เป็นเหตุให้บุคคลถูกรอบำด้วยแง่ต่างๆ แห่งปัญจสัญญา

สรุปการตีความหัวข้อธรรมในมรุตปิณฑิกสูตร ของพระมหากัจจายนะ แสดงถึงการจำแนกหลักธรรมตามหลักเทศนาหาระ โดยตรง 2 ประการ คือ 1) อาทีนวะ ธรรมที่แสดงสภาวะที่เป็นโทษ ไม่น่ายินดี ไม่น่าพอใจ และ 2) นิสสรณะ ธรรมที่แสดงเหตุหรือภาวะพ้นทุกข์ ดังที่ได้กล่าวรายละเอียดมาแล้วนั้น แต่อย่างไรก็ตามอาจกล่าวได้ว่าแฝงอยู่ด้วยหลักเทศนาหาระ

ข้ออื่นๆ หรือเป็นการกล่าวถึงเทศนาหาระข้ออื่นๆ โดยอ้อม กล่าวคือ แสดงถึงธรรมประเภท อุปายะ คือ ธรรมที่แสดงอุบายวิธีที่เป็นแนวทางการปฏิบัติเพื่อความดับทุกข์ แฝงอยู่ในเนื้อความตอนที่กล่าวถึงนิสสรณะ ว่า “เมื่อไม่มีจักขุ... เป็นไปไม่ได้เลยที่เขาจักบัญญัติการครอบงำโดยแ่งต่างๆ แ่งปัญจสัญญา” (พระไตรปิฎกภาษาไทย 18/236/234) จากเนื้อความตอนนี้เป็น การแสดงถึงอุบายวิธี (อุปายะ) โดยอ้อม คือ การกำหนดในความไม่มีของจักขุ

จากเนื้อความตอนเดียวกันนี้ คือ “เมื่อไม่มีจักขุ... เป็นไปไม่ได้เลยที่เขาจักบัญญัติการครอบงำโดยแ่งต่างๆ แ่งปัญจสัญญา” (พระไตรปิฎกภาษาไทย 18/236/234) เป็นการแสดงถึงเทศนาหาระข้อ ผละ ธรรมประเภทที่แสดงผล หรือประโยชน์ที่พึงได้รับการศึกษาและปฏิบัติตามพระสัทธรรม กล่าวคือ เมื่อไม่มียึดถือในความมีของจักขุ ผลที่พึงได้รับ คือ ความไม่ถูกครอบงำโดยแ่งต่างๆ แ่งปัญจสัญญา และยังเป็น การแสดงถึงเทศนาหาระข้อ อาณัตติ ธรรมที่แสดงเพื่อแนะนำ ชักชวนให้ไม่ยึดถือในความมีของจักขุ

การตีความพุทธพจน์ในมรุตปิณฑิกสูตรตามหลักเทศนาหาระ

จากหัวข้อธรรมสั้นๆ ในมรุตปิณฑิกสูตร ที่พระพุทธเจ้าตรัสแก่ภิกษุ ความว่า “ภิกษุ แ่งต่างๆ แ่งปัญจสัญญา ย่อมครอบงำบุรุษเพราะเหตุใด ถ้าสิ่งที่คุณจะพึงยินดี จะพึงยอมรับ จะพึงยึดถือ ไม่มีเพราะเหตุนี้” ข้อนี้เป็นที่สุดแห่งราคานุสัย ฯลฯ บาปอกุศลธรรมเหล่านี้ย่อมดับไปโดยไม่เหลือในเพราะเหตุนี้” (พระไตรปิฎกภาษาไทย 18/236/234) จากพระพุทธพจน์ที่ตรัสหัวข้อธรรมสั้นๆ นี้ สามารถตีความจำแนกออกเป็นหลักธรรมประเภทต่างๆ ตามหลักเทศนาหาระ ได้ดังนี้

1. อัสสาหะ ธรรมประเภทที่แสดงถึงภาวะที่น่ายินดี น่าพอใจ ปรากฏอยู่ในเนื้อความตอนที่กล่าวว่า “สิ่งที่คุณจะพึงยินดี จะพึงยอมรับ จะพึงยึดถือ” ในที่นี้มุ่งหมายเอาอารมณ์ที่ปรากฏทางตา หู จมูก ลิ้น กาย และใจ อารมณ์ทั้ง 6 นี้ คือ สิ่งที่คุณจะพึงยินดี จะพึงยอมรับ จะพึงยึดถือ ดังนั้น ธรรมประเภทที่น่ายินดี น่าพอใจ (อัสสาหะ) คือ อารมณ์ทั้ง 6 นั้น ได้แก่ อารมณ์ที่ปรากฏทางตาเป็นธรรมที่น่ายินดี น่าพอใจ แต่ทั้งนี้ก็ต้องเป็นอารมณ์ที่ผ่านการปรุงแต่งเป็นเวทนาฝ่ายสุขเวทนา ถึงจะเป็นธรรมที่น่ายินดี น่าพอใจ

2. อาทีนวะ ธรรมประเภทที่แสดงภาวะที่เป็นโทษ ปรากฏอยู่ในเนื้อความตอนที่กล่าวว่า “แ่งต่างๆ แ่งปัญจสัญญา ย่อมครอบงำบุรุษเพราะเหตุใด” หมายถึง ความถูกครอบงำด้วยแ่งต่างๆ แ่งสัญญา อันประกอบด้วยกิเลสเป็นเหตุเนิ่นช้า พึงสังเกตข้อความตอนที่ว่า “ย่อมครอบงำบุรุษเพราะเหตุใด” คำว่า เหตุใด หากมองจากการอธิบายหัวข้อธรรมนี้ของพระมหากัจจายนะ ผู้เขียนเห็นว่ามุ่งหมายถึงกระบวนการเกิดขึ้นของอารมณ์ที่ปรากฏทางตา หู จมูก ลิ้น กาย และใจ เป็นเหตุปัจจัยหรือตัวแปรสำคัญที่ก่อให้เกิดปัญจสัญญา ดังที่พระ

มหากัจจายนะ อธิบายว่า “ความคิดปรุงแต่งอารมณ์นั้นเป็นเหตุ แ่งต่างๆ แห่งปัญจสัญญา ย่อมครอบงำบุรุษ ในรูปทั้งหลายที่จะพึงรู้แจ้งทางตาทั้งที่เป็นอดีต อนาคต และปัจจุบัน...” ดังนั้นปัญจสัญญา ที่เกิดจากความคิดปรุงแต่งในอารมณ์ทั้ง 6 นั้น เป็นธรรมแสดงภาวะที่เป็นโทษ ในข้อนี้อาจหมายรวมเอาอารมณ์ที่ปรากฏทางตา หู จมูก ลิ้น กาย และใจ ด้วย หากอารมณ์ทั้ง 6 อย่างนี้ ถูกปรุงแต่งให้เป็นเวทนาฝ่ายทุกขเวทนา อารมณ์นั้นๆ ก็ย่อมไม่เป็นที่ยินดี ไม่เป็นที่พอใจ แก่บุคคลนั้น

3. นิสสรณะ ธรรมที่แสดงเหตุหรือภาวะพ้นทุกข์ ปรากฏอยู่ในเนื้อความตอนที่กล่าวว่า “บาปอกุศลธรรมเหล่านี้ย่อมดับไปโดยไม่เหลือในเพราะเหตุนี้” ข้อความตอนนี้กล่าวถึงธรรมที่แสดงเหตุแห่งการพ้นทุกข์ แฝงอยู่ในเนื้อความที่กล่าวว่า “ในเพราะเหตุนี้” จากข้อความตอนนี้ผู้เขียนมุ่งหมายเอาความไม่ยินดีในร้าย ความไม่ยึดถือในอารมณ์ที่ปรากฏทางตา หู จมูก ลิ้น กาย และใจ ว่าเป็นธรรมที่แสดงเหตุแห่งการพ้นทุกข์ กล่าวคือ ในเมื่อไม่ยินดีในร้าย ไม่ยึดถือในอารมณ์ทั้ง 6 อย่างนี้ ก็ย่อมไม่ถูกครอบงำด้วย ปัญจสัญญา สืบเนื่องจากที่กล่าวมานี้ ยังมีเนื้อความที่แสดงถึงธรรมที่เป็นภาวะพ้นทุกข์ จากข้อความตอนที่ว่า “บาปอกุศลธรรมเหล่านี้ย่อมดับไปโดยไม่เหลือ”

4. ผละ ธรรมที่แสดงผลหรือประโยชน์ ปรากฏอยู่ในเนื้อความตอนที่กล่าวว่า “ข้อนี้เป็นที่สุดแห่งราคานุสัย” คำว่า ราคานุสัย หมายถึง กิเลสที่นอนเนื่องคือราคะ (พระไตรปิฎกภาษาไทย 12/89/83) พระพรหมคุณาภรณ์ (ป.อ. ปยุตฺโต) ได้ให้ความหมายของคำว่า ราคะ หมายถึง ความกำหนัด ความติดใจหรือความย่อมนใจติดอยู่ ความคิดใคร่ในอารมณ์ (พระพรหมคุณาภรณ์ (ป.อ.ปยุตฺโต), 2546) ดังนั้น ที่สุดแห่งราคานุสัย ในที่นี้อาจแปลเอาความหมายได้ว่า หมายถึง ความสิ้นไป หดไป แห่งความกำหนัด ติดใจอยู่ในอารมณ์ที่ปรากฏทางตา หู จมูก ลิ้น กาย และใจ ซึ่งเป็นผลที่เกิดจากความไม่ยินดีในร้าย ความไม่ยึดถือในอารมณ์ทั้ง 6 นั้น มองในอีกแง่มุมหนึ่ง คำว่า ที่สุดแห่งราคานุสัย อาจกล่าวว่าเป็นนิสสรณะ คือ ธรรมที่แสดงภาวะพ้นทุกข์ด้วยก็อาจกล่าวได้ เนื่องด้วย นิสสรณะ นั้น จัดได้ว่าเป็น ผล จากการปฏิบัติตามพระสัทธรรมอยู่ในตัว

5. อุปายะ ธรรมที่แสดงอุบายวิธีเพื่อความดับทุกข์ แฝงอยู่ในเนื้อความตอนที่กล่าวว่า “ไม่มีเพราะเหตุนี้” ข้อความตอนนี้สัมพันธ์สืบเนื่องจากข้อความที่ว่า “ย่อมครอบงำบุรุษ เพราะเหตุใด” ซึ่งได้กล่าวอธิบาย คำว่า เหตุใด หมายถึง กระบวนการเกิดขึ้นของอารมณ์ที่ปรากฏทางตา หู จมูก ลิ้น กาย และใจ เป็นเหตุให้เกิดปัญจสัญญา ดังนั้น ข้อความที่ว่า “ไม่มีเพราะเหตุนี้” คำว่า ไม่มี ผู้เขียนเห็นว่ามีมุ่งหมายถึงความไม่มีความยินดีในร้าย ความไม่มีความยึดถือในอารมณ์ที่ปรากฏทางตา หู จมูก ลิ้น กาย และใจ เป็นอุบายวิธี (อุปายะ) ที่ทำให้ไม่ถูกครอบงำด้วยแ่ง ต่างๆ แห่งปัญจสัญญา หรือเป็นอุบายวิธีเพื่อนำไปสู่ความดับทุกข์

6. อาณัติ ธรรมที่แสดงเพื่อแนะนำชักชวนให้ปฏิบัติตามธรรม ถึงแม้ว่าในหัวข้อธรรมนี้ ไม่ได้กล่าวถึงการแนะนำชักชวนให้ปฏิบัติโดยตรง แต่ผู้ฟังก็อาจรู้ได้โดยนัยว่า เป็นการแนะนำชักชวนให้ไม่ยินดีในร้าย ไม่ยึดถือในอารมณ์ที่ปรากฏทางตา หู จมูก ลิ้น กาย และใจ

บทสรุป

การตีความพระพุทธรูปตามหลักเทศนาระ เป็นหลักการตีความที่มุ่งอธิบายคำสอนของพระพุทธเจ้า โดยการจำแนกแยกแยะหลักธรรมออกเป็น 6 ประเภท ได้แก่

- 1) ธรรมที่แสดงถึงสถานะที่น่ายินดี น่าพอใจ
- 2) ธรรมที่แสดงถึงสถานะที่เป็นโทษ ไม่น่ายินดี ไม่น่าพอใจ
- 3) ธรรมที่แสดงเหตุหรือภาวะพันทุกข์
- 4) ธรรมที่แสดงผลหรือประโยชน์
- 5) ธรรมที่แสดงอุบายวิธีเพื่อความดับทุกข์ และ
- 6) ธรรมที่แสดงเพื่อแนะนำ ชักชวนให้ปฏิบัติตามธรรม

การจำแนกแยกแยะหลักธรรมออกเป็นประเภทต่างๆ เช่นนี้ นับได้ว่าเป็นขั้นเริ่มต้นในการเข้าสู่กระบวนการการศึกษาคำสอนของพระพุทธเจ้า ทั้งนี้เพื่อให้เกิดความรู้ความเข้าใจในหลักคำสอนและจุดมุ่งหมายของผู้สอน เพื่อนำไปสู่ขั้นการลงมือปฏิบัติ ได้อย่างถูกต้อง กล่าวคือ รู้ว่าควรวางท่าทีปฏิบัติต่อสิ่งนั้นๆ (ธรรมประเภทต่างๆ) เช่นไร รู้ว่าปฏิบัติด้วยวิธีไหน และรู้ว่าปฏิบัติแล้วได้รับผลอย่างไร ดังนั้นจึงกล่าวได้ว่าหลักเทศนาระเป็นประโยชน์ต่อผู้สนใจศึกษาพระพุทธศาสนาทั้งในแง่การศึกษาเชิงปริยัติและการปฏิบัติ รวมทั้งเป็นประโยชน์ต่อผู้สนใจศึกษาเพื่อเผยแผ่พระพุทธศาสนา นำไปใช้เป็นกรอบทิศทางการอธิบายขยายความหลักธรรม ได้อย่างถูกต้อง ด้วยเหตุนี้ผู้เขียนเห็นว่าพระมหากัจจายนะได้สร้างเครื่องมือขึ้นสำคัญสำหรับใช้ในการตีความพระพุทธรูป กล่าวคือ หลักเทศนาระ มอบไว้เป็นมรดกให้พุทธอนุชนรุ่นหลังได้นำมาใช้เพื่อการศึกษาปฏิบัติและการเผยแผ่พระพุทธศาสนาให้คงอยู่สืบต่อไป

เอกสารอ้างอิง

พระธรรมกิตติวงศ์ (ทองดี สุรเตโช). (2550). **การตีความพุทธศาสนสุภาษิต**. พิมพ์ครั้งที่ 2.

กรุงเทพมหานคร: สำนักพิมพ์เสียงเชียง.

พระพรหมคุณาภรณ์ (ป.อ. ปยุตฺโต). (2546). **พุทธธรรม ฉบับขยายความ**. พิมพ์ครั้งที่ 11.

กรุงเทพมหานคร : โรงพิมพ์มหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย.

_____. (2554). **พจนานุกรมพุทธศาสน์ ฉบับประมวลศัพท์**. พิมพ์ครั้งที่ 17.

กรุงเทพมหานคร : โรงพิมพ์พระพุทธศาสนาของธรรมสภา.

36 วารสาร มจร ปรัชญาปริทรรศน์ ปีที่ 1 ฉบับที่ 2 (กรกฎาคม – ธันวาคม 2561)

พระมหากัจจายนะ. (2550). **เนตติปกรณ์**. แปลโดย พระคันธสาราภังค์. กรุงเทพมหานคร :
ห้างหุ้นส่วนจำกัดไทยรายวันการพิมพ์.

มหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย. (2539). **พระไตรปิฎกภาษาไทย ฉบับมหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย**. กรุงเทพมหานคร : โรงพิมพ์มหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย, ๒๕๓๙.

_____. (2560). **อรรถกถาภาษาไทย ฉบับมหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย**. กรุงเทพมหานคร :
โรงพิมพ์มหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย.

พระมหาสมบุญ วุฑฒิกโร. (7 สิงหาคม 2556). **หลักการตีความในเนตติปกรณ์
และปฏิโกปเทส**. สืบค้นเมื่อ 30 สิงหาคม 2558,
จาก [www.mcu.ac.th/site/articlecontent_desc.
php?article_id=455&articlegroup_id=1](http://www.mcu.ac.th/site/articlecontent_desc.php?article_id=455&articlegroup_id=1) 02.

โลกในทัศนะของท่านพุทธทาสภิกขุ

The World of life in Buddhadasa Bhikkhu Perspective

พระมหาพุทธีวงศ์ ญาณธมฺม Phramaha Putthivong Natthanyu
นักวิชาการอิสระ, บัณฑิตวิทยาลัย มหาวิทยาลัยมหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย
Independent Scholar, Graduate School Mahachulalongkornrajavidyalaya
University

บทคัดย่อ

บทความนี้มีวัตถุประสงค์เพื่อวิเคราะห์โลกในทัศนะของพุทธทาสภิกขุ โดยใช้การศึกษาจากเอกสาร หนังสือและบทความที่เกี่ยวข้อง ผลการศึกษาพบว่า พุทธทาสภิกขุไม่ได้ปฏิเสธโลกในระดับภาษาคนและไม่ปฏิเสธเรื่องโลกหน้า แต่ท่านพยายามลดสถานะของโลกเหล่านี้มาอยู่ในขอบข่ายที่จิตสามารถจะรับรู้และสัมผัสได้ในปัจจุบันขณะ โลกไม่ได้อยู่ที่อื่นที่จะต้องเดินทางไปถึงเมื่อละจากโลกนี้ไปแล้ว แต่โลกอยู่ที่นี่และเดี๋ยวนี้ โลกคือจิต โลกก็ดี การพ้นไปจากโลกก็ดีทุกอย่างรวมอยู่ที่จิต จิตคือตัวโลก นี่คือการอธิบายโลกตามภาษาธรรมของท่านพุทธทาส โลกตามการรับรู้ของท่านพุทธทาสมีความหมายเพียงว่า “สภาพต่างๆ ที่แวดล้อมจิตใจของคนเราอยู่ นั่นคือโลก” ส่วนโลกอื่น หมายถึงภูมิของจิตที่กำลังเปลี่ยนไปต่างๆ กัน ตามอารมณ์ที่เข้ามากระทบ ท่านพุทธทาสได้จำแนกโลกออกเป็น ๒ ระดับ คือโลกภายในและโลกภายนอก โลกภายในเป็นโลกพุทธจักรหรือโลกแห่งจิตใจ การอธิบายเรื่องโลกของท่านพุทธทาสดูเหมือนจะแตกต่างจากการอธิบาย ของปราชญ์หลายๆ ท่าน แต่อย่างไรก็ตาม การอธิบายโลกโดยอาศัยทฤษฎีภาษาคน-ภาษาธรรมเป็นบาทฐาน ก็ยังอยู่ในกรอบของพุทธพจน์ ท่านพุทธทาสกล่าวว่าการตีความโลกภายใน ท่านได้อาศัยพุทธพจน์ที่ปรากฏอยู่ใน “โรหิตัสสสูตร” เป็นหลักอ้างอิง

คำสำคัญ: โลก, โลกภายใน, โลกภายนอก

Abstract

This article entitled to analyze the concept of the world in Buddhadasa Bhikkhu. This is a qualitative research done by studying academic documents. In the research, it was found that Buddhadasa Bhikkhu didn't refuse spiritual World

and next life but he aimed to reduce the roll of those two items but condense in to present life. In his opinion, all of spiritual and mind are items of present life. The spiritual of now in present life and mind are closely related to environment, once the environment changed, the spiritual and mind World be changed as will. So the World in his opinion was divided in to two aspects that is outside World which is environment and the inner World which is spiritual World or Buddhacakka. The explanation of World in Buddhadasa Bhikkhu may different from the other philosophers. However, the explanation of World in theory of human language -Dhamma language basis still lives in scope of Buddhavacana in ‘Rohitassa Sutta’ as reference.

Keywords: World, outside World, spiritual World

บทนำ

คำว่าโลก ทั้งโลกนี้และโลกอื่น (อิธโลกิ, พรโลกิ) ปรากฏอยู่ทั่วไปในพระไตรปิฎกและคัมภีร์ทางพุทธศาสนาชั้นหลัง เช่น คัมภีร์วิสุทธิมรรค สมันตปาสาทิกา หรือคัมภีร์จกักรวาทปิณีของท่านสิริมังคลาจารย์ ปราชญ์เถรชาวล้านนา เป็นต้น ในพระไตรปิฎกพระสูตรที่กล่าวถึงเรื่องโลกไว้โดยเฉพาะมีอยู่หลายพระสูตร เช่น โลกสมุทยสูตร (ว่าด้วยความเกิดแห่งโลก) โลกสูตร (ว่าด้วยโลก) เทวโลกสูตร (ว่าด้วยเทวโลก) เป็นต้น นอกจากนี้ คำว่าโลกนี้และโลกหนายังปรากฏอยู่ตามพระสูตรอื่นๆ ก็มีอีกมาก เช่น ในสัสสุตตร มีพุทธพจน์ว่า “ภิกขเว ลีลา ลีลสมปนโน กายสส เกทา ปรมมรณา สุกตีส สัคคํ โลกํ อุปปชชติ” (พระไตรปิฎกภาษาไทย 22/213/239) พุทธพจน์ข้างต้นเป็นการบ่งบอกว่าเรื่องโลกนี้โลกหนามีพุทธพจน์รองรับ บางพระสูตรเป็นพุทธพจน์ที่พระองค์ตรัสเองบ้างหรือเป็นสาวกภาษิตก็มี คำว่าโลกที่ปรากฏอยู่ในคัมภีร์พุทธศาสนาหากใช้ทฤษฎีภาษาคน-ภาษาธรรมของท่านพุทธทาสอธิบาย กล่าวได้ว่าโลกที่พระพุทธองค์ตรัสแสดงจะมีนัยยะสื่อความหมายอยู่ ๒ ระดับ คือโลกในระดับภาษาคน (ภาษาศีลธรรม) และโลกระดับภาษาธรรม โลกทั้งสองนี้เมื่อสำรวจไปตามพระสูตรต่างๆ จะพบเจอได้ไม่ยากนัก

ท่านพุทธทาสไม่ปฏิเสธโลกในระดับภาษาคน ไม่ปฏิเสธการสอนโลกในระดับภาษาศีลธรรม และไม่ปฏิเสธเรื่องโลกหน้าที่เรียกว่าสัมปรายภพหรือปรโลก ท่านพุทธทาสพยายามลดสถานะของโลกเหล่านี้อยู่ในระดับแห่งจิตใจที่ทุกคนสามารถสัมผัสและรับรู้ได้ ท่านได้แบ่งโลกออกเป็น ๒ ระดับ คือโลกภายในและโลกภายนอก บทความนี้ ผู้เขียนประสงค์จะศึกษาการตีความโลกในทัศนะของท่านพุทธทาสว่า เมื่อคัมภีร์ทางพุทธศาสนาได้กล่าวถึงโลกทั้งโลกนี้และ

โลกหน้าไว้ทั้งยังปรากฏหลักฐานที่ชัดเจน ท่านพุทธทาสมีท่าทีต่อการอธิบายโลกทั้งสองระดับนี้
อย่างไร การอธิบายโลกในทัศนะของท่านพุทธทาสสอดคล้องกับหลักพุทธพจน์หรือไม่

ทฤษฎีภาษาคน-ภาษาธรรม

ทฤษฎีภาษาคน-ภาษาธรรม เป็นพัฒนาการการตีความหลักพุทธธรรมของท่านพุทธ
ทาสอีกรูปแบบหนึ่งที่ท่านมั่นใจว่าจะตรงตามพุทธประสงค์อย่างแท้จริง ท่านที่มีความเชื่อว่า
มนุษย์ไม่สามารถเป็นอยู่โดยปราศจากภาษาได้ ไม่เว้นจนภาษาก็เป็นอวัจนภาษาหรือทั้งสอง
รวมกัน “ในยุคที่มนุษย์ยังเขียนหนังสือไม่ได้นั้น มนุษย์สื่อสารกันด้วยภาษาที่ถือกันว่ามีควา
มศักดิ์สิทธิ์ (as the language of the primitive) ได้แก่ภาษาลีลา พระพุทธศาสนายุคแรกก็มี
เรื่องราวแฝงด้วยความเร้นลับมากมาย” (สมิทธิพล เนตรนิมิตร, 2550) พุทธศาสนามีความ
จำเป็นที่จะต้องอาศัยภาษาเป็นภาชนะรองรับพุทธธรรมทั้งในการเผยแพร่และทรงจำพุทธพจน์
อย่างที่พระสาวกยุคแรกๆ ได้รักษาพุทธพจน์โดยผ่านระบบมุขปาฐะ (Oral Tradition) แต่
ภายหลังปรับเปลี่ยนมาเป็นการบันทึกด้วยอักษรแห่งยุคสมัยตามถิ่นที่ที่พุทธศาสนาดำรงอยู่ เมื่อ
พระพุทธองค์ได้ค้นพบความจริงและจะเผยแพร่ความจริงที่ได้ค้นพบ ไม่มีสิ่งใดจะเป็นสื่อกลางได้
ดีไปกว่าการสื่อสารด้วยภาษา ด้วยเหตุนี้พระองค์จึงได้รับภาษาของชาวโลกหรือคำที่เจ้าลัทธิ
ศาสนารวมถึงคำที่คนในสังคมยุคนั้นใช้สื่อสารกันอยู่ มาบัญญัติใช้ในบริบทของพุทธศาสนา
อย่างคำว่า อรหันต์ หรือนิพพาน เป็นต้น คำเหล่านี้ไม่ได้เป็นคำที่พระพุทธองค์บัญญัติขึ้นมาใช้
ใหม่ แต่เป็นคำที่มีใช้อยู่ก่อนแล้วในสังคมยุคนั้น เพียงแต่ว่าเมื่อนำมาใช้พระองค์ได้ปรับเปลี่ยน
ความหมายเสียใหม่ให้สอดคล้องกับบริบทของพุทธศาสนา หากคำใดมีความหมายที่ถูกต้องทั้ง
อรรถและพยัญชนะ “คือถูกต้องทั้งตัวหนังสือและความหมาย นี้พระองค์ก็ทรงรับไว้ใช้เลย”
(พุทธทาสภิกขุ, 2544) แต่คำใดที่มีความหมายไม่ตรง ก็รับมาแต่เพียงพยัญชนะส่วนอรรถ
พระองค์ได้ปรับเปลี่ยนความหมายเสียใหม่ การรับภาษาจากภายนอกมาใช้ในบริบทของพุทธ
ศาสนาจึงมีวิธีการรับอยู่ 2 ลักษณะคือ รับทั้งอรรถและพยัญชนะนี้อย่างหนึ่ง รับมาเพียง
พยัญชนะแล้วบัญญัติอรรถความหมายเสียใหม่อีกประการหนึ่ง

ความหมายทางธรรมแม้จะมีความหมายที่ลึกซึ้งยากที่จะสื่อความหมายได้ทั้งหมด แต่
การจะอธิบายภาวะเช่นนี้ให้คนอื่นเข้าใจได้บ้างแม้ไม่ทั้งหมด ภาษาแบบบ้านๆ หรือคำที่ใช้
สื่อสารกันอยู่ในสังคมนั้นแหละเป็นเครื่องมือสำคัญที่จะเป็นตัวสื่อสารระหว่างกันได้ดี เพราะ
อย่างไรเสียคำเหล่านั้นก็มีความหมายอยู่ในตัวที่ทุกคนเข้าใจอยู่เป็นพื้นฐานอยู่แล้ว ท่านพุทธ
ทาสกล่าวว่า เมื่อพระพุทธเจ้าได้ตัดสินใจที่จะเผยแพร่หลักพุทธธรรม พระองค์มีความ
ยากลำบากในการอบรมสั่งสอน เนื่องจากแต่ละคนมีสติปัญญาที่แตกต่างกัน บางคนมีสติปัญญา
มากสามารถมองเห็นความจริงได้ง่าย พระองค์ตรัสเพียงไม่กี่คำก็สามารถบรรลุพระอรหันต์ได้

นั่นเป็นเพราะว่าคนเหล่านั้นมี Spiritual experience “คือมีความแจ่มแจ้งในทางจิตหรือทางวิญญาณเป็นเรื่องราวๆ ไปอยู่เป็นประจำ” (พุทธทาสภิกขุ, 2543) แต่กับบางคนพระองค์ไม่สามารถทำอย่างนั้นได้ แต่เพราะพระองค์มี “นानาธมฺมตติญาณ” คือทรงรู้ธรรมาศัยของสัตว์คือวิธีรอดของแต่ละคน ฉะนั้น วิธีการสอนในแต่ละคนจึงมีแตกต่างกันไป แต่ทว่ามีจุดหมายอย่างเดียวกัน คือมุ่งสู่วิมุตติ ท่านพุทธทาสกล่าวว่า พระพุทธเจ้าตรัสด้วยสองภาษาเสมอ แม้จะตรัสด้วยภาษาสามัญแต่ก็สื่อความหมายไปถึงระดับปรมัตถ์อีกนัยยะหนึ่งด้วย

ภาษาคนท่านพุทธทาสอธิบายว่า “เป็นภาษาทาง Physic ซึ่งอาศัยวัตถุเป็น Physical way of speaking คือพูดไปตามแบบตามวิธีของฝ่าย Physic” (พุทธทาสภิกขุ, มปป.) ส่วนภาษาที่สื่อความหมายที่สูงเหนือขึ้นไปจากจากระดับของ Physic ไม่ต้องอาศัยวัตถุ ท่านใช้คำว่า Meta-physic ส่วนระดับการเข้าใจในความหมายทั้งสอง การเข้าใจความหมายในระดับภาษาคนไม่มีปัญหาอะไร เพราะเป็นเรื่องที่ทุกคนคุ้นเคยกันดีอยู่แล้ว แต่การที่จะฟังคำในระดับภาษาคนและตีความออกมาเป็นภาษาธรรมนั้นเป็นสิ่งที่ยากพอสมควรซึ่งท่านพุทธทาสเองก็ยอมรับในเรื่องนี้ ท่านพุทธทาสกล่าวว่า “ผู้ที่ตีความพระพุทธรวณะจะต้องมีความรู้ลึกซึ้งทางจิตวิญญาณพอสมควร มิฉะนั้นแล้ว พระพุทธรวณะก็จะถูกตีความอย่างผิดพลาด คือถูกตีความในระดับโลกียะตามแบบภาษาคนไปเสียทั้งหมด” (ปีเตอร์ เอ.แจ๊คสัน, 2556) ยกตัวอย่างเช่น คำว่า “อยู่เฉยๆ ดีกว่า ไม่ต้องทำอะไร” (พุทธทาสภิกขุ, 2538) ความหมายในระดับภาษาคนก็อย่างที่เข้าใจกัน คือไม่ต้องทำอะไรคืออยู่เฉยๆ แต่การเข้าใจในระดับภาษาธรรม “คำว่าอยู่เฉยๆ นั้นคือว่าอย่าให้สังขารปรุงแต่งอะไรขึ้นมา อย่าปรุงแต่งตัวกู-ของกูขึ้นมา อยู่นิ่งๆ อยู่เฉยๆ อยู่ว่างๆ” (พุทธทาสภิกขุ, 2538) ความแตกต่างระหว่างภาษาคนและภาษาธรรมอยู่ที่ความเข้าใจอรรถความหมายในเชิงปรมัตถ์เท่านั้น ไม่ได้มีความแตกต่างจากรูปพยัญชนะแต่อย่างใด ภาษาธรรมสื่อสารตรงไปยังปรมัตถ์ธรรมเลยเหนือขึ้นไปจากขอบเขตของภาษาคนที่รับรู้กันอยู่ “ภาษาคนกับภาษาธรรมมันเคียงคู่กันไปอยู่อย่างนี้ สำหรับคนที่พูดภาษาธรรมไม่รู้เรื่องหรือขี้ลืมก็พูดภาษาคนให้เอาไปคิดไปนึกพลางๆ ก็แล้วกัน ฉะนั้น ขอให้เข้าใจว่าเรื่องที่สำคัญที่สุดในพระพุทธศาสนามีอยู่อย่างนี้ พูดไว้โดยภาษาคน-ภาษาธรรม ประกอบกันเข้าไว้” (พุทธทาสภิกขุ, 2538)

ทฤษฎีภาษาคน-ภาษาธรรมของท่านพุทธทาสใช้ว่าจะไม่มีข้อจำกัดหรือไม่เผยจุดอ่อนให้นักวิชาการได้วิพากษ์วิจารณ์ ปีเตอร์ เอ.แจ๊คสัน กล่าวว่า ในการใช้ทฤษฎีภาษาคน-ภาษาธรรมตีความคำสอนมีเรื่องที่ควรทำความเข้าใจอย่างหนึ่งคือ พุทธพจน์ทั้งหมดใช้ว่าจะใช้ทฤษฎีภาษาคน-ภาษาธรรม ตีความออกมาเป็นภาษาคนหรือภาษาธรรมได้เพียงอย่างเดียว มีพุทธพจน์เพียงบางส่วนเท่านั้นที่เปิดโอกาสให้ทำอย่างนั้นได้ (ปีเตอร์ เอ.แจ๊คสัน, 2556)

อย่างไรก็ตาม ท่านพุทธทาสยังยืนยันว่าในคำเดียวกันเราต้องทราบความหมายทั้งภาษาคนและภาษาธรรมควบคู่กันไป ท่านอธิบายเรื่องนี้โดยยกพุทธพจน์ใน “ปฐมอปปมาทสูตร” ขึ้นอ้างอิงว่าถ้าเป็นคนฉลาดต้องถือเอารรถทั้งหลายให้ได้ทั้งสองฝ่าย ดังนี้ บัณฑิตทั้งหลายย่อมสรรเสริญความไม่ประมาทในการทำบุญ บัณฑิตผู้ไม่ประมาทย่อมบรรลุประโยชน์ทั้งสอง ชีรชนท่านเรียกว่าบัณฑิต เพราะยึดประโยชน์ทั้งสองไว้ได้ คือประโยชน์ในปัจจุบันและประโยชน์ในภายหน้า (พระไตรปิฎกภาษาไทย 15/128/152)

หลักมหาปเทศ 4 กับทฤษฎีภาษาคน-ภาษาธรรม

พระพุทธเจ้าเข้าใจสภาพจิตใจของความเป็นปุถุชนได้อย่างแท้จริง ได้คาดการณ์ถึงเหตุการณ์ภายภาคหน้าว่า สติปัญญาของมนุษย์คงจะเสื่อมถอยลงไปมาก และหลักคำสอนคงจะมีการตีความออกไปอีกนัยยะหนึ่งตามสติปัญญาของผู้ศึกษาเอง ยิ่งเวลาผ่านกาลล่วงเลยไปมากเท่าไร คำสอนที่ถูกตีความใหม่คงห่างไกลจากพุทธพจน์ที่พระองค์ทรงตรัสไว้เป็นปฐมเป็นแน่แท้ แม้ปัจจุบันจะมีการบันทึกหลักคำสอนไว้เป็นลายอักษรด้วยเทคโนโลยีแห่งยุคสมัยแล้วก็ตาม แต่เชื่อว่าปัญญาประดิษฐ์เหล่านี้จะไม่มีการผิดพลาด ขณะการสอบทานหรือคัดลอก การพลั้งเผลอย่อมเกิดขึ้นได้เสมอ แม้จะระมัดระวังมากก็ตาม ใน “สุคตวินยสูตร” เผยให้เห็นสาเหตุที่ทำให้พุทธพจน์เสื่อมสูญหายไป ไม่ตรงตามที่พระพุทธองค์ตรัสไว้ หนึ่งในสี่สาเหตุนั้นคือ “เล่าเรียนสูตรที่เล่าเรียนกันมาผิดลำดับโดยบทพยัญชนะที่สืบทอดกันมาไม่ดี แม้อรรถแห่งบทพยัญชนะที่สืบทอดกันมาไม่ดี ก็เป็นการสืบทอดขยายความไม่ดี นี่เป็นธรรมประการที่ 1 ย่อมเป็นไปเพื่อความเสื่อมสูญหายไปแห่งสัทธรรม” (พระไตรปิฎกภาษาไทย 21/160/223) เมื่อคาดการณ์ไปถึงเหตุการณ์ข้างหน้าและมองเห็นสถานการณ์ที่เกิดขึ้นในขณะนั้น อย่างกรณีการถึงแก่กรรมของนิครนถ์ นาฏบุตร อันเป็นสาเหตุหนึ่งที่ทำให้สาวกแตกแยกออกเป็นสองฝ่าย ต่างฝ่ายต่างอ้างว่าพวกตนเข้าใจคำสอนของพระศาสดาได้ถูกต้องมากกว่าอีกฝ่ายหนึ่ง เหตุการณ์เหล่านี้เชื่อว่าผ่านเลยไปโดยที่พระพุทธองค์ไม่รับรู้และไม่หวังวิตกกังวลถึงอนาคตของพุทธศาสนา เพื่อป้องกันไม่ให้เหตุการณ์เหล่านี้เกิดขึ้นกับพุทธศาสนา พระองค์จึงต้องสร้างระบบอย่างใดอย่างหนึ่งไว้สำหรับตรวจสอบการอธิบายตีความหลักพุทธธรรม ที่อาจจะมีการอธิบายผิดพลาดไม่ตรงตามพระบาลีเดิม ซึ่งอาจเกิดขึ้นได้ด้วยความพลั้งเผลอหรือจะด้วยเหตุผลประการใดก็ตาม พระองค์จึงได้วางหลักมหาปเทศ 4 ไว้เป็นเกณฑ์ในการวินิจฉัยการตีความคำสอนดังกล่าว หลักมหาปเทศ 4 ปรากฏอยู่ในมหาปริณีพพานสูตร พระองค์ตรัสเรื่องนี้ก่อนจะเดินทางไปยังเมืองกุสินาราเพื่อจะปรินิพพาน โดยส่วนตัวผู้เขียนถือว่าเป็นเรื่องที่สำคัญมากและเกี่ยวพันกับทฤษฎีการตีความแบบภาษาคน-ภาษาธรรมของท่านพุทธทาสด้วย หลักมหาปเทศ 4 มีรายละเอียดดังต่อไปนี้

42 วารสาร มจร ปรัชญาปริทรรศน์ ปีที่ 1 ฉบับที่ 2 (กรกฎาคม – ธันวาคม 2561)

ภิกษุในธรรมวินัยนี้พึงกล่าวอย่างนี้ว่า ผู้มีอายุ ข้าพเจ้าได้สดับ รับมาเฉพาะพระพักตร์พระผู้มีพระภาคว่า นี่เป็นธรรม นี่เป็นวินัย นี่เป็นสัตตสุสาน เธอทั้งหลายยังไม่พึงชื่นชม ยังไม่พึงคัดค้าน คำกล่าวของผู้นั้น พึงเรียนบทและพยัญชนะเหล่านั้นให้ดีแล้ว พึงสอบดูในสูตร เทียบดูในวินัย ถ้อยบทและพยัญชนะเหล่านั้น สอบลงในสูตรก็ไม่ได้ เทียบเข้าในวินัยก็ไม่ได้ พึงลงสันนิษฐานว่านี่มิใช่พระดำรัสของพระผู้มีพระภาคพระองค์นั้นแน่นอน และภิกษุนี้รับมาผิด เธอทั้งหลายพึงทิ้งคำนั้นเสีย ถ้อยบทและพยัญชนะเหล่านั้น สอบลงในสูตรก็ได้ เทียบเข้าในวินัยก็ได้ พึงลงสันนิษฐานว่านี่เป็นพระดำรัสของพระผู้มีพระภาคพระองค์นั้นแน่นอน และภิกษุนี้รับมาด้วยดี เธอทั้งหลาย พึงจำมหาปเทศประการที่ 1 นี้ไว้ (พระไตรปิฎกภาษาไทย 10/188/134-135)

ส่วนมหาปเทศข้อ 2-4 นั้น เนื้อหาส่วนใหญ่จะตรงกับข้อ 1 จะแตกต่างออกไปบ้างก็อยู่ที่ตัวบุคคลคือพระภิกษุผู้มีบทบาทในการอธิบายหลักคำสอนเท่านั้น ทฤษฎีภาษาคน-ภาษาธรรมของท่านพุทธทาส ใช่ว่าจะไม่เปิดช่องให้นักวิชาการได้วิพากษ์วิจารณ์ถึงจุดอ่อนของทฤษฎีดังกล่าวได้ ปีเตอร์ เอ.แจ๊คสัน ได้ตั้งข้อสังเกตไว้ว่า ท่านพุทธทาสไม่ได้ให้หลักการที่ชัดเจนในการตัดสินว่าส่วนใดของพระสูตรต้นตปิฎกควรใช้ภาษาคนหรือภาษาธรรมตีความ อีกประเด็นหนึ่งคือ เกณฑ์ในการตัดสินความถูกต้องแม่นยำผลจากการตีความคำสอน ต่อประเด็นปัญหาที่มีผู้วิจารณ์ท่านพุทธทาสในเรื่องนี้ หากพิจารณาเนื้อหาในคัมภีร์ของพุทธศาสนาจะเห็นได้ว่า พระพุทธองค์ได้วางหลักเกณฑ์สำหรับไว้ตรวจสอบการตีความคำสอนไว้อย่างรัดกุมแล้ว นั่นคือการใช้หลักมหาปเทศ 4 ตรวจสอบการอธิบายตีความคำสอนดังกล่าวว่าตรงตามพระบาลีเดิมหรือไม่อย่างไร แม้ท่านพุทธทาสจะกล่าวว่า เราต้องมีเสรีภาพในการใช้สติปัญญา อิสระภาพในการวินิจฉัย อิสระภาพในการเลือก และอิสระภาพในการปฏิบัติก็ตาม แต่ท่านก็ไม่ได้ละเลยหลักการสำคัญของพุทธศาสนาข้อนี้ไป จะเห็นได้ว่าในการบรรยายหลายๆ ครั้ง ท่านพุทธทาสได้เน้นย้ำอยู่เสมอว่าต้องตรงตามพระบาลีเดิม หรือคำพูดที่ว่า “ไปดูบาลีต้นตอเดิมในพระไตรปิฎก”

สรุป แม้ท่านพุทธทาสจะมีอิสระภาพในการใช้สติปัญญาตีความคำสอนได้อย่างอิสระ แต่อิสระภาพที่ท่านมีก็ไม่ได้เป็นอิสระจากความคิด การตีความอธิบายหลักพุทธธรรมต้องอยู่ในกรอบของหลักมหาปเทศ 4 ที่พระพุทธองค์ทรงบัญญัติไว้ด้วย ส่วนใครจะวิพากษ์วิจารณ์ท่านพุทธทาสออกมามีอะไรก็เป็นสิทธิ์ที่จะกระทำได้ ท่านเปิดกว้างในเรื่องนี้

การเข้าใจโลกทางพระพุทธศาสนา

ในการทำความเข้าใจเรื่องโลกในทัศนะของท่านพุทธทาสหรือโลกในทางพุทธศาสนา ต้องทำความเข้าใจกับคำว่า “ชาติ” หรือการเกิดเป็นเบื้องต้นก่อน เพราะคำว่าโลกในทัศนะของท่านพุทธทาสเกี่ยวพันกับคำว่าชาติในปัจจุสมุปบาท ท่านพุทธทาสกล่าวว่า การที่หลายคนศึกษาพุทธศาสนาและ “เข้าใจพุทธศาสนาไม่ได้” ก็เพราะเข้าใจคำว่าชาติหรือความเกิดนี้ผิด เข้าใจผิด

ไปจากความหมายอันแท้จริงของคำว่าชาติหรือความเกิดตามหลักพุทธศาสนา” (พุทธทาสภิกขุ, 2538) ชาติในที่นี้ไม่ได้หมายถึงชาติตามความรู้สึคนึกคิดหรือชาติตามที่รับรู้กันอยู่ทั่วไปว่า หมายถึงการเกิดจากท้องแม่ เจริญวัย แก่ชราคร่ำคร่าไปเรื่อยๆ ในที่สุดตายไป หลังจากนั้นก็ไปปฏิสนธิเกิดใหม่ในภพภูมิต่างๆ นี่เป็นชาติในความหมายของคนทั่วไป ท่านพุทธทาสเรียกชาติในลักษณะอย่างนี้ว่าชาติทางวัตถุหรือชาติทาง Physical ไม่ใช่ชาติตามความหมายของพุทธศาสนา ท่านพุทธทาสได้แบ่งชาติหรือการเกิดออกเป็น 2 ระดับหรือสองความหมาย ได้แก่ 1) การเกิดในทางร่างกาย ทางวัตถุหรือทางรูปธรรม 2) การเกิดในทางจิตหรือทางวิญญาณ

การเกิดในทางร่างกาย ทางวัตถุ ท่านพุทธทาสใช้ภาษาอังกฤษว่า การเกิดทาง Physical และ mental ส่วนการเกิดในทางวิญญาณท่านใช้คำว่า Spiritual คำว่า mental และ Spiritual แม้จะมีความหมายเป็นอย่างเดียวกัน “แต่ความเกิดทาง Spiritual นั้นมีความหมายอีกอย่างหนึ่ง” (พุทธทาสภิกขุ, 2538) ที่ลึกซึ้งกว่ากันมาก ท่านพุทธทาสได้อธิบายการเกิดในทางวัตถุและทางวิญญาณไว้ดังนี้

“ขอให้ท่านผู้สนใจทั้งหลายรู้จักแบ่งการเกิดออกเป็น ๒ ความหมาย คือความเกิดในทางร่างกาย ทางวัตถุ ทางรูปธรรมนี้ประเภทหนึ่งและความเกิดในทางจิตหรือทางวิญญาณที่เกี่ยวกับความคิดความเห็นนั้นอีกความหมายหนึ่ง เป็น ๒ ความหมายด้วยกัน มันมีคำที่เข้าใจกันดีอยู่แล้วแทบทุกคน คือคำว่า physics หรือ physical กับ mental นี้ประเภทหนึ่ง แล้วก็มีคำอีกประเภทหนึ่งได้แก่คำว่า spiritual การเกิดทาง physical นี้หรือทาง mental นี้มีความหมายอย่างเดียวกัน แต่ความเกิดทาง spiritual นั้นมีความหมายอีกอย่างหนึ่ง ความเกิดทาง Physical ก็หมายความว่า เรามีร่างกายที่เกิดขึ้นโดยอาศัยบิดามารดาเป็นแดนเกิด ความเกิดทาง mental ก็หมายถึงจิตใจในชั้นธรรมชาตธรรมดาสามัญที่เนื่องกันอยู่กับร่างกายที่ไม่อาจจะแยกจากกันได้ แสดงว่าคนหรือสัตว์เกิดมันก็ต้องมีทั้งร่างกายทั้งจิตใจ เป็นผู้ที่มีความคิดนึกได้ นี่เป็นการเกิดขึ้นมาทั้งร่างกายและทั้งจิตใจ แต่ว่าจิตส่วนนี้เป็นเพียงจิตส่วนที่เนื่องกันอยู่กับร่างกายเราเรียกว่า mental การเกิดทางร่างกายกับทางจิตใจในลักษณะเช่นนี้ ซึ่งเป็นเรื่องของ physical หรือ mental นี้ ไม่ใช่ความเกิดตามความมุ่งหมายในทางพุทธศาสนา ต่อเมื่อเป็นความเกิดในทางวิญญาณ ความรู้สึกที่เกี่ยวกับความคิดความเห็นหรือความยึดมั่นถือมั่นซึ่งเรียกว่าทาง spiritual นั้น ความเกิดนั้นจึงจะเป็นความเกิดที่มีความหมายตามหลักของพระพุทธศาสนา การเกิดในทาง Spiritual นั้นต้องหมายถึงความเข้าใจหรือความสำคัญว่ามีตัวกูของกู” (พุทธทาสภิกขุ, 2538)

บางคนแม้มองเห็นว่าน่าจะมีลักษณะว่าเป็นการเกิดในทางวิญญาณแต่ที่จริงแล้วไม่ใช่ ท่านพุทธทาสยกตัวอย่างในเรื่องนี้ว่า เด็กที่เพิ่งคลอดออกมาจากท้องแม่ใหม่ๆ ไม่มีการเกิดชนิดที่

44 วารสาร มจร ปรัชญาปริทรรศน์ ปีที่ 1 ฉบับที่ 2 (กรกฎาคม – ธันวาคม 2561)

เป็นฝ่าย Spiritual คือมีการยึดมั่นถือมั่นว่าตัวกูของกู ความยึดมั่นถือมั่นเพิ่งเกิดขึ้นมาภายหลัง โดยเฉพาะเมื่อได้มีประสบการณ์กับโลกภายนอกมากขึ้น หรือขณะใดเวลาใดเป็นการกระทำอยู่ด้วยสติปัญญา เวลานั้นก็ไม่มีตัวกูของกูเกิดขึ้นเรียกว่ามีแต่ความว่าง

คำว่า “ชาติ” ในพุทธศาสนาไม่ได้หมายถึงชาติตามภาษาคน แต่ “หมายถึงการเกิด ในขณะที่แห่งปฏิจสุมุปาตหลายหนี่งๆ ในชีวิตประจำวันของคนธรรมดา คือเมื่อมีการกระทบทางอายตนะครั้งหนึ่ง” (พุทธทาสภิกขุ, 2555) “ชาตินี้คือปฏิจสุมุปาตทางปัจจุบัน ชาติหน้าก็คือปฏิจสุมุปาตทางถัดไป ตามลำดับ” (พุทธทาสภิกขุ, 2555) เกิดขึ้นที่นี้และเดี๋ยวนี ในปัจจุบันขณะ ขณะที่คนเรามีกิเลสเกิดขึ้นในใจเพียงครั้งหนึ่งเท่านั้นและสืบทอดกันไปจนครบ ทั้ง 11 อากาโร นีคือชาติตามทัศนะของท่านพุทธทาส การอธิบายชาติในลักษณะอย่างนี้ไม่ต้องรอนานจนถึงวันสุดท้ายของชีวิต แต่เป็นชาติที่ทุกคนสามารถประจักษ์แจ้งอยู่ที่จิตเป็น “สันทิภูฏิกโก” ของใครของมันรับรู้แทนกันไม่ได้ วันหนึ่งๆ มีการเกิดขึ้นหลายครั้งวนเวียนอยู่อย่างนี้ บางครั้งเกิดเป็นสัตว์เดรัจฉาน เกิดเป็นสัตว์นรก เกิดเป็นพรหม เกิดเป็นเทวดา เกิดขึ้นมาที่จิตในสภาพจิตที่เป็นอยู่ในขณะนั้นๆ ซึ่งทุกคนสามารถจะสัมผัสรับรู้ได้ด้วยตนเอง ใน “โลกสมุทยสูตร และโลกสูตร” พระพุทธเจ้าตรัสถึงการเกิดโลกคือการเกิดกระแสแห่งวงจรปฏิจสุมุปาตที่เกิดขึ้นแกจิตใจทุกคราวไปว่า

ความเกิดแห่งโลกเป็นอย่างไร คือเพราะอาศัยจักขุและรูป จักขุวิญญาณจึงเกิด ความประจวบแห่งธรรม ๓ ประการเป็นผัสสะ เพราะผัสสะเป็นปัจจัย เวทนาจึงเกิด เพราะเวทนาเป็นปัจจัยตัณหาจึงเกิด เพราะตัณหาเป็นปัจจัย อุปาทานจึงเกิด เพราะอุปาทานเป็นปัจจัยภพจึงเกิด เพราะภพเป็นปัจจัย ชาติจึงเกิด เพราะชาติเป็นปัจจัย ชรา มรณะ โสกะปริเทวะ ทุกข์ โทมนัส และอุปายาสจึงเกิด ความเกิดแห่งโลกเป็นอย่างนี้แล (พระไตรปิฎกภาษาไทย 18/107/121)

ชาติอันเป็นปฏิจสุมุปาตปันธรม คือผลที่เกิดสืบเนื่องจากการที่ไม่สามารถควบคุมผัสสะและเวทนาในกระแสแห่งวงจรปฏิจสุมุปาตได้ จึงทำให้กระแสแห่งวงจรปฏิจสุมุปาตฝ่ายสมุทยวาร สามารถสืบทอดจนครบตลอดสาย วันหนึ่งๆ คนเรามีการเกิดตาย เกิดตาย อยู่หลายครั้งนั้นหมายความว่าสภาพจิตช่วงนั้นเป็นอย่างไร “ที่แท้นั้นเรื่องปฏิจสุมุปาตนี้แหละเป็นเรื่องอธิบายโลก อธิบายเหตุให้เกิดโลก อธิบายความดับสนิทของโลก ทางให้ถึงความดับสนิทของโลกไว้ในร่างกายที่ยาวประมาณวาหนึ่ง” (พุทธทาสภิกขุ, 2538) แต่ความจริงมีอยู่ว่า การเกิดในลักษณะตัวกูของกูกับภาวะที่จิตว่าง ทั้งสองอย่างนี้มีอยู่ในระดับที่ต่างกันมากและสภาพจิตอย่างไหนมีมากกว่ากัน? ท่านพุทธทาสอธิบายว่า “วันหนึ่งๆ นั้น เวลาที่เราเกิดเป็นตัวเราอยู่โดยสมบูรณ์นั้นน้อยมาก เวลาที่ว่างจากความรู้สึกว่าตัวเรา ตัวกู นี้มีอยู่มากกว่า” (พุทธทาสภิกขุ, 2555) ดังนั้น “คำว่าชาติ ความเกิดและคำว่าโลกและคำว่าวิภูฏาสังสาร และฝ่ายตรงกัน

ข้ามก็คือไม่เกิดแล้วอยู่เหนือโลกแล้วก็พ้นนิพพาน และทั้งหมดนั้นไม่ได้อยู่ที่อื่น ไม่ได้อยู่ที่นอก ฟ้ามหิมาพณต์ ไม่ได้มีต่อเมื่อหลังจากตายแล้ว แต่ว่าอยู่ที่นี้และเดี๋ยวนี้” (พุทธทาสภิกขุ, 2555) ชาติในปัจจุสมุปบาทก็คือการเกิดโลกในทางวิญญาน ไม่ใช่โลกในภาษาวัตถุหรือโลกตามภาษาคน แต่เป็นโลกตามภาษาปรมัตถธรรม เป็นโลกตามหมายของพระอริยเจ้า โลกก็คือ “ภูมิของจิตที่กำลังเป็นต่างๆ กัน ไม่เหมือนกัน จิตที่อยู่ในภาวะที่ต่างกันเราเรียกว่าอยู่กันคนละโลก” (พุทธทาสภิกขุ, 2548) และชาติคือการเกิดในขณะแห่งปัจจุสมุปบาท เกี่ยวพันกับการเกิดโลกในทัศนะของพุทธศาสนา ดังจะได้อธิบายต่อไป

โลกในทัศนะของท่านพุทธทาสภิกขุ

สัมปรายภพ ภาพหน้าหรือภาพที่สัตว์จะพึงไปในเบื้องหน้าหลังจากสิ้นชีวิตจากโลกนี้ไปแล้ว พุทธศาสนานิยายเรื่องนี้ไว้อย่างไร นรกร สวรรค์ มีจริงหรือไม่ หรือเป็นเพียงเรื่องที่พระศาสดาอุปโลกน์ขึ้นมาเพื่อเป็นอุบายในการสั่งสอนให้คนทำดีและได้ผลตอบแทนคือภพภูมิที่ดีกว่าเท่านั้น แต่เรื่องนี้เมื่อว่าตามคัมภีร์ทางพุทธศาสนาหรือจะถือเอาตามตัวพยัญชนะอักษรตามที่ปรากฏอยู่ในคัมภีร์ก็ต้องตอบว่าเรื่องนี้มีคัมภีร์รองรับ ในพระไตรปิฎกจะปรากฏคำว่า “อิม โลกํ ปรี โลกํ, อิตฺตํ โลกํ ปรี โลกํ” โลกนี้โลกหน้าอยู่บ่อยครั้ง บางครั้งปรากฏอยู่ในประโยคที่ว่า “ธรรมเท่านั้นประเสริฐที่สุดในหมู่ชนทั้งในโลกนี้และโลกหน้า” (พระไตรปิฎกภาษาไทย 11/117/87) “สัตว์ทั้งหลายผู้ถูกอวิชชาปิดขวาง ถูกตัณหาผูกไว้ วนเวียนท่องเที่ยวไป บางคราวจากโลกนี้ไปสู่โลกอื่น บางคราวก็จากโลกอื่นมาสู่โลกนี้” (พระไตรปิฎกภาษาไทย 16/132/223) นี่เป็นพุทธพจน์เพียงบางส่วนที่แสดงให้เห็นว่า เรื่องโลกนี้ โลกหน้า ชีวิตหลังความตายเป็นเรื่องที่มีพุทธพจน์รองรับ เรื่องเหล่านี้หากถือตามมติของท่านพุทธทาสจะอธิบายได้ว่า โลกที่พระพุทธเจ้าทรงตรัสไว้ในพระสูตรต่างๆ มีความหมายอยู่ 2 ระดับ คือโลกตามภาษาคนและโลกตามภาษาปรมัตถ์ เมื่อพระพุทธองค์จะตรัสแสดงเรื่องโลก พระองค์จะตรัสโลกตามภาษาคนสำหรับคนกลุ่มหนึ่ง และตรัสโลกเป็นภาษาธรรมสำหรับคนอีกกลุ่มหนึ่งที่มีสติปัญญามีธุลีในตาน้อย ยกตัวอย่างเช่น “ทุติยโรหิตัสสสูตร” ตรัสกับโรหิตัสสเทพบุตรว่า “เราบัญญัติโลก ความเกิดแห่งโลก ความดับแห่งโลก และข้อปฏิบัติให้ถึงความดับแห่งโลก ในร่างกายที่มีประมาณวาหนึ่ง มีสัญญา มีใจนี้เอง” (พระไตรปิฎกภาษาไทย 21/46/76) นี่เป็นการตรัสถึงโลกตามภาษาปรมัตถ์หรือโลกตามภาษาธรรมตามความหมายที่ท่านพุทธทาสเรียกใช้ ท่านพุทธทาสอธิบายโลกใน 2 ระดับ คือระดับภาษาคนและภาษาธรรม แต่จะเน้นมากคือโลกในระดับภาษาธรรม

โลกตามภาษาคน “เล็งถึงตัวโลก ตัวแผ่นดินโลก ไม่ใช่จะเล็งไปถึงสัตว์โลกหรือธรรมชาติธรรมดา ที่เป็นกฎเกณฑ์ของธรรมชาติธรรมดาว่าเป็นโลก” (พุทธทาสภิกขุ, 2555) ส่วนโลกตามภาษาธรรมไม่ได้เล็งไปที่ทางวัตถุ แต่เป็นโลกที่อยู่ในระดับที่เป็นปรมัตถ์ ท่านพุทธ

ทาสได้ให้ความหมายโลกในระดับภาษาธรรมไว้หลายความหมายด้วยกัน เช่น “สภาพต่างๆ ที่แวดล้อมจิตใจเราของเราอยู่นั้นคือโลก” (พุทธทาสภิกขุ, 2555) นิยามนี้ท่านพุทธทาสกล่าวว่าจะใช้ได้ทั้งภาษาคนและภาษาธรรม โลกหมายถึง “ระดับแห่งจิตใจ หรือจิตใจที่มีระดับต่ำ” (พุทธทาสภิกขุ, 2551) โลกเป็นสภาวะที่ต้องแตก “โลกนี้ไม่มีอะไรนอกจากปรากฏการณ์” (พุทธทาสภิกขุ, 2555) นั้นหมายความว่า สิ่งที่เราเข้ามากระทบนั้นเรียกว่าปรากฏการณ์และปรากฏการณ์นั้นคือตัวโลก โลกคือความมืดหรือโลกคือความทุกข์ นี่เป็นคำอธิบายที่ตรงตามพุทธพจน์ที่พระพุทธเจ้าตรัสไว้ใน “โรหิตัสสสูตร” และ “พุทฺธิโรหิตัสสสูตร” ส่วนคำว่าโลกอื่นที่เรียกว่าสัมปรายภพหรือปรโลก ท่านพุทธทาสให้ความหมายว่า “หมายถึงภูมิของจิตที่กำลังเป็นต่างๆ กัน ไม่เหมือนกัน” (พุทธทาสภิกขุ, 2555) จากคำนิยามข้างต้นจะเห็นได้ว่า โลกในทัศนะของท่านพุทธทาสจึงไม่ใช่โลกอื่นที่อยู่ไกลออกไปที่จะต้องเดินทางไปถึงได้โดยผ่านระยะทางและเวลา แต่โลกอยู่ที่นี้และเดี๋ยวนี้ในโลกแห่งวัตถุ โลกมีอยู่ขณะที่มีการรับรู้อารมณ์ทาง ตา หู จมูก ลิ้น กาย และใจ ซึ่งทำให้เกิดความรู้สึกนึกคิดไปต่างๆ เพียงแค่เห็นด้วยตา แต่ยังไม่รู้สึกไปถึงใจโลกยังไม่เกิด แต่เมื่อไหร่เกิดความรู้สึกคือเห็นด้วยใจเมื่อนั้นโลกเกิด โลกคือจิต

เมื่อกล่าวถึงเรื่องโลก ในคัมภีร์วิสุทธิมรรค พระพุทธโฆสะจารย์ ได้จำแนกโลกไว้ 3 ลักษณะ ได้แก่ สังขารโลก สัตว์โลก และโอกาสโลก ท่านพุทธทาสได้จำแนกโลกตามที่ปรากฏอยู่ในคัมภีร์วิสุทธิมรรคเสียใหม่ ออกเป็นโลกภายในและโลกภายนอก จะได้ดังนี้ 1. โลกภายใน ได้แก่ สังขารโลก 2. โลกภายนอก ได้แก่ สัตว์โลก และโอกาสโลก

โลกภายในและโลกภายนอก ทั้งสองนี้ผู้เขียนจะใช้อธิบายการตีความเรื่องโลกในทัศนะของท่านพุทธทาส โดยจะเน้นไปที่โลกภายในเป็นหลัก ผู้เขียนเข้าใจว่า แม้คัมภีร์จะจำแนกโลกออกไปมากเท่าไรก็ตาม แต่เมื่อสรุปลงแล้วก็ไม่เกินโลกภายในและโลกภายนอก โลกภายในก็คือโลกที่เกิดทางวิญญาณ ส่วนโลกภายนอกก็คือโลกแห่งวัตถุที่ทุกคนสัมผัสมองเห็นกันอยู่ด้วยจักขุวิญญาณทั้งที่อยู่ใกล้และอยู่ไกล โลกทั้งสองนี้ โลกอย่างไรที่ก่อปัญหาให้กับมนุษย์มากที่สุด หากกล่าวตามทัศนะของท่านพุทธทาสก็ตอบได้ว่า โลกภายในก่อปัญหาให้มนุษย์มากกว่า “ความเกิดทางร่างกายนั้นจึงไม่มีความหมายอะไรเลย ถ้าไม่มีการเกิดของความรู้สึกนึกคิดที่เป็นทาง Spiritual ที่เป็นตัวเราหรือเป็นของเราในความรู้สึกที่ยึดมั่นถือมั่น” (พุทธทาสภิกขุ, 2555) พุทธทาสภิกขุได้อธิบายลักษณะโลกทั้ง 2 ไว้ ดังนี้

1. โลกภายใน โลกอื่นที่เรียกว่าสัมปรายภพหรือปรโลก หากอธิบายตามหลักภาษาคนอย่างธรรมดาสามัญ “ก็คือโลกอื่น นอกไปจากโลกที่เรากำลังรู้สึกอยู่อย่างนี้” (พุทธทาสภิกขุ, 2539) เป็นโลกที่จะไปถึงได้ก็ต่อเมื่อละสังขารจากโลกนี้ไปแล้วเท่านั้น มีอยู่หลายภพภูมิด้วยกันทั้งที่เป็นสุคติภูมิและทุคติภูมิ ได้แก่ นรก สัตว์เดรัจฉาน เปต อสุรกาย มนุษย์และเทพ ภพภูมิต่างๆ เหล่านี้บางภพภูมิไม่ได้อยู่ที่ไหนไกลแต่เกิดมาอยู่ร่วมกับมนุษย์เสียด้วยซ้ำ เช่น พวกสัตว์

ตรัสจณานทั้งหลาย ใน “ติโรกฺขทสฺสูตร” อธิบายอีกว่า ภพภูมิเหล่านี้บางภพภูมิไม่มีการประกอบกสิกรรม โครีกขกรรม พาณิขกรรม อะไรทั้งสิ้น ผู้ที่ตายไปและเกิดอยู่ในเปตวิสัยนั้น กว่าจะได้กินสักครั้งต้องอาศัยผลบุญจากคนที่อยู่ในมนุษยโลกนี้ทำบุญอุทิศไปให้เท่านั้น ท่านพุทธทาสไม่ได้ปฏิเสธภพภูมิต่างๆ เหล่านี้ว่าไม่มีอยู่จริง ทั้งไม่ได้สอนให้ยกเลิกเรื่องภพภูมิเหล่านี้ด้วย แต่ท่านพยายามจะอธิบายโลกในอีกมิติหนึ่ง ที่ท่านเรียกว่าโลกตามภาษาธรรม

เหตุที่ท่านพุทธทาสไม่ได้ปฏิเสธหรือสอนให้ยกเลิกเรื่องโลกหน้า เพราะอย่างไรเสียในคัมภีร์พุทธศาสนาจะมีการบันทึกเรื่องราวเหล่านี้อยู่ บางเรื่องกลับกลายเป็นเรื่องที่พระพุทธรองค์ตรัสแสดงไว้เองด้วย แต่ท่านพุทธทาสพยายามอธิบายว่า อย่าไปคิดว่าภพภูมิเหล่านี้ทุกคนจะไปถึงได้เมื่อตายไปแล้วเท่านั้น ตายไปแล้วจะรู้สึกหรือประจักษ์แจ้งในลักษณะที่เป็น “สันทิภูฏิกโก” ได้อย่างไร นั้นยังเป็นความเข้าใจในหลักพุทธธรรมที่ผิดพลาดอยู่ แต่ในปัจจุบันขณะที่ทุกคนยังมีชีวิตจิตใจอยู่นั้นแหละ ภพภูมิเหล่านี้กลับกลายเป็นภพภูมิที่ทุกคนสามารถจะประจักษ์แจ้งเป็นสันทิภูฏิกโกได้ ทั้งเป็นโลกที่ทุกคนสามารถจะจัดทำลายหรือทำให้เกิดขึ้นมีมาได้เช่นกัน ชาติปัจจุบันเป็นปัจจัยชีวิตการได้ชาติในอนาคตหรือชาติในสัมปรายภพ ทุกอย่างอยู่ที่เหตุปัจจัยแห่งชาติปัจจุบันคือที่นี้และเดี๋ยวนี้ว่ามีการประพฤติปฏิบัติตัวอย่างไร ส่วนในด้านคุณสมบัติของโลกภายในกับปรโลก ท่านพุทธทาสกล่าวว่า มีลักษณะอย่างเดียวกันจะแตกต่างกันอยู่บ้างก็เพียงแต่ความสั้นยาวของการให้ผลเท่านั้น “ถ้าอยากจะรู้ต่อตายแล้ว จะต้องรู้จักชนิดที่นี้และเดี๋ยวนี้กันเสียก่อน แล้วมันก็อย่างเดียวกัน เพียงแต่ว่ามันจะสั้นหรือยาวกว่ากันเท่านั้น” (พุทธทาสภิกขุ, 2555) ท่านพุทธทาสได้ให้ความหมายโลกอื่นในภาษาปรมัตถ์ว่า “โลกอื่นก็หมายถึง ภูมิของจิตที่กำลังเป็นต่างๆ กัน ไม่เหมือนกัน จิตที่อยู่ในภาวะที่ต่างกันเรียกว่าอยู่กันคนละโลก” (พุทธทาสภิกขุ, 2539) เมื่อท่านพุทธทาสกล่าวถึงโลกภายใน ท่านหมายเอาลักษณะของจิตใจที่เป็นอยู่ในขณะนั้นว่า มีสภาพจิตเป็นอย่างไรด้วย

ท่านพุทธทาสกล่าวว่า “โลกภายในเป็นคือโลกแท้จริง โลกที่ควรสนใจ โลกที่พระพุทธเจ้าท่านชี้แนะ” (พุทธทาสภิกขุ, 2539) เมื่อท่านพุทธทาสจะอธิบายถึงโลกภายใน ท่านได้อาศัยพุทธพจน์ใน “โรหิตัสสสูตร” เป็นหลักอ้างอิงในการอธิบายซึ่งเป็นการบ่งบอกอีกอย่างหนึ่งว่า การอธิบายโลกในลักษณะเช่นนี้ ท่านพุทธทาสไม่ได้ใช้อัตนโมติอาศัยเหตุผลส่วนตัวในการอธิบาย แต่เป็นการอธิบายที่เกิดขึ้นจากการที่ท่านได้เฝ้าศึกษาหลักพุทธธรรมมาอย่างยาวนาน และเห็นว่าการตีความคำสอนอย่างนี้จะตรงตามพุทธประสงค์อย่างแท้จริง พระพุทธองค์ตรัสให้โรหิตัสสเทพบุตรฟังว่า โลกที่พระองค์ทรงหมายถึงคือโลกคือร่างกายที่ยังมีชีวิตจิตใจอยู่ โลกนี้ไปไม่ถึงด้วยการไปหรือด้วยการคิดคำนวณด้วยเหตุผล “นิพพานเป็นสิ่งที่ไปถึงไม่ได้ คือไปถึงไม่ได้ด้วยการไป แต่กลับจะถึงได้ด้วยการดับเสียหรือการไม่ไป” (พุทธทาสภิกขุ, 2539) โลกในลักษณะเช่นนี้ไม่ได้อยู่ไกลออกไป แต่เป็นโลกที่ใครๆ คิดไม่ถึงและไม่คิดว่ามีอยู่จริงใน

ปัจจุบันขณะ การรู้แจ้งโลกคือร่างกายนี้คือการถึงที่สุดแห่งทุกข์ นี่คือโลกในภาษาปรมัตถ์หรือโลกตามภาษาธรรม

โลกภายในแม้จะเป็นโลกที่เกิดขึ้นกับจิต แต่กลับกลายเป็นเหตุปัจจัยที่จะได้โลกในอนาคตหรือโลกในสัมปรายภพ ท่านพุทธทาสกล่าวว่าเหตุปัจจัยที่นี้และเดี๋ยวนี้จะเป็นปัจจัยการได้นรกและสวรรค์ “ถ้าต้องการสวรรค์ ก็สร้างเหตุปัจจัยสำหรับจะให้ได้สวรรค์ ได้ที่นี้แล้วก็ได้หลังจากตายแล้วด้วย” (พุทธทาสภิกขุ, 2539) หรือหากเกลียดกลัวต้อโลกนรก โลกสัตว์เดรัจฉาน โลกเปรต ก็อย่าสร้างเหตุปัจจัยที่จะได้สภาวะเช่นนั้น การอธิบายโลกในระดับภาษาปรมัตถ์หรือภาษาธรรมในทัศนะของท่านพุทธทาส เห็นได้อย่างหนึ่งว่า ท่านพุทธทาสไม่ได้อธิบายโลกออกนอกกรอบจากหลักพุทธพจน์ที่พระพุทธรองค์ตรัสไว้ ท่านอธิบายโลกตามพุทธพจน์ที่ปรากฏอยู่ใน “โรหิตัสสสูตร” เป็นหลัก โดยมีกรอบการตีความคำสอนคือหลักมหาปเทศ 4 ท่านพุทธทาสไม่ได้ปฏิเสธโลกในระดับภาษาคนและไม่ปฏิเสธเรื่องโลกหน้า แต่ท่านเน้นให้ความสำคัญโลกในระดับภาษาปรมัตถ์หรือโลกตามภาษาธรรม อันเป็นโลกภายใน เป็นโลกที่พระองค์ทรงเรียกว่า “โลกคือความทุกข์ ความทุกข์คือโลก” (พุทธทาสภิกขุ, 2539) และการที่จะดับทุกข์คือโลกนี้ได้ ต้องรู้แจ้งโลกคือร่างกายนี้เท่านั้น

2. โลกภายนอก ในคัมภีร์วิสุทธิมรรค พระพุทธโฆสะจารย์ ได้จำแนกโลกไว้ 3 ลักษณะ ได้แก่ สังขารโลก สัตวโลก และโอกาสโลก ในที่นี้ สัตวโลก ได้แก่โลกคือหมู่สัตว์ ส่วนโอกาสโลกคือแผ่นดินอันที่อยู่อาศัยของมนุษย์รวมถึงสัตว์ทั้งหลาย ในคัมภีร์จักกวัตทีปิณีเรียกโอกาสโลกอีกอย่างหนึ่งว่า “ภวชนโลก” และ “โลกธาตุ” ท่านให้เหตุผลว่า “โอกาสโลกนี้เรียกว่า ภวชนโลก ก็มีเพราะเป็นที่รองรับสัตว์เหล่านั้น...โอกาสโลกชื่อว่าโลกธาตุโดยอรรถวิเคราะห์ว่า ทรงไว้ซึ่งโลกกล่าวคือสัตว์โลก อีกอย่างหนึ่ง โอกาสโลกชื่อว่าโลกธาตุ โดยอรรถวิเคราะห์ว่า โลกโดยความหมายว่าทรวดโถมย้อยยับยั้งแล เป็นธาตุเพราะว่างจากสัตว์และชีพ” (พระสิริมังคลาจารย์, 2523) คำว่า “โอกาส” พระพรหมคุณาภรณ์ (ป.อ.ปยุตฺโต) แปลว่า ช่อง, ที่ว่าง, ทาง, เวลาที่เหมาะสม, หรือจังหวะ เมื่อรวมกับศัพท์ว่าโลกจึงมีความหมายว่า “โลกอันกำหนดด้วยโอกาส, โลกอันมีในโอกาส, โลกซึ่งเป็นโอกาสแก่สัตว์ทั้งหลายที่จะอยู่อาศัย, โลกคือแผ่นดินอันเป็นที่อยู่อาศัยของสัตว์ทั้งหลาย, จักรวาล” (พระพรหมคุณาภรณ์, 2554) สมเด็จพระมหาสมณเจ้า กรมพระยาวชิรญาณวโรรส กล่าวอีกว่าโลกที่มนุษย์อยู่อาศัยนี้เรียกว่า “มนุษย์โลก” นอกจากนี้ในจุฬินทเทศยังจำแนกโลกออกเป็นอีก 18 โลก เช่น โลก 2 ได้แก่ ภาวโลกที่เป็นสมบัติและภาวโลกที่เป็นวิบัติ, โลก 3 ได้แก่ เวทนา 3, โลก 4 ได้แก่ อาหาร 4, โลก 5 ได้แก่ อุปาทานขันธ 5 เป็นต้น

โลกภายนอก ไม่มีปัญหาในการรับรู้และเข้าใจเพราะเป็นสิ่งที่ทุกคนประจักษ์แจ้งด้วยจักขุ-วิญญานกันดีอยู่แล้ว มนุษย์ทุกคนรวมถึงสัตว์เดรัจฉานเกิดมาก็ต้องอาศัยโอกาสโลกในการสร้างชีวิต การเกิดอยู่ในโลกแห่งวัตถุหรือโลกมนุษย์นี้ หากกล่าวตามทัศนะของท่านพุทธทาส

โลกแบบนี้ไม่ได้ก่อทุกข์ให้กับมนุษย์มากนัก หากไม่เกิดทางวิญญานในลักษณะที่เป็นตัวกูของกู
โลกทุกโลกและการถึงที่สุดแห่งโลกอยู่ที่นี่เดี๋ยวนี้อันซึ่งเกิดอยู่ที่จิต โลกก็คือจิต

บทสรุป

พระพุทธเจ้าตรัสอธิบายเรื่องโลกพระองค์จะตรัสโลกใน 2 ระดับ คือโลกในระดับภาษา
คนและโลกตามภาษาปรมาตม์หรือโลกตามภาษาธรรม บางครั้งแม้พระองค์จะตรัสโลกในระดับ
ภาษาคนก็จริง แต่โลกที่พระองค์ตรัสกลับมีความหมายระดับภาษาธรรมอยู่ด้วยเสมอ ท่านพุทธ
ทาสไม่ได้ปฏิเสธโลกในระดับภาษาคน แต่ท่านพยายามจะอธิบายโลกในอีกความหมายหนึ่งที่
ท่านมั่นใจว่าจะตรงตามพุทธประสงค์ นั่นคือโลกระดับภาษาปรมาตม์หรือโลกตามภาษาธรรม
โลกแบบนี้ไม่ได้อยู่ไกลออกไปและไปถึงได้ก็ต่อเมื่อทุกคนได้ละจากจากโลกนี้ไปแล้วเท่านั้น โลก
ทุกโลกอยู่ที่นี่และเดี๋ยวนี้นี้ในชีวิตปัจจุบันขณะที่มนุษย์ยังมีชีวิตจิตใจอยู่ การอธิบายโลกของท่าน
พุทธทาสไม่ได้ใช้เหตุผลส่วนตัว แต่วางอยู่บนกรอบที่พระพุทธองค์ตรัสไว้ นั่นคือการอธิบายโลก
ตามที่ปรากฏอยู่ใน “โรหิตัสสสูตร” ท่านให้คำจำกัดความของโลกว่า “สภาพต่างๆ ที่แวดล้อม
จิตใจของเราอยู่นั่นคือโลก” (พุทธทาสภิกขุ, 2539) การให้ความหมายโลกอย่างนี้ ท่านกล่าวว่า
ใช้ได้ทั้งโลกในภาษาคนและโลกในภาษาธรรม เมื่อท่านพุทธทาสจะให้ความหมายกับคำว่า
ปรโลกแบบเจาะจงท่านนิยามว่า “ภูมิของจิตที่กำลังเป็นต่างๆ กัน” (พุทธทาสภิกขุ, 2539)
ท่านพุทธทาสกล่าวว่า ทุกโลกล้วนอยู่ที่จิต โลกเป็นสิ่งที่รู้สึกอยู่ที่จิต จิตใจมีสภาพเป็นอยู่อย่าง
ไรขณะนั้นเรียกได้ว่าการกำลังมีรสภาวะที่เป็นโลกอื่นแล้ว แม้ชีวิตจริงจะดำรงอยู่ในโลกแห่งวัตถุก็
ตาม โลกเปลี่ยนไปตามสภาพจิตใจที่เป็นอยู่ในขณะนั้น โลกคือจิต นี่เป็นโลกพุทธจักร

การรู้และเข้าใจโลกในลักษณะที่ประจักษ์แจ้งเป็นสันติภูมิโก ทำให้เข้าใจได้ว่าโลกอื่นไม่
ว่าจะเป็นทุกข์ภูมิหรือสุขคติภูมิเป็นโลกที่ทุกคนจะสามารถสัมผัสรับรู้ได้ในปัจจุบันขณะที่นี้และ
เดี๋ยวนี้นี้ขณะที่ยังมีชีวิตจิตใจอยู่ ทั้งเป็นโลกที่จะสามารถบังคับควบคุมได้เช่นกัน การได้ประจักษ์
แจ้งนรกในลักษณะเป็นสันติภูมิโก หรือพิจารณาเห็นความทุกข์ทรมานของสัตว์นรกตามที่คัมภีร์
ได้อธิบายไว้ จะทำให้รู้สึกเกลียดกลัวที่จะต้องตกอยู่ในภาวะเช่นนั้น เมื่อเกรงกลัวก็就不用สร้าง
เหตุปัจจัยการได้ภาวะเช่นนั้นทั้งในปัจจุบันขณะและในสัมปรายภพ เช่น ในกุสเปตวัตถุอธิบาย
การเสวยวิบากกรรมของเปรตพวกหนึ่งว่า “ตนหนึ่งกอบเอาแกลบข้าวสาลีที่ไฟกำลังลุกโชน
ไปโรยใส่ศีรษะของตนเอง อีกตนหนึ่งเอาขี้เถ้าหรือขี้เถ้าที่ตนเองจนศีรษะแตก ส่วนตนนี้เป็น
หญิงกินเนื้อส่วนหลังและโลหิตของตนเอง ส่วนท่านกินคูลซึ่งเป็นของไม่สะอาด” การไม่ตกนรก
ที่นี่ ไม่เป็นสัตว์เดรัจฉานในร่างกายมนุษย์ที่นี่ การไม่เกิดเป็นเปรตที่นี่ ตายไปแล้วก็ไม่มีนรกหรือ
อบายที่ไหนอีก เพราะชาติปัจจุบันเราไม่ได้สร้างเหตุปัจจัยที่จะทำให้ได้ภพภูมิเหล่านั้น
เช่นเดียวกัน หากต้องการได้สวรรค์ก็จงสร้างเหตุปัจจัยให้ได้สวรรค์ที่นี่เดี๋ยวนี้นี้ การมีสวรรค์ที่นี่

50 วารสาร มจร ปรัชญาปริทรรศน์ ปีที่ 1 ฉบับที่ 2 (กรกฎาคม – ธันวาคม 2561)

เดี๋ยวนี้แน่นอนที่สุดว่าเมื่อละจากโลกนี้ไปแล้วก็จะได้สวรรค์ในสัมปรายภพอีกด้วยเช่นกัน การมีชีวิตอยู่ในชาติปัจจุบันนั้นแหละเป็นตัวชี้วัดการได้ชาติในสัมปรายภพทั้งที่เป็นทุกข์และสุขดี

เอกสารอ้างอิง

คณะกรรมการฝ่ายหนังสืออนุสรณ์ 100 ปี ชาตกาล พุทธทาสภิกขุ. (2549). **พุทธทาสยังอยู่ไปไม่มีตาย เล่ม 2: สืบสานปณิธานพุทธทาส.** กรุงเทพฯ : คณะกรรมการอำนวยการจัดงาน 100 ปี พุทธทาสภิกขุ.

ปีเตอร์ เอ.แจ๊คสัน. (2556). **พุทธทาสภิกขุ : พระพุทธศาสนานิกายเถรวาทและการปฏิรูปเชิงนามสมัยนิยมในประเทศไทย.** แปลโดย มงคล เดชนครินทร์. กรุงเทพฯ: จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย.

พระพรหมคุณาภรณ์ (ป.อ.ปยุตฺโต). (2554) **พจนานุกรมพุทธศาสน์ ฉบับประมวลศัพท์.** พิมพ์ครั้งที่ 17. กรุงเทพฯ: พระพุทธศาสนาของธรรมสภา.

_____. (2557). **พระไตรปิฎกสิ่งที่ชาวพุทธต้องรู้.** พิมพ์ครั้งที่ 16. นครปฐม : หอพระไตรปิฎก.

พระสิริมงคลอาจารย์. (2523). **จักกวัตทีปนี.** แปลโดย ทินกร ทองเสวต. กรุงเทพฯ : กรมศิลปากร.

พุทธทาสภิกขุ. (2539). **ก ข ก กา ของการศึกษาพุทธศาสนา.** พิมพ์ครั้งที่ 2. สุราษฎร์ธานี : มูลนิธิธรรมทาน.

_____. (2545). **ตุลาการภิธรรม เล่ม 1.** พิมพ์ครั้งที่ 2. สุราษฎร์ธานี: ธรรมทานมูลนิธิ สวนโมกข์ ไซยา.

_____. (2544). **ตุลาการภิธรรม เล่ม 3.** สุราษฎร์ธานี: ธรรมทานมูลนิธิหน้าสวนโมกข์ ไซยา.

_____. (2525). **แถลงการณ์สวนโมกข์ 50 ปี และกฎบัตรพุทธบริษัท.** กรุงเทพฯ: สุขภาพใจ.

_____. (2543). **ธรรมบรรยายระดับมหาวิทยาลัย.** พิมพ์ครั้งที่ 2. สุราษฎร์ธานี : ธรรมทานมูลนิธิไซยา.

_____. (2556). **นิพพาน.** กรุงเทพฯ : ธรรมสภา.

_____. (2555). **ปฏิจสุมุปาบทจากพระโอษฐ์.** พิมพ์ครั้งที่ 8. สุราษฎร์ธานี: ธรรมทานมูลนิธิไซยา.

_____. (มปป.). **ภาษาคนภาษาธรรม.** นนทบุรี : บริษัท เอส.อาร์.พรีนติ้ง จำกัด.

_____. (2548). **ราชภักฎา.** พิมพ์ครั้งที่ 2. สุราษฎร์ธานี: ธรรมทานมูลนิธิ ไซยา.

- _____. (2538). สันตัสเสตัพพธรรม. พิมพ์ครั้งที่ 3. สุราษฎร์ธานี: มูลนิธิธรรมทาน ไชยา.
- _____. (2539). สันติภูริกธรรม. สุราษฎร์ธานี: มูลนิธิธรรมทาน ไชยา
- _____. (2551). หลักพระพุทธศาสนาที่ยังเข้าใจผิดกันอยู่. สุราษฎร์ธานี: ธรรมทานมูลนิธิ ไชยา
- _____. (2538). โอสาเรตัพพธรรม. พิมพ์ครั้งที่ 3. สุราษฎร์ธานี : ธรรมทานมูลนิธิ.
- _____. พระไตรปิฎกฉบับภาษาไทย ฉบับมหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย. กรุงเทพฯ : โรงพิมพ์มหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย.
- สมเด็จพระมหาสมณเจ้า กรมพระยาวชิรญาณวโรรส. (2537). ธรรมวิภาค ปรีเฉทที่ 2. พิมพ์ครั้งที่ 38. กรุงเทพฯ : มหามกุฏราชวิทยาลัย.
- สมิทธิพล เนตรนิมิตร. (2550). มิติสังคมในพระสูตรตันตปิฎก. กรุงเทพฯ: ชีววิวัฒน์.

ดอกบัวกับการเรียนรู้ในทัศนะพุทธปรัชญา

The Lotus and Learning in Concept Buddhist Philosophy

ปัญญา นามสง่า Panna Namsagha

อาจารย์ประจำ สาขาวิชาปรัชญา, วิทยาลัยสงฆ์พุทธชินราช

Lecturer of Department of Philosophy, Phuttha Chinarat Buddhist College

บทคัดย่อ

บทความนี้มีวัตถุประสงค์เพื่อวิเคราะห์ดอกบัวกับการเรียนรู้ในทัศนะพุทธปรัชญา โดยใช้การศึกษาจากเอกสาร หนังสือและบทความที่เกี่ยวข้อง ผลการศึกษาพบว่า ดอกบัวมีความสัมพันธ์กับวิถีชีวิตของคนไทยมายาวนาน “ดอกบัว” มีปรากฏอยู่ในภาษาวรรณคดีและวรรณคดีไทย สุภาษิต ปริศนาคำทาย รวมทั้งความเชื่อเกี่ยวกับเทพเจ้า ในความเชื่อเกี่ยวกับการตั้งชื่อคนไทยมีความเชื่อเกี่ยวกับบัวว่าจะอำนวยความสุข ความเจริญให้กับตนได้ นอกจากนี้ยังมีความสัมพันธ์กับโภชนาการด้านอาหารซึ่งเป็นมรดกที่เก่าแก่ของสังคมไทย

ดอกบัวเป็นดอกไม้ชนิดหนึ่งมีปรากฏในคัมภีร์พระพุทธศาสนา มี 3 เหล่า คือ ดอกอุบล ดอกพุ่ม และดอกบุณฑริก ดอกบัวบางดอกเกิดในน้ำ เจริญในน้ำ อยู่เสมอน้ำและขึ้นพ้นจากน้ำไม่เกาะน้ำ อาการของดอกบัว 4 ประการนี้เอง กล่าวได้ว่า “อุปมาด้วยการเรียนรู้ของบุคคล 4 ประเภท” โดยเป็นพัฒนาการเรียนรู้ที่แตกต่างกันของแต่ละบุคคล คือ (1) อุคฆฏิตัญญู (2) วิปจิตัญญู (3) เนยยะ (4) ปทปรมะ เมื่อจัดกลุ่มบุคคลที่เป็นไฉนยสัตรแล้ว ได้ 3 จำพวก ได้แก่ (1) อุคฆฏิตัญญู ผู้มีสติปัญญาดี เรียนรู้เร็ว (2) วิปจิตัญญู ผู้มีสติปัญญาค่อนข้างดีเมื่อเรียนรู้อีกเล็กน้อยก็สำเร็จได้ (3) เนยยะ ผู้มีสติปัญญาปานกลาง เมื่อได้ยินได้ฟังบ่อยๆ อบรมบ่อยๆ ก็สำเร็จได้ ส่วนปทปรมบุคคล เป็นบุคคลที่แม้จะศึกษามาก อบรมมาก ทรงจำเนื้อหาคำสอนได้มาก แต่ก็ไม่สามารถบรรลุมรรคผลในชาตินี้ได้ ได้อานิสงส์เพียงเป็นวาสนาบารมีในภพชาติถัดไป

คำสำคัญ : ดอกบัว, การเรียนรู้, พุทธปรัชญา

Abstract

This article entitled to analyze the Lotus and Learning in Concept Buddhist Philosophy. This is a qualitative research done by studying academic

documents. In the research, it was found that the lotus related for the longest time with the Thai way of living. Lotus them appeared in the expressions, language, literature, idioms, proverbs and aphorisms as well as the beliefs in Gods. With regard to the naming, the thais believed that the names relation to lotus would bring them happiness and prosperity. In addition, lotus related not only to the sources of knowledge, but also to nutrition and Thai food which were the cultural heritage of the Nation in Thai society.

Lotus its flower in Buddhism, There are 3 groups : Ubon Pathum and Buntharik by compare with learning of four Puggala [four kinds of persons] (1) Ugghatitannu = a person of quick intuition ; the genius ; the intuitive (2) Vipacitannu = a person who understands after a detailed treatment ; the intellectual (3) Neyya = a person who is guidable ; the trainable but (4) Padaparama = a person has just word of the text at most ; an idiot.

Keywords: Lotus, Learning, Buddhist Philosophy.

บทนำ

คำว่า “บัว” (ปทุม) มีมาตั้งแต่สมัยพุทธกาล ซึ่งมีตำนานกล่าวว่าหมอชีวกโกมารภัจจ์ ได้ปรุงยาจากดอกบัว ถวายแด่ องค์สมเด็จพระพุทธเจ้า แก้อาการอ่อนเพลีย ถือว่าดอกบัวเป็นดอกไม้ประจำศาสนาพุทธ ตามพุทธประวัติพบว่า บัวมีส่วนเกี่ยวข้องตั้งแต่ เมื่อพระพุทธเจ้า ประสูติ ตรัสรู้ และปรินิพพาน เมื่อครั้งที่พระพุทธเจ้าเมื่อ ได้ทรงตรัสรู้แล้ว แต่เนื่องจากพระธรรมที่พระองค์ทรงบรรลุนี้มีความละเอียดอ่อน สุขุมคัมภีรภาพ ยากต่อบุคคลจะรู้ เข้าใจและปฏิบัติได้ ทรงพิจารณาอย่างลึกซึ้ง แล้วทรงเห็นว่าบุคคลในโลกนี้มีหลายจำพวก บางพวกสอนได้ บางพวกสอนไม่ได้ เปรียบเสมือนบัวสี่เหล่า

บัวหลวงในพุทธประวัติ ตอนแรกกล่าวถึงสุบินนิมิตของพระนางสิริมหามายาว่า มีพระเศวตกฤษณรังษีใช้วงจับดอกบัวหลวงสีขาวที่เพิ่งบานใหม่ๆ ส่งกลิ่นหอมตรลบ และทำประตักษณิสามรอบ แล้วจึงเข้าสู่พระครรภ์พระนางสิริมหามายาด้านข้าง ในขณะนั้นได้เกิดบุพนิมิตขึ้น 32 ประการ ประการหนึ่งเกี่ยวกับดอกบัว คือมีดอกบัวปทุมชาติห้าชนิด เกิดดาราตาข่ายไปในน้ำและบนบกอย่างหนึ่ง มีดอกบัวปทุมชาติ ผุดงอกขึ้นมาจากแผ่นดินแห่งละเจ็ดดอกอย่างหนึ่ง และต้นพฤษาลดาชาติทั้งหลาย ก็บังเกิดดอกปทุมชาติออกตามลำต้นและกิ่งก้านอีกอย่างหนึ่ง ตอนประสูติ เมื่อเจ้าชายสิทธัตถะประสูติที่สวนลุมพินี ทรงบำยพระพักตร์ไปทางทิศอุดร และย่างพระบาทไป 7 ก้าว มีดอกบัวผุดขึ้นมารองรับ 7 ดอก (พระไตรปิฎกพร้อมอรรถกถาภาษาไทย

1/172/102) ต่อมาเมื่อเจ้าชายสิทธัตถะ เจริญพระชนมายุได้ 7 พรรษา พระราชบิดาโปรดให้ ขุดสระโบกขรณี 3 สระ สำหรับพระราชโอรสทรงลงเล่นน้ำ โดยปลูกอุบลบัวขาวสระหนึ่ง ปลูก ปทุมบัวหลวงสระหนึ่ง และปลูกบุณฑริกบัวขาวอีกสระหนึ่ง เมื่อพระพุทธองค์ได้ทรงพิจารณาถึง ธรรมชาติที่ได้ทรงตรัสรู้ว่าเป็นธรรมะอันล้ำลึกยากที่ชนผู้ยินดีในกามคุณจะรู้ตามได้ แต่ผู้ที่มีกิเลส เบาบางอันอาจรู้ตามก็มี จึงเกิดอุปมาเวไนยสัตว์เหมือน “ดอกบัว” จะเห็นว่า ดอกบัวเป็น ดอกไม้ที่เกี่ยวข้องกับพระพุทธศาสนาหลายๆ ตอน ชาวพุทธนิยมใช้ดอกบัวบูชาพระรัตนตรัย มาตั้งแต่โบราณกาล ประเทศไทยใช้บัวเป็นดอกไม้ประจำพระพุทธศาสนา

ลักษณะการเรียนรู้เรื่องดอกบัวในฐานะในทรรศนะพุทธปรัชญา

ดอกบัวเป็นพืชพันธุ์ไม้ที่มีความผูกพันกับพระพุทธศาสนามานาน ความนิยมในดอกบัวว่า เป็นดอกไม้ที่สูงส่งและศักดิ์สิทธิ์ จึงได้รับการยกย่องให้เป็นดอกไม้ที่เป็นสัญลักษณ์แห่ง พระพุทธศาสนา เป็นสัญลักษณ์แทนองค์สมเด็จพระสัมมาสัมพุทธเจ้า (พระไตรปิฎกภาษาไทย 17/94/180) ดอกบัวจึงเป็นดอกไม้พิเศษที่พุทธศาสนิกชนมีความเชื่อมาแต่โบราณว่าการบูชา พระพุทธเจ้าด้วยดอกบัวจะได้บุญว่าการบูชาพระพุทธองค์ด้วยดอกไม้อื่น การที่ดอกบัวได้รับการ ยกย่องให้มีความสำคัญสูงส่งเช่นนั้น จึงปรากฏเรื่องราวของดอกบัวแทรกอยู่ในคัมภีร์ พระพุทธศาสนาด้วยเสมอ

เรื่องราวในพุทธประวัติ ที่บรรยายเหตุการณ์เมื่อพระโพธิสัตว์ตรัสรู้แล้วในสัปดาห์ที่ 5 พระองค์ได้ทรงพิจารณาธรรมที่ได้ตรัสรู้ว่าเป็นสิ่งที่ลึกซึ้ง ยากที่จะมีคนรู้ตามได้ แต่ก็ทรงทราบ ด้วยพระญาณว่าบุคคลในโลกนี้มีหลากหลายจำพวก บ้างก็เลสบาง บ้างก็เลสหยา บ้างสอนง่าย บ้างสอนยาก บ้างสามารถจะรู้ตามได้ บ้างไม่สามารถจะรู้ตามได้ เปรียบเหมือนดอกบัว 3 ประเภท ได้แก่

1. บุคคลที่เมื่อได้ฟังเพียงหัวข้อเรื่องก็สามารถเข้าใจในเรื่องราวทั้งหมดซึ่งเปรียบได้กับ ดอกบัวที่ตั้งขึ้นพ้นน้ำ รอสัมผัสแสงอาทิตย์ก็จะบานในวันเดียวกัน
2. บุคคลที่เมื่อได้ฟังหัวข้อเรื่องแล้วได้รับการขยายความอีกเล็กน้อย ก็สามารถเข้าใจ เรื่องราวทั้งหมดได้ ซึ่งเปรียบได้กับดอกบัวที่ตั้งอยู่เสมอน้ำ รอที่จะบานในวันรุ่งขึ้น
3. บุคคลที่เมื่อฟังหัวข้อเรื่องแล้ว และได้รับการสั่งสอนโดยละเอียดจึงจะเข้าใจเรื่องราว ทั้งหมด ซึ่งเปรียบได้กับดอกบัวที่ยังอยู่ในน้ำ ยังไม่โผล่พ้นน้ำ แต่ก็รอที่จะบานในวันต่อไป (พระไตรปิฎกภาษาไทย 4/9/14)

ในจิตรกรรมสถาปัตยกรรม หรือประติมากรรมที่เกี่ยวข้องกับพระพุทธเจ้า ก็แสดง สัญลักษณ์ดอกบัวรองรับพระพุทธองค์ไว้ทุกอิริยาบถ

นอกจากนี้ ในพระไตรปิฎกมีเรื่องราวที่พระพุทธเจ้าทรงชมเชยบุคคลผู้ปฏิบัติธรรมจนสามารถละละฐีคือราคะ โทสะ และโมหะ ได้แล้วว่าเป็นผู้มีปัญญา ไม่หวั่นไหวต่อคำนิทาหรือสรรเสริญ มีจิตห่างจากบาป ไม่โกรธง่าย ไม่ว่าร้ายใคร ทรงเปรียบผู้ปฏิบัติเช่นนั้นเหมือนกับดอกบัวที่แม้จะอยู่ในน้ำ แต่ก็ไม่ได้ติดอยู่กับน้ำ ดังประโยคที่ปรากฏในขุททกนิกาย ธรรมบท ว่า “ผู้เที่ยวไปผู้เดียว มีปัญญา ไม่ประมาท ไม่หวั่นไหว เพราะนิทาและสรรเสริญ ไม่สะดุ้ง เพราะเสียงเหมือนราชสีห์ ไม่ติดช้ายเหมือนลม ไม่เปียกน้ำเหมือนบัว เป็นผู้แนะนำผู้อื่น ไม่ใช่ผู้อื่นแนะนำ นักปราชญ์ทั้งปวง ประกาศว่าเป็นมุนี” (พระไตรปิฎกภาษาไทย 25/215/550)

ในการศึกษาพระปริยัติสัทธรรมโดยเฉพาะในส่วนที่เป็นนวัคคัสตฤศาสน์ เราจะได้พบคำศัพท์ทางวิชาการพุทธศาสนาอีกมากที่ยังคงเป็นประเด็นปัญหาในเรื่องของการตีความและการอธิบายความอยู่ และหนึ่งในบรรดาคำศัพท์เหล่านั้นก็คือคำว่า ‘ปทปรมบุคคล’ อันเป็นหนึ่งในบรรดาบุคคลสี่จำพวกที่ท่านเปรียบด้วยดอกบัวเหล่าที่สี่

คำว่า ‘ปทปรมบุคคล’ นี้ตามหลักฐานเดิมในคัมภีร์พระไตรปิฎกตอนปฐมโพธิกาล มีเพียงบุคคล 3 จำพวกคืออุคฆฏิตัญญู วิปจิตัญญู และเนยยะ (พระไตรปิฎกภาษาไทย 12/283/307-308) เท่านั้น จึงมีนัยชวนให้เกิดข้อสงสัยขึ้นมาว่า เพราะเหตุไรพระพุทธองค์จึงไม่ทรงยกขึ้นมาตรัสไว้ในเหตุการณ์ครั้งนั้นด้วย

จากข้อสังเกตตามหลักฐานที่ปรากฏในคัมภีร์ดังกล่าว ทำให้เกิดข้อสันนิษฐานได้ว่าเหตุที่พระพุทธองค์ไม่ทรงยกขึ้นมาตรัสไว้นั้นอาจเป็นด้วยเหตุผลที่ว่าบุคคล 3 จำพวกดังกล่าวนี้ท่านจัดเป็นเวไนยบุคคล ซึ่งถือว่าเป็นบุคคลกลุ่มเป้าหมายหลักสำคัญที่พระพุทธองค์ทรงมีพระประสงค์จะเสด็จไปแสดงธรรมโปรดตามหลักพุทธกิจ 5 อย่าง (พระไตรปิฎกพร้อมอรรถกถาภาษาบาลี 1/45-47) อันเป็นพระพุทธานุชาของพระพุทธเจ้าทั้งหลายที่เคยเป็นมาไม่ว่าจะเป็นอดีต ปัจจุบัน หรือแม้แต่ในอนาคตข้างหน้าก็ตามเพื่อให้เวไนยสัตว์เหล่านั้นได้สำเร็จมรรคผลตามควรแก่อุปนิสัยแห่งวาสนาบารมีของตนๆ ภายหลังจากที่ได้ตรัสรู้แล้วใหม่ๆ

ส่วนปทปรมบุคคล ที่ไม่ปรากฏตามหลักฐานที่กล่าวมาข้างต้น ซึ่งพระอรรถกถาจารย์กล่าวว่า มิได้ขึ้นสู่บาลี (พระไตรปิฎกพร้อมอรรถกถาภาษาบาลี 18/2/453) คือพระพุทธองค์มิได้ทรงยกขึ้นมาตรัสไว้เองนั้น เนื่องจากมิใช่เวไนยบุคคลอันเป็นกลุ่มเป้าหมายหลักสำคัญที่พระพุทธองค์จะต้องเสด็จไปแสดงธรรมโปรดโดยเร่งด่วน เพราะมีพุทธกิจข้อหนึ่งอันเป็นหลักพุทธธานุชา (พระไตรปิฎกพร้อมอรรถกถาภาษาบาลี 31/449/329) ของพระพุทธเจ้าทั้งหลายก่อนแต่ที่จะทรงแสดงธรรมโปรดใคร่นั้น ในเวลาใกล้รุ่งจะทรงแผ่ช้ายคือพระญาณเพื่อพิจารณาหาว่าบุคคลใดบ้างที่จะสามารถบรรลุธรรมได้และใครบ้างที่ยังไม่สามารถบรรลุธรรมได้ (พระไตรปิฎกภาษาบาลี 4/9/9) เป็นเบื้องต้นก่อนโดยมากพระองค์จะทรงเลือกบุคคลหรือกลุ่ม

บุคคลผู้เข้าไปปรากฏในข่ายคือพระญาณของพระองค์ ส่วนใหญ่ก็จะเป็นบุคคลหรือกลุ่มบุคคลผู้มีอุปนิสัยวาสนาบารมี หรือมีอินทรีย์แก่กล้าแล้วเท่านั้น

ดังจะเห็นได้ว่าภายหลังที่ตรัสรู้แล้วใหม่ๆ คราวที่ทรงพิจารณาหาบุคคลผู้จะรับฟังพระธรรมเทศนาของพระองค์ทรงระลึกถึงอาจารย์ 2 ท่านคืออาหารดาบส กาลามโคตร และอุททกดาบส รามบุตรก่อน พอทรงทราบว่าท่านทั้งสองนั้นได้ถึงแก่กรรมแล้ว ต่อมาจึงทรงหวนระลึกถึงพระเบญจวัคคีย์ เพราะนอกจากท่านเหล่านั้นเคยเป็นผู้มีคุณูปการต่อพระพุทธองค์มาก่อนแต่ที่จะได้ตรัสรู้แล้ว ท่านเหล่านั้นยังเป็นผู้มีอุปนิสัยวาสนาบารมีจัดอยู่ในจำ พวกอุคฆิฏฺฐัญญู วิปจิตฺตัญญู หรือ เนยยบุคคลผู้ควรแก่การรับปฐมเทศนาเบื้องต้น เพราะเป็นผู้มีสติปัญญาสามารถที่จะบรรลุผลได้ในปัจจุบันชาตินี้ หากว่าได้สดับรับฟังพระธรรมเทศนา เพียงแต่พระองค์ทรงยกหัวข้อขึ้นแสดง หรืออธิบายขยายความหัวข้อที่ทรงยกขึ้นแสดงแล้วนั้นให้พิสดาร ก็จะสามารถบรรลุธรรมได้โดยลำดับ เปรียบด้วยดอกบัวจำพวกที่โผล่พ้นน้ำแล้วเพียงสัมผัสแสงตะวันก็จะบานในทันที และดอกบัวจำพวกที่เจริญขึ้นมาเสมอน้ำแล้ว จักบานในวันพรุ่งอย่างไรรู้ก็ตาม

แม้ว่าหลักฐานทางคัมภีร์พระไตรปิฎกบางคัมภีร์จะมีได้กล่าวถึงบุคคลจำพวกปทปรมะไว้ แต่พระอรรถกถาจารย์ผู้รู้พุทธานุญาตเห็นว่าควรนำมาแสดงไว้ด้วย เพื่อให้ได้ความครบถ้วนสมบูรณ์ ดังมีปรากฏอยู่ในคัมภีร์อุคฆิฏฺฐัญญูสูตร (พระไตรปิฎกภาษาบาลี 21/133/187) ซึ่งคัมภีร์ดังกล่าวนี้ได้กล่าวถึงบุคคลไว้ 4 จำพวกคือ อุคฆิฏฺฐัญญู (ผู้เข้าใจได้ฉับพลัน) วิปจิตฺตัญญู (บุคคลผู้เข้าใจต่อเมื่อขยายความ) เนยยะ (ผู้ที่พอจะแนะนำได้) และปทปรมะ (ผู้ที่สอนให้รู้ได้แต่เพียงตัวบทคือพยัญชนะ) (พระไตรปิฎกภาษาบาลี 21/133/202) เท่านั้น โดยที่ประเด็นปัญหาที่ต้องการศึกษาในที่นี้ก็คือ เรื่องการตีความ และการอธิบายความของพระอรรถกถาจารย์ พระภิกษุจารย์ และพระอนุภิกษุจารย์ ตลอดถึงโบราณจารย์ต่างๆ ในคัมภีร์ชั้นหลังๆ ตามที่ปรากฏในสังคมไทยเกี่ยวกับคำว่า ปทปรมบุคคล ในส่วนของการตีความ หรือการอธิบายความบุคคล 4 จำพวกดังกล่าว การตีความหรือการอธิบายความบุคคล 3 จำพวกแรกข้างต้นตามที่ปรากฏในคัมภีร์ต่างๆ ไม่ว่าจะเป็นคัมภีร์ชั้นปฐมภูมิคือพระไตรปิฎก เป็นต้น หรือทุติยภูมิ คือหลักสูตร แบบเรียน หรือตำราวิชาการชั้นรองลงมา การตีความ หรือการอธิบายความนั้นไม่สู้จะเป็นปัญหาที่ยากเกินไปในการที่จะศึกษา และทำความเข้าใจมากนัก เพราะมีเนื้อความที่กระจ่างชัดอยู่แล้วจะมีก็แต่จำพวกปทปรมบุคคลเท่านั้น ที่ยังคงเป็นปัญหาในเรื่องของการตีความหรือการอธิบายความในคัมภีร์ชั้นหลังๆ อยู่ โดยเฉพาะการตีความหรือการอธิบายความในทัศนะของสังคมไทยปัจจุบันตัวอย่างจากการที่ได้ศึกษาค้นคว้าหลักฐานทางคัมภีร์พระพุทธศาสนา โดยเฉพาะหลักฐานชั้นปฐมภูมิ พบว่าหลักฐานทางคัมภีร์ส่วนใหญ่ แม้จะมีการตีความหรือการอธิบายความไว้มิ่นยต่างๆ แต่ก็มีใจความโดยสรุปสอดคล้องไปในแนว

เดียวกันไม่ต่างกันมากนักจากคัมภีร์หลักคือพระไตรปิฎก ดังเช่นในอภิธรรมปิฎกได้ตีความ หรืออธิบายความไว้ว่า ปทปรมะ หมายถึงบุคคลที่ฟังมาก กล่าวก็มาก ทรงจำก็มาก บอกสอนก็มาก แต่ไม่สามารถบรรลุธรรมได้ในปัจจุบันชาตินั้น (พระไตรปิฎกภาษาบาลี 36/185/65) แม้ในอรรถกถาต่างๆ ก็ได้มีการตีความหรืออธิบายความไว้มิ่นยเช่นเดียวกัน และยังได้อธิบายเพิ่มเติมว่า เป็นดุดอกบัวอันเป็นภิกษาแห่งปลาและเต่า...จะมีวาสนาเพื่อประโยชน์ในอนาคต (พระไตรปิฎกพร้อมอรรถกถาภาษาไทย 13/2/1/148-149)

อนึ่ง ในบรรดาบุคคล 2 ประเภทที่ท่านจัดไว้ คือ ภัพพบุคคล และอภัพพบุคคล (พระไตรปิฎกพร้อมอรรถกถาภาษาไทย 18/1/2/453-454) ปทปรมบุคคลนี้ พระอรรถกถาจารย์ท่านจัดไว้ในประเภท อภัพพบุคคล เนื่องจากไม่สามารถก้าวลงสู่ความชอบในกุศลธรรมแน่นอน (พระไตรปิฎกพร้อมอรรถกถาภาษาไทย 18/1/2/453-454) คือไม่อาจเชื่อมั่นในลักษณะที่จะสามารถรับประกันหรือรับรองได้ว่าบุคคลดังกล่าวนี้จะสามารถดำรงจิตของตนให้มั่นคงอยู่ได้ในกุศลธรรมเช่นนั้นอย่างสม่ำเสมอตลอดไประหว่างที่ยังไม่บรรลุมรรคผล และนิพพาน โดยที่ไม่ให้ตกไปสู่กระแสแห่งบาปอกุศลธรรมใดๆ ได้เลย

จากหลักฐานชั้นปฐมภูมิ คือคัมภีร์พระไตรปิฎก อรรถกถา และฎีกาอย่างที่ได้ยกนำมากล่าวไว้ข้างต้นนี้ มีข้อที่ชวนให้เกิดความสงสัย คือคำว่า ปทปรมบุคคลนี้ไม่น่าจะตีความหรืออธิบายความไว้ด้วยนัยที่ค่อนข้างจะแคบว่า หมายถึงเฉพาะบุคคลผู้โง่เขลาอับปัญญาจนถึงขั้นไม่สามารถเรียนรู้และเข้าใจความหมายอะไรได้เลยอย่างทีนักวิชาการด้านศาสนา และคนทั่วไปโดยเฉพาะอย่างยิ่งคนในสังคมไทยโดยมากเข้าใจกันอยู่ในสมัยปัจจุบัน เช่นอย่างข้อความที่ปรากฏอยู่ในหนังสือพจนานุกรมพุทธศาสตร์ ฉบับประมวลธรรมที่ว่า ปทปรมะ หมายถึง ผู้มีบทเป็นอย่างยิ่ง, ผู้อับปัญญา สอนให้รู้ได้แต่เพียงตัวบท คือพยัญชนะหรือถ้อยคำ ไม่อาจเข้าใจอรรถคือความหมาย (พระธรรมปิฎก (ป.อ.ปยุตฺโต), 2543 ก) และอีกข้อความหนึ่งที่ปรากฏในหนังสือพุทธศาสนานิกายเซนที่ว่า “ปทปรมบุคคล”ได้แก่ คนที่ไม่สามารถทำความเข้าใจธรรมได้เลย คนประเภทนี้ไม่มีทางที่ใครจะช่วยให้เข้าใจธรรมได้ไม่ว่าคนที่ช่วยนั้นจะมีความสามารถเพียงใดหรือใช้ความพยายามเท่าไรก็ตาม หากยึดลักษณะการตีความหรืออธิบายความไว้อย่างที่ได้ยกขึ้นมากล่าวข้างต้นนี้ ก็อาจจะมิผู้ตั้งคำถามขึ้นมาว่า ข้อที่ว่ามีผู้รู้ได้แต่เพียงตัวบท คือ พยัญชนะหรือถ้อยคำ นั้น หมายถึงความรู้ในระดับไหน คือ ระดับสุดมยปัญญา ระดับจินตามยปัญญา หรือระดับภาวนามยปัญญา และข้อความที่ว่า ไม่อาจเข้าใจอรรถ คือความหมายหรือไม่อาจเข้าใจธรรม

ดอกบัวได้ชื่อว่าเป็นพืชพันธุ์ไม้น้ำที่ทรงคุณค่าด้านความงามอันล้ำเลิศ พระอรรถกถาจารย์ (พระธรรมปิฎก (ป.อ.ปยุตฺโต), 2543 ก) เปรียบธรรมชาติของดอกบัวว่ามีความคล้ายคลึงกับปรัชญาในพระพุทธศาสนา จากการศึกษาพบว่า ในคัมภีร์พระพุทธศาสนาเถรวาท มีเรื่องราว

เหตุการณ์ที่เกี่ยวกับดอกบัวอยู่มากมาย ดอกบัวเป็นสัญลักษณ์ของพระรัตนตรัยก็มี ใช้ดอกบัวเป็นชื่อของบุคคลก็มี ใช้ดอกบัวเป็นชื่อของสถานที่ก็มี ในคัมภีร์พระพุทธศาสนาเถรวาทหรือวรรณคดีบาลี ดอกบัวมีส่วนเกี่ยวข้องกับเรื่องราวของพระพุทธเจ้า นับแต่ประสูติจนถึงปรินิพพาน

รูปแบบการเปรียบดอกบัวกับการเรียนรู้ของเวไนยสัตว์

จากการศึกษาเหตุการณ์ในพุทธประวัติ เมื่อพระพุทธเจ้าตรัสรู้อนุตรสัมมาสัมโพธิญาณ ทรงมีความท้อพระทัยที่จะสั่งสอนเวไนยสัตว์ ทรงพิจารณาเห็นว่าธรรมที่ได้ตรัสรู้นั้น เป็นธรรมอันลึกซึ้ง สุขุมคัมภีรภาพ ยากที่มนุษย์และสรรพสัตว์ผู้ยินดีในกามคุณจะรู้ตามได้ แต่เพราะอาศัยพระมหากรุณาในหมู่สัตว์ พระองค์ทรงพิจารณาอุทธาสัยเวไนยสัตว์ก็ทรงทราบว่าผู้มีกิเลสเบาบาง ที่อาจรู้ตามพระองค์ได้ก็มี พระองค์ทรงเปรียบเทียบระดับสติปัญญาของมนุษย์กับการเจริญเติบโตของบัว 3 เหล่า (พระไตรปิฎกภาษาไทย 4/9/14) คือ บัวเกิดในน้ำ บัวเสมอน้ำ และบัวพ้นน้ำ จึงมีคำอุปมาเวไนยสัตว์เหมือนดอกบัว แบ่งเป็น 4 เหล่าตามอุทธาสัย คือ

ก. *อุคฆฏิตัญญู* ผู้มีกิเลสน้อยเบาบาง มีอินทรีย์กล้า เพ่งสอนให้รู้ได้โดยง่าย อาจรู้ธรรมพิเศษ ได้ฉับพลัน เปรียบเหมือนดอกปทุมชาติ ที่โผล่พ้นจากพื้นน้ำขึ้นจากพื้นน้ำมาแล้ว คอยสัมผัสรัศมีพระอาทิตย์อยู่ จักบานในวันนี้

ข. *วิปจิตัญญู* ผู้มีกิเลสค่อนข้างน้อย เมื่อได้รับอบรมในปฏิปทาอันเป็นบุพภาค จนมีอุปนิสัยแก่กล้า ก็สามารถบรรลุธรรมพิเศษได้ เปรียบเหมือนดอกบัวซึ่งยังตั้งอยู่เสมอฟื้นน้ำ จักบานในวันพรุ่งนี้

ค. *เนยยะ* ผู้มีกิเลสเบาบาง ก็ยังควรได้รับคำแนะนำในธรรมปฏิบัติไปก่อน เพื่อบำรุงอุปนิสัยจนกว่าจะแรงกล้าจึงจะบรรลุธรรมพิเศษ เปรียบเหมือนดอกบัวที่ยังจมอยู่ในน้ำ คอยเวลาที่จักบานในวันต่อไป

ง. *ปทปรมะ* ผู้มีกิเลสหนา ปัญญาหยาบ หาอุปนิสัยมิได้เลย ไม่สามารถจะบรรลุธรรมพิเศษได้ เปรียบเหมือนดอกบัวที่จมอยู่ใต้น้ำและเป็นรักษาหารแห่งปลาและเต่า (พระไตรปิฎกภาษาไทย 21/133/202)

นอกจากนี้ พระอรรถกถาจารย์ กล่าวสาเหตุที่ภิกษุสามเณรจะพินาศเพราะพรหมจรรย์ต้องละเพศไปสู่ฆราวาส ท่านว่าเพราะอันตราย 5 ประการ เทียบกับอันตรายของดอกบัวคือ

ก. ดอกบัวย่อมเป็นอันตรายด้วยพายุใหญ่พัดเอาหักโค่น เปรียบด้วยพระภิกษุสามเณรผู้ต้องลมปาก คือคำชักชวนของคนพาล มาชักนำเกลี้ยกล่อมให้จิตใจเห็นเคลิบเคลิ้มในโลกีย์วิสัยหน่ายรักจากพระศาสนา ต้องละเพศพรหมจรรย์ไป

ข. ดอกบัวย่อมเป็นอันตรายด้วยถูกกิมิชาติ คือหอนอนเข้าเบียดเบียนกัณฑ์กินใบ เปรียบเหมือนพระภิกษุสามเณรผู้ตั้งใจประพฤติพรหมจรรย์ แต่ถูกโรคาพาธต่างๆ เข้ามาเบียดเบียนตัดรอน จนไม่อาจประพฤติพรหมจรรย์ได้

ค. ดอกบัวย่อมเป็นอันตรายด้วยถูกฝูงกินนรีเก็บเอาไปเหยชม คือมีผู้มาเด็ดไปจากต้น เปรียบเหมือนพระภิกษุสามเณร ถูกมาตุคามล่อให้ลุ่มหลงสิ้นศรัทธาในพระศาสนา ต้องละเพศพรหมจรรย์

ง. ดอกบัวย่อมเป็นอันตราย ด้วยถูกเต่าและปลากัดกินเป็นอาหาร เปรียบเหมือนพระภิกษุสามเณรผู้ประพฤติพรหมจรรย์ ถูกพระยามัจจุราชคือความตายมาตัดรอนคร่าเอาชีวิตไปเสีย

จ. ดอกบัวย่อมเป็นอันตรายด้วยน้ำและโคลนตม ไม่บริบูรณ์เหือดแห้งหายไป เปรียบเหมือนพระภิกษุสามเณรผู้ประพฤติพรหมจรรย์ด้วยความตั้งอกตั้งใจ แต่เพราะกุศลหลังและวาสนาปัจจุบันไม่มี ก็เผลอให้มีอุปสรรคขัดข้องต่างๆ ไม่สามารถทรงจำพระธรรมวินัยได้ เป็นเหตุให้ทอดยถ้อยลาเพศพรหมจรรย์ไป บุคคลที่อาจจะแนะนำให้สำเร็จมรรคผลได้ มีชื่อว่า “เวเนย” (พระอัครวิงสเถระ และ พระธรรมโมลี, 2545) หมายถึงเวไนยสัตว์ เมื่อพระพุทธเจ้าทรงเห็นอุปนิสัยของเวไนยสัตว์ในการบรรลุมรรคแล้ว จึงแบ่งเวไนยบุคคลออกเป็น 2 ประเภท ได้แก่ ภัพพบุคคล คือบุคคลที่ควรบรรลุมรรคพิเศษได้ และ อภัพพบุคคลคือ บุคคลที่ไม่อาจบรรลุโลกุตตรธรรมได้อภัพพบุคคลนั้น แม้พระพุทธเจ้า 100 พระองค์แสดงธรรม ก็ไม่อาจตรัสรู้ธรรมได้ (พระไตรปิฎกพร้อมอรรถกถาภาษาไทย 47/345) พระพุทธองค์ทรงแบ่งภัพพบุคคลออกเป็น 6 ประเภทตามจริต (ความประพฤติ) ของแต่ละกลุ่มบุคคลในการบรรลุมรรค ดังที่ปรากฏในวรรณคดีบาลีว่า “บุคคลนี้มีราคะจริต บุคคลนี้มีโทสะจริต บุคคลนี้มีโมหะจริต บุคคลนี้มีวิตกจริต บุคคลนี้มีสัทธาจริต บุคคลนี้มีญาณจริต” (พระไตรปิฎกภาษาไทย 29/156/430)

พระพุทธโฆสจารย์ อธิบายลักษณะของภัพพบุคคล 6 ประเภทไว้ ดังนี้

ราคะจริต คือ บุคคลผู้มีอุปนิสัยโน้มเอียงไปในทางรักสวयรักงาม

โทสะจริต คือ บุคคลผู้มีอุปนิสัยโน้มเอียงไปในทางมักโกรธ

โมหะจริต คือ บุคคลผู้มีอุปนิสัยโน้มเอียงไปในทางซึ่มเซา

วิตกจริต คือ บุคคลผู้มีอุปนิสัยโน้มเอียงไปในทางฟุ้งซ่าน

สัทธาจริต คือ บุคคลผู้มีอุปนิสัยโน้มเอียงไปในทางเลื่อมใสง่าย เชื่อง่าย

ญาณจริต หรือพุทธิจริต คือบุคคลผู้มีอุปนิสัยโน้มเอียงไปในทางใช้ความคิดพิจารณาหาเหตุผล (พระพุทธโฆสจารย์, 2546)

อนึ่ง พุทธวิธีในการสั่งสอนบุคคลต่างๆ พระพุทธเจ้าทรงใช้วิธีที่แตกต่างกัน เมื่อพระองค์จะทรงสั่งสอนเวไนยสัตว์ประเภทใด จะทรงศึกษาความประพฤติ คือ จริตของบุคคลเหล่านั้น

ถ้าบุคคลเหล่านั้นยังมีอินทรีย์ ยังไม่แก่กล้า ไม่บรรลุมรรคผลได้ ก็จะทรงคอยเวลาให้อินทรีย์ของเวไนยสัตว์ โดยมีรูปแบบที่จะได้เปรียบเทียบกับดังต่อไปนี้

1. เปรียบดอกบัวเป็นสัญลักษณ์ของผู้ปฏิบัติธรรม ในการปฏิบัติธรรม เมื่อบุคคลละสิ่งซึ่งขัดขวางจิตไม่ให้ก้าวหน้าในธรรม ได้แก่ นิวรณ์ จิตย่อมเกิดปิติ กายย่อมเกิดความสงบ เมื่อมีสุขจิตย่อมตั้งมั่น สงัดจากกามและอกุศลธรรม ความสุขใดๆ ในโลกียธรรมนั้น ย่อมเปรียบไม่ได้กับความสุขที่เกิดจากการปฏิบัติธรรม ดังนั้น ในการปฏิบัติธรรม พระพุทธเจ้าทรงเปรียบเทียบความสุขที่เกิดจากการบรรลุตติยฌานกับดอกบัวไว้ ดังนี้

“เปรียบเหมือนในกอบัวเขียว (อุบล) กอบัวหลวง (ปทุม) หรือกอบัวขาว (บุณฑริก) ดอกบัวเขียว ดอกบัวหลวง หรือดอกบัวขาว บางเหล่าที่เกิดเจริญเติบโตในน้ำ ยังไม่พ้นน้ำจมอยู่ใต้น้ำ มีน้ำหล่อเลี้ยงไว้ ดอกบัวเหล่านั้นชุ่มชื้นเอบอบซาบซึมด้วยน้ำเย็นตั้งแต่ยอดถึงเหง้า ไม่มีส่วนไหนที่น้ำเย็นจะไม่ถูกต้อง ฉันทใด ภิกษุทำกายนี้ให้ชุ่มชื้นเอบอบด้วยสุขอันไม่มีปิติ รู้สึกซาบซ่านอยู่ ไม่มีส่วนไหนของร่างกายที่สุขอันไม่มีปิติจะไม่ถูกต้อง ฉันทนั้น” (พระไตรปิฎกภาษาไทย 9/230-231/76-77)

นอกจากนี้ พระพุทธโฆสจารย์อธิบายถึงเหตุที่พระอริยเจ้าทั้งหลายสรรเสริญผู้ได้บรรลุธรรมชั้นตติยฌานนี้ไว้ว่า ผู้ที่บรรลุตติยฌานซึ่งเป็นยอดสุดแห่งความสุข เป็นผู้มีสติตั้งมั่น เป็นผู้เห็นเสมอกัน มีสติ อยู่เป็นสุข (พระพุทธโฆสจารย์, 2546)

2. เปรียบดอกบัวด้วยสัญลักษณ์แห่งการตรัสรู้ธรรม จากการศึกษาพบว่า ในวรรณคดีบาลีมีเรื่องราวเกี่ยวกับผู้บรรลุธรรมจำนวนมาก หลากหลายวิธี ซึ่งสัญลักษณ์แห่งการบรรลุธรรมสูงสุด ดอกบัวที่เป็นสัญลักษณ์แห่งการบรรลุธรรมของพระจูฬปันถกและการบรรลุธรรมของศิษย์พระสารีบุตร ดังนี้

พระมหาปันถก เมื่อบรรลุธรรมเป็นพระอรหันต์แล้ว ได้รับความสุขจากการหลุดพ้น สิ้นจากกิเลส (สิ่งที่ทำให้จิตเศร้าหมอง) และอาสวะ (กิเลสที่หมักหมมหรือต้องอยู่ในสันดาน) ทั้งปวง มีความปรารถนาจะให้จูฬปันถกผู้เป็นน้องชายมีความสุขเช่นนั้นบ้าง จึงได้ขออนุญาตชนเศรษฐีผู้เป็นตาผู้ซึ่งมีศรัทธาในพระพุทธศาสนาอยู่แล้ว ได้อนุญาตให้จูฬปันถกออกบวช จูฬปันถกก็ได้รับอนุญาตจากชนเศรษฐีให้ออกบวชได้ พระมหาปันถกผู้พี่ชายได้สอนคาถาพรรณนาคุณบทหนึ่งแก่พระจูฬปันถก ความว่า “ดอกบัวชื่อโกกนุท บานในเวลาเช้า ยังไม่สิ้นกลิ่น ยังหอมอยู่ ฉันท ทานจงดูพระอังคีรส ผู้ไพโรจน์อยู่ เหมือนดวงอาทิตย์รุ่งโรจน์อยู่ในอากาศ ฉันทนั้น” (พระไตรปิฎกภาษาไทย 15/123/145) เพียงคาถาบทเดียวนี้เท่านั้น พระจูฬปันถกเรียนอยู่นานถึง 4 เดือนก็ยังจำไม่ได้ พระมหาปันถกผู้พี่ชายพยายามให้เธอเรียนอย่างไรก็ไม่สำเร็จ ในที่สุดเห็นว่าพระน้องชายเป็นคนโง่เขลาเบาปัญญา จึงดำหนิพระน้องชายแล้วขับไล่ออกจากสำนักไป

พระสัมมาสัมพุทธเจ้าทรงทราบเรื่องนี้จึงเสด็จไปเทศนา ได้ประทานผ้าขาวผืนหนึ่งให้แก่ พระจุฬปันถก ตรัสบอกให้บริกรรมด้วยคาถาว่า “*รโหฺหณํ รโหฺหณํ*” (ผ้าเช็ดธุลี ผ้าเช็ดธุลี) พร้อมกับให้พระจุฬปันถกลูบลำผ้าผืนนั้นไปด้วยขณะบริกรรมคาถา ในเวลาไม่นาน พระจุฬปันถกได้บรรลุพระอรหัตผลพร้อมด้วยปฏิสัมภิทาญาณ คือ ปัญญาอันแตกฉาน 4 ประการ ได้แก่ อตถปฏิสัมภิทา (ปัญญาแตกฉานในอรรถ) ธัมมปฏิสัมภิทา (ปัญญาแตกฉานในธรรม) นิรุตติปฏิสัมภิทา (ปัญญาแตกฉานในนิรุกติ คือ ภาษา) ปฏิภาณปฏิสัมภิทา (ปัญญาแตกฉานในปฏิภาณ) และได้รับยกย่องจากพระพุทธเจ้าให้เป็นหนึ่งในอสีติมหาสาวก (พระสาวกผู้ใหญ่ 80 องค์) ดังที่พระพุทธเจ้าตรัสว่า “ภิกษุทั้งหลาย บรรดาภิกษุผู้เป็นสาวกของเรา ผู้เนรมิตกายสำเร็จด้วยใจ 1 ผู้ฉลาดในการเปลี่ยนแปลงทางใจ 1 จุฬปันถกเป็นเอตทัคคะแล.....” (พระไตรปิฎกพร้อมอรรถกถาภาษาไทย 44/574)

อีกเรื่องหนึ่ง อดีตนายช่างทองซึ่งเป็นสัทธิวิหาริกของพระสารีบุตร เมื่อบวชเป็นภิกษุ พระสารีบุตรเข้าใจว่าภิกษุหนุ่มอดีตนายช่างทองรูปนี้อายุน้อย จิตใจจะต้องน้อมอยู่ในการรักความสวยงาม จึงให้ภิกษุหนุ่มพิจารณาอสุภกรรมฐาน เธอพยายามพิจารณาอสุภกรรมฐานอยู่ตลอด 4 เดือน ยังไม่พบคุณวิเศษแต่ประการใด พระพุทธองค์ทรงทราบด้วยพระสัพพัญญุตญาณ คือพระปรีชาญาณหยั่งรู้ ทั้งที่เป็นอดีต ปัจจุบัน และอนาคต ว่า ภิกษุหนุ่มผู้นี้เคยเป็นนายช่างทองมาแล้วถึง 500 ชาติ การทำงานอยู่กับทองซึ่งเป็นสิ่งของสวยงาม ประกอบกับมีอุปนิสัยละเมียดละไมรักสวยรักงาม (ราคะจริต) จึงควรนำสิ่งที่สวยงามเช่นดอกบัวเพื่อใช้เป็นอารมณ์กรรมฐาน วันหนึ่ง พระพุทธองค์ทรงพาภิกษุนั้นเที่ยวจาริกไปในวิหาร แล้วทรงนิรมิตสระโบกขรณีสระหนึ่งในอัมพวัน และนิรมิตดอกปทุมใหญ่ดอกหนึ่งในกอบปทุม แม่นั้น แล้วรับสั่งให้นั่งลงด้วยพระดำรัสว่า ภิกษุ เธอจงนั่งแลดูดอกปทุมนี้ (พระไตรปิฎกพร้อมอรรถกถาภาษาไทย 55/295) ดอกปทุมนี้มีขนาดเท่าจักร พระพุทธองค์ทรงทำให้เหมือนมีหยาดน้ำหลังลงมาจากใบและก้านเพื่อให้เหมาะกับอัธยาศัย ภิกษุหนุ่มได้นำดอกบัวไปวางไว้ที่กองทรายท้ายวิหาร นั่งขัดสมาธิตรงหน้า แล้วบริกรรมว่า “โลหิตกํ โลหิตกํ” (สีแดง สีแดง) จากนั้น ขณะที่ท่านกำลังเพลิดเพลินอยู่กับสีแดงอันสวยสดของดอกบัวนั้น พระพุทธองค์จึงทรงเนรมิตให้ดอกบัวซึ่งมีความสวยงามดงามค่อยๆ เหี่ยวเฉาลง สักครู่เดียวเกสรดอกบัวก็ร่วงไปเหลืออยู่เพียงฝักบัว เป็นเหตุให้ภิกษุหนุ่มพิจารณาเปรียบเทียบถึงความเป็นอนิจจัง ทุกขัง อนัตตาของสังขารทั้งหลายว่าเป็นของไม่เที่ยงถาวรเช่นกัน เมื่อจิตของภิกษุนั้นลงสู่วิปัสสนาญาณ แล้ว พระพุทธองค์จึงทรงเปล่งโอภาส (แสงสว่าง) ไป ได้ตรัสว่า “เธอจงตัดความเสนาหาของตนเสีย เหมือนคนตัดดอกโกมุทอันเกิดในสารทกาล เธอจงพอกพูนทางแห่งความสงบ เพราะนิพพาน ตถาคตแสดงไว้แล้ว” (พระไตรปิฎกพร้อมอรรถกถาภาษาไทย 55/295) จากการที่ภิกษุหนุ่มใช้ดอกปทุมทอง

เป็นเครื่องหมายกรรมฐาน และได้ให้น้อมนำจิตใจให้เลื่อมใสในพระสัมมาสัมพุทธเจ้าขณะปฏิบัติกรรมฐาน จึงทำให้ได้สำเร็จจอร์हतตผลในเวลาไม่นาน

3. เปรียบดอกบัวกับพระนิพพาน พระนิพพาน คือสภาพธรรมเป็นที่พ้นไปจากตัณหา (ความอยากมีอยากเป็น) ซึ่งเป็นตัวหุ้มห่อรังรัดให้สัตว์ได้รับทุกข์ ต้องเวียนว่ายตายเกิดอยู่ในวัฏสงสารอย่างไม่มีวันสิ้นสุด (พระเทพมุนี (วิลาส ญาณวโร), 2532) พระนิพพานเป็นภาวะไม่มีทุกข์ และเป็นเครื่องส่งผลให้ประสบความสำเร็จความสุขชั้นนิรันดร์ พระนิพพานมีคุณลักษณะเป็นมหาสุญญตา คือสงบเงียบที่สุดในโลก ปราศจากความทุกข์ทั้งปวงโดยสิ้นเชิง บุคคลผู้ถึงพระนิพพานย่อมมีจิตผ่องแผ้ว ปราศจากกิเลส “พระนิพพานเป็นสิ่งที่พึงรู้ได้ด้วยใจเพียงทางเดียว” (พระเทพมุนี (วิลาส ญาณวโร), 2532)

การจะรู้พระนิพพานได้ ต่อเมื่อได้บำเพ็ญวิปัสสนากรรมฐาน (พระธรรมปิฎก (ป.อ.ปยุตโต), 2543 ก) ทำวิปัสสนาญาณให้เกิดขึ้นเป็นลำดับไป จนกระทั่งสามารถข้ามโคตรปฏิกขนก้าวสู่แดนอริยชนได้สำเร็จเป็นพระอริยเจ้า พระธรรมปิฎก(ป.อ.ปยุตโต) กล่าวว่าพระนิพพานนั้นเป็นจุดหมายสูงสุดของพระพุทธศาสนา พระนิพพานเป็นภาวะที่มนุษย์สามารถประจักษ์แจ้งได้ในชีวิตปัจจุบัน (พระธรรมปิฎก (ป.อ.ปยุตโต), 2543 ข)

4. ดอกบัวกับความเชื่อในพุทธศาสนา “บัว” มีความสัมพันธ์กับวิถีชีวิตของคนไทยมาช้านาน “บัว” จึงปรากฏอยู่ในภาษาวรรณคดี และวรรณกรรมไทย สำนวน สุภาษิต ปริศนาคำทาย รวมทั้งความเชื่อเกี่ยวกับเทพเจ้า ด้านความเชื่อเกี่ยวกับการตั้งชื่อ คนไทยเรามีความเชื่อว่าชื่อที่เกี่ยวข้องกับ “บัว” จะอำนวยการความสุขความเจริญให้กับตนได้ นอกจากนี้ “บัว” ยังมีความสัมพันธ์กับโภชนาการ อาหารการกินของไทย อันเป็นมรดกทางวัฒนธรรมที่เก่าแก่อย่างหนึ่งในสังคมไทย

“บัว” ถือเป็นพืชไม้น้ำที่มีความเกี่ยวข้องกับวิถีชีวิต ความเชื่อทางศาสนา และเทพเจ้า ศักดิ์สิทธิ์และความเบิกบาน ซึ่งเห็นได้จากการนำดอกบัวมาใช้ประกอบพิธีกรรมทางพระพุทธศาสนาอยู่เสมอ “บัว” เป็นดอกไม้ที่เกี่ยวข้องกับพุทธประวัติอยู่หลายตอน หลายเหตุการณ์

เหตุการณ์แรก เมื่อพระโพธิสัตว์ ซึ่งต่อมาคือเจ้าชายสิทธัตถะ เสด็จจากสวรรค์ชั้นดุสิตเพื่อเข้าสู่พระครรภ์พระมารดา วันที่เสด็จลงมาบังเกิดนั้น ค็นนั้น พระนางสิริมหามายา พระมารดาทรงมีพระสุบินนิมิตว่า พระนางได้เข้าไปอยู่ในป่าหิมพานต์ ได้มีช้างเผือกเชือกหนึ่ง ลงมาจากยอดเขาสูง เข้ามาหาพระนางปฐมสมโพธิ พรรณนาเหตุการณ์ตอนนี้ไว้ว่า “มีเศวตหัตถิช้างหนึ่ง...ชูงวงอันจับปทุมชาติสีขาว มีเสาวคนธ์หอมฟุ้งตรลบ แล้วร้องโกลยจนทเข้ามาในกนกวิมาน แล้วกระทำประทักษิณพระองค์อันบรรทมถ้วนครบสามรอบแล้ว เหมือนดจุเข้าไปในอุทร

ประเทศ ฝ่ายทักษิณประเศแห่งพระราชเทวี...” ในขณะนั้น ได้เกิดบุญนิมิตขึ้น 32 ประการ ประการที่เกี่ยวกับดอกบัวคือ *มีดอกบัวปทุมชาติหรือบัวหลวง 5 ชนิด*

เหตุการณ์ที่สอง เมื่อเจ้าชายสิทธัตถะประสูติ เมื่อทรงก้าวลงจากพระครรภ์ ทรงผินพระพักตร์ไปยังทิศอุดร ซึ่งพระครรภ์ขึ้นฟ้า แล้วเสด็จดำเนินไป 7 ก้าว แต่ละก้าวมีดอกบัวผุดขึ้นมารองรับ และทรงเปล่งอาสภิวาจา(วาจาอย่างองอาจ)ว่า “เราเป็นผู้เลิศของโลก เป็นผู้ใหญ่ที่สุดของโลก เป็นผู้ประเสริฐที่สุดของโลก นี่เป็นการเกิดครั้งสุดท้าย ไม่มีการเกิดใหม่อีกต่อไป” ดอกบัวที่ผุดขึ้นมารับพระบาทนี้ หมายถึงพระองค์จะเป็นผู้บริสุทธิ์ ปราศจากกิเลสโดยสิ้นเชิง ราชบัณฑิตยังให้ความเห็นเกี่ยวกับการที่พระพุทธองค์สามารถตรัสได้ทันทีที่ประสูติต่อคำถามที่ว่า เป็นเพียงสัญลักษณ์เปรียบเทียบกับอะไร หรือเป็นเหตุการณ์ที่เกิดขึ้นจริง ท่านตอบว่ามีเขียนไว้ในพระไตรปิฎก โดยพระพุทธองค์ตรัสเล่าให้สาวกฟังด้วยพระองค์เอง โดยทรงสรุปสั้นๆ ว่า “เป็นธรรมดาของพระโพธิสัตว์” โดยท่านยกขึ้นเปรียบเทียบกับเด็กชาย ที่ได้บันทึกไว้ในกินเนสส์บุค คือ คริสเตียน ไฮเนแกน ที่เกิดมาสองชั่วโมงก็พูดได้ อายุ 4 ขวบ ก็พูดได้ 7 ภาษา พออายุ 7 ขวบ สามารถแสดงปาฐกถาเรื่องอภิปรัชญาชั้นสูงให้ที่ประชุมปราชญ์ได้ทั้ง

เหตุการณ์ที่สาม เมื่อทรงมีพระชนมายุได้ 7 พรรษา พระราชบิดาโปรดให้ชุดสระโบกขรณี 3 สระ สำหรับให้ทรงลงเล่นน้ำ โดยปลูกอุบลบัวขาบสระหนึ่ง ปทุมบัวหลวงสระหนึ่ง และบุณฑริกบัวขาวอีกสระหนึ่ง และเมื่อทรงตรัสรู้ ทรงเปรียบเวไนยสัตว์ อุปมาดังบัว สี่เหล่า คือ ดังที่ครูอิงได้เสนอไปแล้วในบันทึกก่อนนี้

เหตุการณ์ที่สี่ ครหทินน์เจ็บใจที่สิริคุตต์หลอกอาจารย์เดียรฉัตรของตนให้ตกลงไปในหลุมอุจจาจะ จึงคิดแก้แค้น หลอกพระพุทธเจ้าอันเป็นอาจารย์ของสิริคุตต์บ้าง โดยล่อให้ตกลงไปในหลุมที่ก่อไฟด้วยไม้ตะเคียน ปรากฏว่ามีดอกบัว ผุดขึ้นมารับพระบาทพระองค์ คนไทยส่วนใหญ่มักจะใช้ดอกบัว ในการบูชาพระอยู่เสมอ แต่บัวที่เรานิยมปลูกไว้ภายในบ้านเพื่อความเป็นสิริมงคล คือ บัวหลวง บัวผัน บัวฝรั่ง บัวสาย และบัวกระดังง์ ความเชื่อในทางพุทธศาสนา ตั้งแต่สมัยโบราณว่า ดอกบัวก็เหมือนกับคนเราเอง ดอกบัวที่ชูดอกพ้นจากผิวน้ำขึ้นมารับแสงสว่างได้นั้น ก็เหมือนกับ ผู้ที่หลุดพ้นจากความทุกข์ทั้งปวง กลายเป็นผู้รู้ ผู้ตื่น ผู้เบิกบานด้วยธรรม ซึ่งถือเป็นความหมายอันลึกซึ้งและเป็นมงคลยิ่งนัก คนโบราณจึงมีความเชื่อว่า ครอบครัวยุคใดที่ปลูกบัวเอาไว้ประจำบ้าน ก็จะช่วยให้คนครอบครัวนั้น มีจิตใจที่บริสุทธิ์ สะอาด และเบิกบานแจ่มใส เช่นเดียวกับดอกบัว และยังเชื่ออีกว่า สายใยของบัวที่ยืดยาวนั้น คือสายสัมพันธ์ของครอบครัว จะทำให้ทุกคนมีความห่วงใยรักใคร่ และผูกพันต่อกันอย่างแนบแน่น ครอบครัวนั้น ก็จะมีแต่ความสุข เพราะความรักใคร่ปรองดองของคนในครอบครัวทุกคน

5. ดอกบัวกับอิทธิพลความเชื่อในสังคมไทย ศิลปกรรมไทยมีรากฐานมาจากพระพุทธศาสนา ซึ่งรับอิทธิพลมาจากประเทศอินเดีย นักประวัติศาสตร์สันนิษฐานว่า จิตรกรรม

ไทยปรากฏขึ้นในสมัยสุโขทัย ซึ่งได้รับอิทธิพลจากขอมนำมาประยุกต์ร่วมกับรูปแบบศิลปกรรมของลังกาและศรีวิชัย ส่วนเนื้อหาของศิลปกรรมไทยนั้น ล้วนเป็นเรื่องที่มาจากคติความเชื่อเกี่ยวกับพระพุทธศาสนา ในศิลปกรรมไทย ดอกบัวได้รับการออกแบบเป็นลวดลายประดับอยู่แทบจะทุกส่วนของอาคารสถาปัตยกรรม นับตั้งแต่ส่วนฐานของอาคารขึ้นไปถึงปลียอด เพราะความนิยมนับถือว่าดอกบัวเป็นดอกไม้สำคัญในพระพุทธศาสนา จึงมีการออกแบบลายดอกบัวลายกลีบบัวที่มีแบบประณีต สวยงาม ละเอียดย่อน สะท้อนให้เห็นถึงการถ่ายทอดจิตและวิญญาณของช่างลงในผลงานสำหรับถวายเป็นพุทธบูชา ดอกบัวในวรรณกรรมไทย วรรณคดีเป็นหนังสือที่คนส่วนมากในชาตินิยมยกย่องว่า เป็นหนังสือที่แต่งดี ทำให้ผู้อ่านเกิดความซาบซึ้ง มีความไพเราะทั้งการใช้ถ้อยคำและสำนวนโวหาร ในวิทยานิพนธ์นี้ ได้ศึกษาวรรณคดีที่บรรยายถึงดอกบัว 3 เรื่อง คือเรื่องพระมัลลย์ เรื่องกามนิต และเรื่องท้าวศรีจุฬาลักษณ์

นอกจากนี้ประเพณีโยนบัว เป็นงานประเพณีที่เกี่ยวข้องกับพุทธศาสนาซึ่งจัดขึ้นเป็นประจำทุกปีเป็นงานประเพณีที่ยิ่งใหญ่มากเป็นที่รู้จักของคนทั่วไปและนักท่องเที่ยวทั้งชาวไทยและชาวต่างชาติเป็นอย่างดี วันจัดงานตรงกับวันขึ้น 14 ค่ำ เดือน 11 คือก่อนออกพรรษา 1 วัน ที่จัดก่อนวันออกพรรษาเพราะวันออกพรรษาจะเป็นวันที่พุทธศาสนิกชนทำบุญกัน แต่วันงานประเพณีโยนบัว จะเป็นวันที่ทุกคนสนุกสนานรื่นเริงเปรียบเหมือนการเฉลิมฉลองก่อนเทศกาลออกพรรษา เมื่อถึงวันงานประเพณี ประชาชนทุกเพศทุกวัย ทั้งเด็ก ผู้ใหญ่ คนเฒ่าคนแก่ และทั้งหญิงชายทุกหมู่บ้าน รวมไปถึงนักท่องเที่ยวชาวไทยและชาวต่างชาติจะพากันตื่นแต่เช้าตรู่เพื่อมาชมงานแต่สำหรับคนที่เข้าร่วมงานคือเข้าร่วมขบวนแห่เรือด้วยก็จะแต่งการชุดไทยสวยงาม งานจะเริ่มตั้งแต่ 6 โมงเช้า เริ่มจากพิธีแห่ขบวนเรือ ล่องมาตามคลองบางพลีซึ่งจะตั้งต้นจากวัดบางพลีใหญ่ล่องมา จนถึงที่ว่าการอำเภอ บางพลี เรือลำแรกที่เป็นหัวขบวนจะเป็นเรือพระโดยอัญเชิญหลวงพ่อดำประดิษฐาน มาในเรือ และมีฝีพายแจวเรือล่องมาอย่างช้าๆ เพื่อให้ประชาชนที่ยืนอยู่ตลอดสองฝั่งคลองได้โยนดอกบัวที่เตรียมมาลงในเรือพระและคนที่อยู่ในเรือก็จะคอยรับเอาดอกบัวรวบรวมไปวางไว้หน้าตักหลวงพ่อดำ เปรียบเสมือนกับการนำเอาดอกไม้มากราบไหว้บูชาพระพุทธรูปนั่นเอง

นอกจากโยนดอกบัวลงในเรือแล้ว ยังมีบางคนโยนข้าวต้มมัดลงไปในเรือด้วยเพื่อให้ฝีพายและคนที่ร่วมอยู่ในขบวนแห่ได้กิน แก้วกันไปพลางก่อนที่จะเสร็จพิธีขบวนเรือในพิธีนี้จะประกอบด้วยเรือพระที่เป็นหัวขบวนและมีเรือติดตามอีกสองสามลำ ต่อจากเรือติดตามนี้จะเป็นเรือที่เข้าร่วมพิธีที่มาจากหมู่บ้านทั้ง 15 หมู่บ้านของตำบลบางพลี โดยแต่ละหมู่บ้านจะส่งเรือเข้าร่วมพิธีหมู่บ้านละ 3 ลำ ซึ่งนอกจากจะเข้าร่วมพิธีแห่แล้วยังถือเป็นการประกวดแข่งขันกันด้วย การประกวดเรือนี้ จะมีทั้งประเพณีสวยงาม ความคิดและตลกขบขัน แต่ละหมู่บ้านจึงพิถีพิถันในการแต่งเรือประกวดของตนให้สวยงามเป็นพิเศษ ทำให้ขบวนเรือแห่งนี้เป็นขบวนแห่ที่

ยิ่งใหญ่สวยงามละลานตาเป็นที่ชื่นชอบและประทับใจแก่ผู้ที่เข้าชมงานมากจนเป็นที่กล่าวขวัญถึงอยู่เสมอ

การประกวดแข่งขันในประเพณีโยนบัวนี้นอกจากแข่งขันประกวดเรือแล้วยังมีการประลองอื่นอีกเพื่อเป็นการเพิ่มสีสันและดึงดูดความสนใจแก่ผู้ร่วมงานรวมไปถึงนักท่องเที่ยว การประกวดแข่งขันเหล่านี้ ได้แก่ การประกวดแจวเรือ การแข่งขันกินข้าวต้มมัด การแข่งขันชักกะเย่อเรือการแข่งขันพายเรือถึง และการประกวดขวัญใจแม่ค้า การประกวดแข่งขันต่างๆ นี้เปิดโอกาสให้ทุกคนเข้าร่วมได้ เพราะสามารถจะส่งเข้าประกวดในนามตำบล หน่วยงานหรือบุคคลก็ได้ ทั้งยังไม่จำกัดอายุและเพศอีกด้วย ยกเว้นการประกวดขวัญใจแม่ค้าแต่อย่างใดก็ตามพิธีแห่ขบวนเรือและการประกวดแข่งขันกันนี้ ต้องเสร็จสิ้นก่อน 11 โมง เพราะแดดร้อนจัด ทำให้คนดูและคนแข่งขันทนแดดไม่ไหว งานก็จะหมดสนุกจึงต้องเลิกงานก่อน 11.00 นาฬิกา งานประเพณีโยนบัวนี้นอกจากจะมีพิธีเกี่ยวกับศาสนาแล้วยังเป็นประเพณีที่น่าเอาภูมิปัญญาไทยเสริมสร้างความสามัคคีให้เกิดในชุมชนด้วย เพราะการที่ประชาชนได้เข้าร่วมงานไม่ว่าจะในฐานะผู้ชมหรือผู้มีส่วนร่วมงานก็ตามล้วนทำให้เกิดพลังสามัคคีในหมู่บ้านของตนเกิดความภาคภูมิใจและความรักท้องถิ่น ส่วนการที่ให้มีการโยนบัวเพื่อสักการะพระพุทธรูป หรือ หลวงพ่อโตนั้นก็เป็นกลยุทธ์ในการส่งเสริมการค้าอย่างหนึ่ง เพราะในชุมชนจะมีนาบัวซึ่งมีดอกบัวจำนวนมาก เมื่อถึงวันงานประเพณีดอกบัวก็จะขายได้ราคาดีขึ้น และขายได้ในจำนวนมากขึ้นด้วย เท่ากับเป็นการช่วยเหลือให้ผู้ทำนาบัวมีรายได้เพิ่มขึ้นจากปกติปีละครั้ง เพื่อเป็นกำลังใจให้ประกอบอาชีพต่อไป

ชื่ออำเภอและจังหวัดของไทย ที่เกี่ยวข้องกับบัว ชื่อต่างๆ ในประเทศไทยที่เกี่ยวข้องสัมพันธ์เกี่ยวกับบัว ได้แก่ จังหวัดปทุมธานี, อำเภอพุทธนิกร อำเภอ จังหวัดอุบลราชธานี, อำเภอ วาปีปทุม จังหวัดมหาสารคาม, อำเภอบัวลาย อำเภอบัวใหญ่ เป็นอำเภอหนึ่งของจังหวัดนครราชสีมา, อำเภอปทุมรัตน์ เป็นอำเภอหนึ่งของจังหวัดร้อยเอ็ด, อำเภอบัวขาว จังหวัดกาฬสินธุ์, ปทุมราชวงศา ชื่ออำเภอในจังหวัดอำนาจเจริญ, หนองบัว ชื่ออำเภอในจังหวัดนครสวรรค์ หมายถึงหนองน้ำที่มีบัวขึ้นอยู่, หนองบัวแดง ชื่ออำเภอในจังหวัดชัยภูมิ ตั้งชื่อตามหนองน้ำ "หนองบัวแดง", หนองบัวระเหว ชื่ออำเภอในจังหวัดชัยภูมิ ระเหว มาจากชื่อลำห้วยระเหว, อุบลรัตน์ ชื่ออำเภอในจังหวัดขอนแก่น แปลว่าบัวสายที่ยอดเยี่ยมดังแก้ว ความจริงแล้วชื่ออำเภอนี้ตั้งชื่อตามชื่อเขื่อน ซึ่งได้ชื่อมาจากพระนามของเจ้าฟ้าหญิงอุบลรัตนราชกัญญาสิริโสภาคยารณวดี, กมลไสย (อ่านว่า กะ-มะ-ลา-ไส) ชื่ออำเภอในจังหวัดกาฬสินธุ์ แปลว่าที่อยู่ของบัว, บัวเขต ชื่ออำเภอในจังหวัดสุรินทร์ คำว่า "เขต" สันนิษฐานว่าเป็นชื่อของบุคคล และบางบัวทอง ชื่ออำเภอในจังหวัดนนทบุรี นอกจากนี้ยังมีชื่อตำบลและหมู่บ้าน เป็นต้นอื่นอีกมากมาย

บทสรุป

ดอกบัวเป็นดอกไม้ที่เกิดและเติบโตในน้ำ มีหลากหลายสกุล มีกลิ่นหอม สีสดของดอกบัว แม้ไม่ละลานตา แต่ก็สะดุดตา จึงได้สมญานามว่า ราชนิแห่งไม้น้ำ บัวอุบลมีคุณสมบัติบานในเวลากลางวันเมื่อต้องแสงพระอาทิตย์ ส่วนบัวปทุมมีคุณสมบัติบานในเวลากลางคืนเมื่อต้องแสงพระจันทร์ ดอกบัวเป็นดอกไม้ที่ทรงคุณค่าทั้งความงามตลอดจนคุณประโยชน์นานัปการ จึงได้รับยกย่องให้เป็นเครื่องหมาย สัญลักษณ์ และความหมายอันดีงาม

ดอกบัวสื่อถึงความสวยงามของสระบัวและดอกบัวที่เกิดในสระเหล่านั้น ในทางธรรมสระบัวยังใช้เป็นอารมณ์กรรมฐานเพื่อให้บรรลุถึงพระนิพพาน เหาบัวและรากบัวที่เกิดในสระบัวยังใช้เป็นอาหารบำรุงกำลังและวรรณของคนและสัตว์เช่น ช้าง เป็นต้น สระบัวไม่เพียงแต่ปรากฏในโลกมนุษย์เท่านั้น สระบัวยังเกิดในโลกสวรรค์เพื่อเป็นสระคูบุญของเทวดาอีกด้วย

ในการปฏิบัติธรรม ดอกบัวเป็นเครื่องหมายให้บุคคลได้ตรัสรู้ธรรม เพราะดอกบัวเกิดจากโคลนตม แต่เมื่อโผล่พ้นน้ำก็ไม่ติดในโคลนตม พระพุทธองค์ทรงเปรียบพระอริยเจ้าทั้งหลายที่ไม่ติดในโลก ไม่ติดในโลกธรรม ไม่ติดในกิเลสตัณหาละซึ่งบุญและบาปได้ เปรียบได้กับความบริสุทธิ์ของดอกบัว

ในคัมภีร์พระพุทธศาสนาเถรวาท ดอกบัวเป็นเครื่องมือในการสื่อความหมายแทนบุคคลบ้าง พระธรรมบ้าง เปรียบพระสัมมาสัมพุทธเจ้า ที่ทรงเกิดมาในโลก แต่ไม่ทรงติดในกิเลสตัณหา ทรงละบุญและบาป เช่นเดียวกับดอกบัวที่แม้จะเกิดในโคลนตม แต่เมื่อโผล่พ้นน้ำแล้ว ก็ไม่ติดในโคลนตมเหล่านั้น เปรียบดอกบัวเหมือนพระธรรม คือคำสั่งสอนของพระพุทธองค์ที่เป็นทั้งหลักความจริงและหลักปฏิบัติ เปรียบดอกบัวดังพระสงฆ์ไม่ว่าจะเกิด ณ สถานที่ใด เมื่อปฏิบัติดีและปฏิบัติชอบตามพระธรรมวินัย ย่อมเป็นที่เลื่อมใสศรัทธาและกราบไหว้ของพุทธศาสนิกชน

ดอกบัวในฐานะสื่อธรรมของพระพุทธเจ้า พระองค์ทรงเปรียบดอกบัว 3 เหล่ากับระดับสติปัญญาของบุคคลที่พระองค์จะทรงสั่งสอนได้ คือ บัวพ้นน้ำ เปรียบได้กับ อุคฆฏิตัญญู บุคคลผู้รู้เข้าใจได้ฉับพลัน เพียงยกหัวข้อขึ้นแสดง บัวเสมอน้ำ เปรียบได้กับ วิปจิตัญญู บุคคลผู้รู้เข้าใจเมื่อมีการขยายความหัวข้อที่ยกขึ้นแสดง และ บัวเกิดในน้ำ เปรียบได้กับ เนยยะ บุคคลผู้ที่พอจะแนะนำให้บรรลุธรรมต่อไปได้ เพราะพระพุทธองค์ทรงเห็นว่าบุคคลในโลกนี้ล้วนสั่งสอนให้บรรลุธรรมได้ ส่วนในพระสูตรและพระอภิธรรม พระพุทธองค์ทรงเปรียบดอกบัวกับบุคคล 4 จำพวก โดยเพิ่มดอกบัวเหล่าที่ 4 คือ ดอกบัวที่อยู่กับโคลนตม เรียกว่าปทปรมะ หมายถึงผู้ที่มิแต่บทหรือถ้อยคำเท่านั้น เมื่อฟังแล้วก็ไม่อาจเข้าใจความหมายหรือบรรลุธรรมได้

พุทธวิธีการสอนเวไนยบุคคล ที่ปรากฏในคัมภีร์พระพุทธศาสนา ประกอบด้วยเนื้อหาที่สอนจะต้องเหมาะสมกับผู้ฟัง รู้จักสังเกตจริตผู้ฟัง ผู้สอนต้องปรับตัวให้เข้ากับผู้ฟังและ

สภาพแวดล้อมได้ ส่วน สติการสอนมี 4 ประเภท ได้แก่ (1) ทำให้เห็นชัดแจ้ง เรียกว่า สันทสสนา (2) จูงให้ผู้ฟังเห็นคล้อยตาม เรียกว่า สมาทปนา (3) ทำให้ผู้ฟังมีความกลัวกลัว เรียกว่า สมุตเตชนา (4) ชโลมใจให้เข้มข้น เรียกว่า สัมปหังสนา ส่วนกลวิธีและอุปมา ประกอบการสอนของพระพุทธศาสนา ประกอบด้วยการยกอุทาหรณ์ การเปรียบเทียบด้วยข้ออุปมา การใช้อุปกรณการสอน การทำเป็นตัวอย่างการเล่นภาษาเล่นคำ การรู้จักจังหวะและโอกาส การลงโทษ และให้รางวัล กลวิธีแก้ปัญหาเฉพาะหน้า เป็นต้น เมื่อเวไนยบุคคลได้รับฟัง พระธรรมเทศนาแล้ว สามารถบรรลุผลได้ตามกำลังสติปัญญา และบารมีธรรมที่เคยสั่งสมอบรมมา ทำให้บรรลุผลเป็นโสดาปัตติผล โสดาปัตติผล สกิทาคามีมรรค สกิทาคามีผล อนาคามีมรรค อนาคามีผล อรหัตตมรรค และอรหัตตผล

จากคุณสมบัติของดอกบัวที่เกิดขึ้นได้ทุกสถานที่ ไม่ว่าจะเกิดตามข้างทางธรรมดา หรือเกิดในราชวังที่สูงส่ง ไม่ว่าจะเกิดในโลกมนุษย์ หรือเกิดในโลกสวรรค์ คุณพิเศษของดอกบัวคือ เมื่อไหล่พ้นน้ำแล้ว ก็จะมีสีกลิ่นที่สวยงามเหมือนกันในทุกสถานที่ ดอกบัวเมื่อเติบโตอยู่ ณ ที่ใด สถานที่ที่รอบข้างย่อมดูสวยงามงดงามไปด้วย แม้จะนำดอกบัวไปประดับสถานที่ใด สถานที่เหล่านั้นก็พลอยดูมีชีวิตชีวาขึ้นมาด้วยเช่นกัน นอกจากนี้ทุกๆ ส่วนของดอกบัว ยังสามารถนำมาใช้ประโยชน์ทั้งในด้านเภสัชและในด้านโภชนาหาร เพราะดอกบัวเป็นสัญลักษณ์แห่งความดีงามและความบริสุทธิ์ ดอกบัวจึงเป็นพันธุ์ไม้ได้รับการยกย่องในพระพุทธศาสนา เป็นดอกไม้ที่ชาวพุทธใช้เป็นพุทธบูชา เพราะคนไทยนับถือการสั่งสอนของพระพุทธเจ้า จึงนำหลักคำสอนมาปฏิบัติในชีวิต โดยให้การยอมรับคติเกี่ยวกับเรื่องดอกบัวทั้งในด้านวรรณกรรม สถาปัตยกรรม และจิตรกรรม เหตุนี้สำนักงานพระพุทธศาสนาแห่งชาติจึงเชิญชวนพุทธศาสนิกชนนำดอกบัวเป็นพุทธบูชาในวันวิสาขบูชา อันเป็นวันประสูติ ตรัสรู้ และปรินิพพาน เพื่อรำลึกถึงองค์สมเด็จพระสัมมาสัมพุทธเจ้า

เอกสารอ้างอิง

พระครูกล้วยานสิทธิวัฒน์ (สมาน กล้วยานธมโม). (2544). **พุทธประวัติตามแนวปฐมสมโพธิ**.

พิมพ์ครั้งที่ 8. กรุงเทพมหานคร : โรงพิมพ์มหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย.

พระธรรมปิฎก (ป. อ.ปยุตโต). (2543 ก). **พจนานุกรมพุทธศาสตร์ ฉบับประมวลธรรม**. พิมพ์

ครั้งที่ 9. กรุงเทพมหานคร : โรงพิมพ์มหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย.

_____. (2543 ข). **พุทธธรรม**. พิมพ์ครั้งที่ ๙. กรุงเทพมหานคร : โรงพิมพ์บริษัท

สหธรรมิก จำกัด.

พระพุทธโฆษาจารย์. (2546). **คัมภีร์วิสุทธิมรรค**. แปลโดยสมเด็จพระพุทธาจารย์ (อาจ อาสภ

มหาเถร) และคณะ. พิมพ์ครั้งที่ 4. กรุงเทพมหานคร : บริษัท ประยูรวงศ์พรินติ้ง จำกัด.

68 วารสาร มจร ปรัชญาปริทรรศน์ ปีที่ 1 ฉบับที่ 2 (กรกฎาคม – ธันวาคม 2561)

พระเทพมุนี (วิลาส ญาณวโร). (2532). โพธิธรรมทีปนี. พิมพ์ครั้งที่ 5. กรุงเทพมหานคร : โรงพิมพ์มิตรสยาม.

พระเทพดิลก. (2543). พระสูตรตันตปิฎก ขุททกนิกาย เล่ม 1. พิมพ์ครั้งที่ 2. กรุงเทพมหานคร : โรงพิมพ์มหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย.

พระวิมลศีลาจารย์. (2496). ดอกบัวกับพระพุทธศาสนา. กรุงเทพฯ : โรงพิมพ์อักษรนิติ.

พระสัทธัมมโชติกะ ธัมมาจริยะ. (2539). ปรมัตถโชติกะ ปริเฉทที่ 9 เล่ม 1. กรุงเทพฯ : มูลนิธิสัทธัมมโชติกะ.

_____. (2539). ปรมัตถโชติกะ มหาอภิธัมมัตถสังคหฎีกา ปริเฉทที่ 5 เล่ม 1. กรุงเทพมหานคร : มูลนิธิสัทธัมมโชติกะ.

มหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย. (2535). พระไตรปิฎกภาษาบาลี. ฉบับมหาจุฬาลงกรณ 2500. กรุงเทพมหานคร : โรงพิมพ์มหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย.

_____. (2539). พระไตรปิฎกภาษาไทย ฉบับมหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย. กรุงเทพมหานคร : โรงพิมพ์มหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย.

_____. (2539). อรรถกถาภาษาบาลี ฉบับมหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย. กรุงเทพมหานคร : โรงพิมพ์มหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย.

_____. (2560). อรรถกถาภาษาไทย ฉบับมหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย. กรุงเทพมหานคร : โรงพิมพ์มหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย.

พระอัครวงษ์เถระ และ พระธรรมโมลี. (2545). สัททนีติสูตร-มालา คัมภีร์หลักบาลีมหาไวยากรณ์. แปลโดย พระมหานิมิตร ธมฺมสาโร ป.ธ. ๙ และ จำรูญ ธรรมดา. กรุงเทพมหานคร : โรงพิมพ์พิทักษ์อักษร.

การปฏิบัติสมาธิภาวนาในสมัยก่อนพุทธกาล Practice of Meditation in Pre-Buddha's period

พระครูสุธีวฑฺฒิตฺตฺคุณ (นวปฏฺล กุสลญาณฺโณ) Phrakrusuteewutikun (Navapadol Kusalananano)
บัณฑิตวิทยาลัย มหาวิทยาลัยมหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย
Graduate School Mahachulalongkornrajavidyalaya University
พระมหาอดิเดช สติวโร Phramaha Adidej Sativaro
อาจารย์ประจำคณะพุทธศาสตร์, มหาวิทยาลัยมหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย
Lecturer of Faculty of Buddhism, Mahachulalongkornrajavidyalaya University

บทคัดย่อ

บทความนี้มีวัตถุประสงค์เพื่อศึกษาการปฏิบัติสมาธิภาวนาในสมัยพุทธกาล โดยใช้การศึกษาจากเอกสาร หนังสือและบทความที่เกี่ยวข้อง ผลการศึกษาพบว่า ในคัมภีร์พระพุทธศาสนา (อัครัญญสูตร) ได้บันทึกเรื่องตอนที่มนุษย์ยุคแรกออกบวชไปบำเพ็ญสมาธิในป่าจนได้ฌานและอาศัยการรับบิณฑบาตจากหมู่บ้านมาเลี้ยงชีพ นักบวชที่ปฏิบัติสมาธิภาวนาในสมัยก่อนพุทธกาล ได้แก่ ดาบส ฤๅษี หรือชนกลุ่มผู้ถือกรรมวาที (สอนเรื่องกฎแห่งกรรม) นิยมออกไปสร้างอาศรมในป่าห่างไกลหมู่บ้าน

ส่วนบุคคลผู้ปฏิบัติสมาธิเหล่านี้อาศัยกรรมฐาน 3 หมวดเป็นอารมณ์ในการปฏิบัติสมาธิภาวนา คือ (1) กสิณ (2) พรหมวิหาร (3) รูป-อรุปรกรรมฐาน ผู้ที่มีอุปนิสัยถึงพร้อมสามารถบรรลุธรรมสูงสุด คือ สมบัติ 8 และอภิญญา 5 ตัวอย่างเช่น อาราดาบสและอุทกดาบส บุคคลเหล่านี้หากเสียชีวิตโดยฉับพลันสมบัติไม่เสื่อมก็จะเกิดในพรหมโลก แต่หากบุคคลเหล่านี้หันมาปฏิบัติตามแนวทางของพระพุทธเจ้าก็จะสามารถบรรลุเป็นพระอรหันต์ได้ เป็นที่น่าสังเกตว่า บุคคลผู้บำเพ็ญสมาธิมาก่อนสมัยพุทธกาลนี้ ครั้นพอพระพุทธศาสนาอุบัติขึ้นก็มีจำนวนไม่น้อยได้เข้ามาฟังธรรมและต่อมาได้เข้ามาบวชเป็นภิกษุ เช่น พระนาลกเถระ พระปัญจวัคคีย์ เป็นต้น

คำสำคัญ: สมาธิภาวนา, นักปฏิบัติธรรม, ก่อนสมัยพุทธกาล

Abstract

This article entitled to study the practice of meditation in pre-Buddha's period. This is a qualitative research done by studying academic documents. In the research, it was found that In Buddhist Texts (Aggaññasutta), there was a record on the first period when humans started to be ordained for doing meditation in forest until they gained meditative absorption and lived their life by asking for alms. Monks and priests who did Samanthal meditation in Pre-Buddha's time including ascetics, hermits or jatilas who held Buddhist doctrine (teaching on Karmic Law) and preferred settling their hermitages in distant forest.

These persons doing meditation depended on three types of meditation as emotion in doing Samanthal meditation including: (1) Kasina; (2) Brahma-Vihāra ; (3) Rupa-Arupa meditation. Person with proper habits would be able to achieve the highest Dharma including eight Samāpatti and five Abhinñāna, for example, Arala Tapasa and Udaka Tapasa. If these persons passed away while their Samapatti meditative absorption was not disappeared, they would be born in Brahma World. However, if these persons turned to comply with the Buddha's practices, they would be able to become the Arhanta (Buddhist Worthy One). It was noticeable that fair amount of these persons who did meditation in Pre-Buddha's time turned to listen to the Buddha's teaching and become monks, for example, Nalaka Thera, Pancavaggiya Thera, etc.

Keywords: Practice of Meditation, meditator, Pre-Buddha's period

บทนำ

พระไตรปิฎกนอกจากจะเป็นคัมภีร์ที่บันทึกคำสอนของพระพุทธเจ้าแล้วยังได้บันทึกข้อมูลทางประวัติศาสตร์และเรื่องราวอื่นๆ ที่เกิดขึ้นในสังคมชมพูทวีปอีกด้วย ไม่ว่าจะเป็นการเมือง การปกครองของแคว้นต่างๆ ระบบเศรษฐกิจ สังคม ศิลปวัฒนธรรม ลัทธิศาสนาและวิถีปฏิบัติตามหลักศาสนา กล่าวเฉพาะเรื่องลัทธิศาสนาและวิถีปฏิบัติตามหลักศาสนา เมื่อศึกษาคัมภีร์พระไตรปิฎกจะทราบอย่างชัดเจนว่า ก่อนที่พระพุทธศาสนาจะอุบัติขึ้นในชมพูทวีป ดินแดนแห่งนั้นมีนักบวชผู้สละบ้านเรือนออกบำเพ็ญตบะหรือบำเพ็ญพรตอยู่ก่อนแล้ว มีชื่อเรียกต่างๆ

กัน เช่น พรหมณาจารย์ โยคี ฤๅชี ดาบส อาชีวก ปรีพาชก นิครนถ์ อาชีวก อเจลก แม้ในสมัยที่พระพุทธศาสนาอุบัติขึ้นในโลกแล้ว นักบวชเหล่านั้นก็ยังคงทำหน้าที่เผยแผ่คำสอนและรักษารูปแบบการปฏิบัติตามลัทธิของตนสืบต่ออย่างเข้มแข็ง และยังคงสืบต่อเรื่อยมาจนกระทั่งถึงสมัยปัจจุบัน เป็นที่สังเกตว่านักบวชเหล่านั้น บางพวกมีรูปแบบการปฏิบัติบางอย่างคล้ายกับวิธีปฏิบัติในพระพุทธศาสนา เช่น การปฏิบัติสมาธิภาวนา

ในการศึกษาประวัติของพระพุทธเจ้าและประวัติของพระอริยสาวกทั้งตอนที่กำลังบำเพ็ญบารมีในอดีตชาติและในปัจจุบันชาติจะพบข้อมูลที่น่าสนใจอย่างหนึ่งว่า บุคคลเหล่านี้มักจะมีช่วงชีวิตตอนใดตอนหนึ่งได้ปฏิบัติสมาธิภาวนาตามแนวทางของลัทธิที่มีเผยแผ่ในสังคมนั้นๆ ส่วนมากเป็นช่วงระหว่างพุทธันดร (ช่วงที่ไกลกว่าจากการตรัสรู้ของพระพุทธเจ้า) บุคคลเหล่านี้มีรูปแบบการดำเนินชีวิตและวิธีปฏิบัติคล้ายกับภิกษุในพระพุทธศาสนา กล่าวโดยสรุปได้ดังต่อไปนี้

(1) เกิดความเบื่อหน่ายการครองเรือน จึงออกบวชเป็นนักบวชนอกศาสนาแล้วหลีกหนีไปบำเพ็ญสมณธรรมในอาศรมหรือโคนต้นไม้กลางป่าเขาห่างไกลผู้คน บางท่านอาศัยอยู่คนเดียว บางท่านอาศัยอยู่เพื่อบรรณเป็นอาศรมใหญ่

(2) พักอยู่ในอาศรมเพื่อเรียนวาทะ สาสายามนต์หรือศิลปวิทยาจากอาจารย์

(3) บำเพ็ญสมณธรรม บำเพ็ญสมาธิภาวนาโดยมีเป้าหมายสูงสุดคือบรรลุมานสมาบัติ 8 และโลกียอภิญญา 5 หลังจากเสียชีวิตแล้วท่านเหล่านี้จะได้ไปเกิดในพรหมโลก (พระไตรปิฎกพร้อมอรรถกถาภาษาไทย 56/3/2/172)

จากที่กล่าวมาทำให้เห็นว่า นอกจากบุคคลเหล่านี้จะมีรูปแบบการดำเนินชีวิตแบบนักบวชแล้ว ยังพบว่ามี การฝึกทำสมาธิด้วย ทำให้เห็นว่า การปฏิบัติสมาธิภาวนานี้เป็นการปฏิบัติที่ชาวชมพูทวีปรู้จักและคุ้นเคยมาเป็นเวลายาวนานการฝึกจิตของชาวอินเดียโบราณอาจเรียกตามศัพท์ทางพระพุทธศาสนาว่า การปฏิบัติสมาธิภาวนา หรือ การฝึกสมาธิ ซึ่งหลักการปฏิบัติที่น่าจะมีอิทธิพลต่อพระพุทธศาสนาไม่มากนักน้อยทั้งนี้เพราะเรื่องนี้มีข้อมูลแสดงความเชื่อมโยงในคัมภีร์พระพุทธศาสนาอย่างชัดเจนทั้งในพระไตรปิฎกและอรรถกถา

บทความนี้ต้องการจะศึกษาแนวคิด คำสอนและหลักการปฏิบัติสมาธิภาวนาในสมัยก่อนพุทธกาลตามที่ปรากฏในคัมภีร์พระพุทธศาสนา โดยต้องการจะศึกษาให้ทราบว่า สมาธิภาวนาในสมัยก่อนพุทธกาลมีความเป็นมาอย่างไร ใครเป็นผู้สอน มีวิธีปฏิบัติอย่างไร ให้ผลระดับใด และการปฏิบัติสมาธิภาวนานี้มีคุณูปการต่อการปฏิบัติตามแนวทางของพระพุทธศาสนาอย่างไร เป็นต้น

แนวคิดเรื่องการปฏิบัติสมาธิภาวนาในสมัยพุทธกาล

นักวิชาการด้านโบราณคดีและภาษาศาสตร์เห็นสอดคล้องกันว่า ในสังคมชมพูทวีปเคยมีการปฏิบัติสมาธิมาเป็นเวลายาวนานแล้ว ดูจากหลักฐานทางโบราณคดีและคัมภีร์ศาสนา ดังต่อไปนี้

1. การปฏิบัติสมาธิภาวนาในหลักฐานโบราณคดี

ชมพูทวีปหรืออินเดียเป็นดินแดนที่มีอารยธรรมมาเป็นเวลายาวนาน อารยธรรมอินเดียมีความเจริญรุ่งเรืองและมีอายุเก่าแก่ไม่แพ้อารยธรรมแหล่งอื่นๆ ในช่วงก่อนพระพุทธศาสนาจะอุบัติขึ้นนั้น นิยมแบ่งเป็น 3 ช่วงอารยธรรม ได้แก่

(1) สมัยอารยธรรมลุ่มแม่น้ำสินธุ (ประมาณ 2,500-1,500 ปีก่อนคริสต์ศักราช) ถือว่าเป็นสมัยอารยธรรมยุคที่ก่อนประวัติศาสตร์เพราะมีการค้นพบหลักฐานจารึกเป็นตัวอักษรโบราณแล้วแต่ยังไม่มีผู้ใดอ่านออกและไม่แน่ใจว่าเป็นตัวอักษรหรือภาษาเขียนจริงหรือไม่ ศูนย์กลางความเจริญอยู่ที่เมืองโมเฮนโจ-ดาโร และเมืองฮาร์ปาริมฝั่งแม่น้ำสินธุประเทศปากีสถานในปัจจุบันสันนิษฐานว่าเป็นอารยธรรมของชนพื้นเมืองเดิมที่เรียกว่า ทราวิทหรือพวกดราวิเดียน (Dravidian) (ดวงจิตา ราเมศวร์, 2556)

(2) สมัยพระเวท (ประมาณ 1,500-600 ปี ก่อนคริสต์ศักราช) เป็นอารยธรรมของชนเผ่าอินโด-อารยัน (Indo-Aryan) ซึ่งอพยพมาจากเอเชียกลางเข้ามาตั้งถิ่นฐานในบริเวณที่ราบลุ่มแม่น้ำสินธุและคงคาโดยขับไล่ชนพื้นเมืองทราวิทให้ถอยร่นลงไปตามตอนใต้ของอินเดีย สมัยพระเวทแสดงถึงความเจริญรุ่งเรืองของศาสนาพราหมณ์หลักฐานที่ทำให้ทราบเรื่องราวของยุคสมัยนี้ คือ คัมภีร์พระเวทซึ่งเป็นบทสวดของพวกพราหมณ์นอกจากนี้ยังมีบทประพันธ์มหากาพย์ที่ยิ่งใหญ่อีก 2 เรื่อง คือมหากาพย์รามายณะและมหาภารตะ บางที่จึงเรียกว่าเป็นยุคมหากาพย์

(3) สมัยพุทธกาล หรือสมัยก่อนราชวงศ์เมารยะ (Maurya) ประมาณ 600-300 ปี ก่อนคริสต์ศักราช) เป็นช่วงที่อินเดียถือกำเนิดศาสนาที่สำคัญ 2 ศาสนา คือ ศาสนาพุทธและศาสนาเชน (กรุณา กุศลาสัย, 2544)

จากการศึกษาพบว่า ทั้ง 3 อารยธรรมนี้มีอิทธิพลต่อกันอย่างมาก กล่าวเฉพาะอารยธรรมลุ่มแม่น้ำสินธุจัดเป็นอารยธรรมโลหะสำริดแห่งแรกของอินเดีย เจริญรุ่งเรืองเป็นเวลาหลายพันปี มีการขุดค้นพบแหล่งอารยธรรมสินธุขนาดใหญ่ที่สำคัญที่เมืองฮาร์ปาและโมเฮน-โจดาโรในอารยธรรมสินธุมีการสร้างบ้านด้วยอิฐ มีระบบผังเมืองและชลประทานที่ก้าวหน้าสาเหตุที่อารยธรรมสินธุจบสิ้นลงมีหลายข้อสันนิษฐานข้อสันนิษฐานแรกคือถูกชาวอารยันรุกรานโดยชาวอารยันนั้นด้อยวัฒนธรรมกว่าจึงทำให้อารยธรรมสินธุเสื่อมลงประการสำคัญมีการขุดค้นพบรูปปั้นที่ทำให้ทราบว่ามีการการออกบวชและฝึกสมาธิในยุคนั้นดังความตอนหนึ่งของนักวิชาการชาวอินเดียว่า

มีการค้นพบรูปปั้นคนนั่งสมาธิ นัยน์ตาทั้งสองข้างหลับสนิท ด้านขวามือมีสิ่งโตและข้างด้าน ขวามือมีนิ้วและแรด ด้านหน้ามีอาสนะกว้าง 2 ตัว สัตว์ทั้ง 6 ตัวนี้อยู่ในลักษณะการกระทำเคารพต่อผู้นั่งสมาธิ ผู้นั่งสมาธินี้ไว้เคราและผมยาว บนร่างกายมีผ้าปกปิด เว้นไหล่ขวาซึ่งว่างไว้ (คล้ายพระภิกษุครองจีวรเมื่ออยู่ในวัด) ด้านซ้ายของผู้นั่งสมาธิมีผู้ชายด้านละคนกำลังนั่งประนมมือแสดงความเคารพอยู่ (ลาล มณี โชศรี, 2536)

นักวิชาการด้านการทวิทยาจึงเชื่อว่าในช่วงนี้น่าจะมีการออกบวชเป็นสมณะแล้ว สันนิษฐานกันว่าในอารยธรรมนี้อาจจะปกครองด้วยนักบวชหรือกษัตริย์ และนักบวชเหล่านั้นน่าจะเริ่มมีการสั่งสมาธิภาวนากันด้วย เรียกว่า ลัทธิสมณ (ศรมณะ) (ลาล มณี โชศรี, 2536)

2. การปฏิบัติสมาธิภาวนาในอัครคัมภีร์

สำหรับคัมภีร์พระพุทธศาสนาที่ได้กล่าวถึงกลุ่มคนกลุ่มแรกๆ ที่พยายามแสวงหาความจริงของชีวิตในอินเดีย คัมภีร์พระพุทธศาสนาได้กล่าวไว้อย่างชัดเจนว่า มนุษย์กลุ่มแรกที่สละบ้านเรือนออกมาบำเพ็ญสมาธิเป็นนักบวชชาวมีความเป็นมาในอัครคัมภีร์ พระสูตรนี้ถือกันว่าเป็นพระสูตรที่ว่าด้วยกำเนิดของโลกและวิวัฒนาการสังคมมนุษย์ (พระพรหมคุณาภรณ์ (ป.อ.ปยุตฺโต), 2554) ในอัครคัมภีร์นี้ได้บรรยายถึงความเป็นมาของนักบวชในยุคต้นกับสรุปความได้ว่า ผู้คนในวรรณะ 4 วรรณะกษัตริย์เกิดขึ้นก่อน จากนั้นพราหมณ์ แพศย์ และศูทรจึงเกิดขึ้นตามลำดับ บรรดาวรรณะ 4 นั้น พวกพราหมณ์เป็นคนกลุ่มแรกที่ปลีกตัวออกไปใช้ชีวิตในป่า (พระไตรปิฎกภาษาไทย 11/132/97)

ต่อมาเมื่อพราหมณ์พวกหนึ่งไม่บรรลุมาน จึงเที่ยวไปยังหมู่บ้านและนิคมที่ใกล้เคียงกันพากันทำคัมภีร์ขึ้น (พระไตรปิฎกภาษาไทย 11/132/97-98) ต่อจากนั้นคนจากวรรณะทั้ง 4 คือ กษัตริย์ พราหมณ์ แพศย์และศูทร ตีเตียนธรรมคือรังเกียจอาชีพการงานของตน (พระไตรปิฎกพร้อมอรรถกถาภาษาไทย 64/4/3/94-95) เห็นว่าการงานในวรรณะของตนไม่สามารถทำให้เกิดความบริสุทธิ์ได้จึงพากันออกจากเรือนบวชเป็นบรรพชิต สมณมณฑลจึงเกิดขึ้นในโลก (พระไตรปิฎกภาษาไทย 11/135/99)

พิจารณาจากเนื้อความของอัครคัมภีร์ทำให้ทราบว่า ผู้ที่เป็นต้นกำเนิดของนักบวชที่ฝึกสมาธิภาวนาในยุคแรกนี้ได้แก่พราหมณ์ โดยมีพัฒนาการตามลำดับดังต่อไปนี้

(1) ตั้งแต่สังคมมนุษย์เกิดขึ้นมาไม่นาน มีคนพวกหนึ่งเห็นความชั่วร้ายมีการเบียดเบียนกันต่างๆ เกิดขึ้น คิดจะเลิกล้างลอยบาปห่างพ้นไปเสียจากความชั่วร้ายทั้งหลาย ก็เลยได้ชื่อว่าพราหมณ์ พวกเขาได้ออกจากสังคมไปสร้างบรรณกุฏิอยู่ห่างไกลป่าเขา ก็กลายเป็นนักเพ่งพินิจทางใจ เมื่อปฏิบัติอย่างนี้ก็เข้าลักษณะนักบวชเต็มตัวทำนองพระฤๅษี ในระยะแรกนักพินิจคิดค้นเหล่านี้ไม่ได้หุงต้มอาหารบริโภคเอง แต่เที่ยวภิกขาจารเลี้ยงชีพ ต่อมาก็เริ่มเข้ามาสร้างที่พักใกล้

เมืองเพื่อพึ่งพาอาหารในเมือง บรรดาคนเหล่านี้ บางส่วนก็บำเพ็ญงานไม่สำเร็จ เมื่อเข้ามาอยู่ในเมือง ก็พากันผูกเรื่องแต่งคัมภีร์สอนมนต์กันอยู่ในเมือง

(2) ในระยะต่อมา พราหมณ์พวกนี้ได้ย้ายเข้ามาอาศัยอยู่ในหมู่บ้าน มีครอบครัว มีบุตรหลานสืบตระกูล และได้ผูกเรื่องแต่งคัมภีร์พระเวทบอกวามาจากพระพรหม กลายเป็นคนที่มีอิทธิพลให้เกิดการจัดคนออกเป็นวรรณะ 4 ที่ชื่อว่าพระเจ้าสร้างมาตายตัว ไม่อาจเปลี่ยนแปลงอะไรในชีวิตนี้ได้ อย่างไรก็ตาม พวกคนที่หลีกเลี่ยงสังคมาออกไปบำเพ็ญงานอยู่ในป่านี้ตั้งแต่ครั้งแรกต้นกำเนิดพราหมณ์นั้นก็คงสืบต่อมา

(3) ต่อมาเมื่อสังคมกลายมาเป็นระบอบวรรณะ 4 แล้ว บรรดาคนในวรรณะ 4 นั้นเองที่เปื้อน่าย รังเกียจขนบธรรมเนียมแบบแผนวิถีชีวิตความเป็นอยู่ของตนละบ้านเรือนออกบวช ทำให้วงการนักบวชขยายใหญ่ขึ้น จึงจัดเป็นอีกมณฑลหนึ่ง เรียกว่า “สมณมณฑล” ซึ่งทำให้เป็นกลุ่มคนที่ค่อนข้างเป็นอิสระจากระบอบวรรณะ 4 ที่ครอบงำสังคมอยู่ (พระพรหมคุณาภรณ์ (ป.อ.ปยุตฺโต), 2554)

จะเห็นว่าลักษณะของสมณมณฑลในยุคแรกที่กล่าวถึงในอัครัญญสูตรนี้แม้ไม่ได้ระบุชัดเจนว่าเป็นพวกใดแต่เมื่อพิจารณาจากการใช้ชีวิตแล้วเห็นว่ามีบางส่วนคล้ายกับนักบวชนอกศาสนาบางจำพวกดาบสหรือฤๅษีที่ปรากฏในในคัมภีร์พระพุทศาสนา จึงกล่าวได้ว่า นักบวชประเภทดาบสหรือฤๅษีน่าจะเป็นนักบวชจำพวกที่ให้ความสำคัญกับการฝึกปฏิบัติสมาธิภาวนาในสังคมชมพูทวีปในช่วงที่พระพุทศาสนายังไม่อุบัติในโลก และแม้เมื่อพระพุทศาสนาอุบัติขึ้นในโลกแล้ว นักบวชเหล่านี้ก็ยังให้ความสำคัญกับการปฏิบัติสมาธิภาวนาอยู่ ดังเราจะพบเรื่องราวในลักษณะนี้ได้ทั่วไปในคัมภีร์พระพุทศาสนา

บุคคลผู้ปฏิบัติสมาธิภาวนาในสมัยก่อนพุทกาล

ในสมัยก่อนพุทกาล บุคคลทั่วไปที่ต้องการความสงบหรือนักบวชนอกศาสนาจำพวกดาบสหรือฤๅษีเป็นผู้ที่ปฏิบัติสมาธิภาวนาและสั่งสอนประชาชน บรรดาบุคคลเหล่านั้น หากต้องการปฏิบัติสมาธิอย่างจริงจังจะออกบวชเป็นสมณะ มีขั้นตอนสำคัญเป็นที่รับรู้ของสังคมคือ “การออกบวช” โดยมีข้อกำหนดสำคัญว่า ผู้เป็นนักบวชจะต้องละบ้านเรือนหรือชีวิตครอบครัวออกไปใช้ชีวิตอย่างเรียบง่ายในป่าเขาที่อยู่ห่างไกลชุมชนเป็นผู้บำเพ็ญวัตรปฏิบัติอย่างหนึ่งที่เรียกรวมๆ ว่า “ตบะ” หรือ “โยคะ” ซึ่งปรากฏว่านักบวชนอกพระพุท ศาสนาบางจำพวก เช่น ดาบส ฤๅษี ชฎิล และปริพาชก (ที่เป็นพระโพธิสัตว์) ก็ถือปฏิบัติเช่นกัน สำหรับรูปแบบการปฏิบัติสมาธิภาวนานี้ พบมากในคัมภีร์ชาดกและอรรถกถา ถือว่าเป็นการปฏิบัติที่ได้รับความนิยมและมีอิทธิพลต่อการพัฒนาตนตามหลักของพระพุทศาสนา จากการศึกษาพบว่า บุคคลที่ให้ความสำคัญกับการปฏิบัติสมาธิภาวนาในสมัยก่อนพุทกาล แม้ว่า

พระพุทธศาสนาจะอุบัติขึ้นในโลกแล้วก็ยังคงมีบทบาทเป็นผู้นำจิตใจในสังคม และยังคงมีบทบาทเรื่อยมาจนถึงสมัยหลังพุทธกาล บุคคลเหล่านี้ส่วนมากออกบวชเป็นบรรพชิต แต่ก็พบว่ามีส่วนหนึ่งไม่ได้ออกบวชยังคงใช้ชีวิตอยู่กับครอบครัว แต่ก็พยายามใช้ชีวิตแบบสงบสำรวม จำแนกได้ 5 กลุ่ม ได้แก่

(1) พระโพธิสัตว์ (อดีตชาติของพระพุทธเจ้าและพุทธสาวกในตอนที่กำลังบำเพ็ญบารมี) บุคคลเหล่านี้มักจะออกบวชเป็นนักบวชจำพวกดาบสหรือฤๅษีแล้วออกบวชบำเพ็ญเนกขัมมบารมี (พระไตรปิฎกพร้อมอรรถกถาภาษาไทย 44/1/3/489)

(2) นักบวชนอกศาสนาร่วมพุทธสมัยที่ต่อมาได้มีโอกาสพบกับพระพุทธเจ้า แต่ไม่ได้เข้ามาบวชเป็นพุทธสาวก เช่น อสิตดาบสผู้เข้าเฝ้าเมื่อสิดัตถราชกุมารประสูติได้ 3 วัน (พระไตรปิฎกพร้อมอรรถกถาภาษาไทย 55/3/1/90-92)

(3) บุคคลที่ไม่ได้ประกาศตัวว่าเป็นนักบวชอย่างชัดเจน แต่พยายามใช้ชีวิตหรือทำกิจกรรมทางศาสนาคล้ายกับนักบวช ได้แก่ พราหมณ์ 108 คนผู้ทำนaylorลักษณะพระมหาบุรุษเมื่อประสูติได้ 5 วัน และพราหมณาจารย์ผู้สอนพระเวทในเมืองต่างๆ

(4) นักบวชนอกพระพุทธศาสนาที่ต่อมาได้เข้ามาบวชเป็นพระอริยสาวก เช่น นาลกดาบส (หลานชายของอสิตดาบส) ผู้ออกบวชรอการตรัสรู้ของพระพุทธเจ้าตามคำแนะนำของอสิตดาบส (ผู้เป็นลุง) ตั้งแต่พระกุมารยังทรงพระเยาว์ ปัญจวัคคีย์ดาบส ชฎิลสามพี่น้องผู้สร้างอาศรมบูชาไวยัรมผิงแม่น้ำ ณ คยาสีลประเทศ (พระไตรปิฎกพร้อมอรรถกถาภาษาไทย 72/9/1/429)

(5) ศฤงษณ์ผู้ต้องการประพฤติดอย่างขัดเกลากิเลสในบางช่วง เวลา เช่น พระเจ้าจักรพรรดิบางพระองค์ โดยมีผู้ตั้งข้อสังเกตไว้ว่า พระเจ้าจักรพรรดิผู้บำเพ็ญบารมีมาอย่างยาวนาน ทุกพระองค์จะมีพระทัยน้อมไปในเนกขัมมะเสมอ เมื่อเสวยราชสมบัติพอสมควรแก่กาลแล้วก็จะสละราชสมบัติออกผนวชเป็นภิกษุในพระพุทธศาสนา (พระไตรปิฎกพร้อมอรรถกถาภาษาไทย 73/9/2/320-321) หรือเป็นดาบส (พระไตรปิฎกภาษาไทย 11/80-110/59-82) แต่มีบางพระองค์แม้จะไม่ได้ออกผนวชแต่ก็พยายามบำเพ็ญภาวนาจนได้ฌานสมาบัติ (บรรจบ บรรณรุจิ, 2529)

จากการศึกษาพบว่า บุคคล 5 กลุ่มนี้มีคำพรรณนาประวัติโดยละเอียดว่ามีประสบการณ์ฝึกปฏิบัติสมาธิภาวนามากน้อยต่างกันทั้งนั้น มากบ้างน้อยบ้างตามแต่ฐานะ แต่สำหรับพระโพธิสัตว์จะเป็นบุคคลที่ผ่านการบำเพ็ญสมาธิภาวนามากกว่าคนอื่น ส่วนมากจะเคยได้สมาบัติ 8 และโลกียอภิญญา 5 (พระไตรปิฎกพร้อมอรรถกถาภาษาไทย 70/8/1/452) โดยถือว่าการปฏิบัติสมาธิภาวนาในภพชาติต่างๆ นั้นมีส่วนสำคัญต่อการได้บรรลุธรรมเป็นพระอริยสาวกในศาสนาของพระพุทธเจ้าทั้งหลาย

สถานที่สำหรับปฏิบัติสมาธิภาวนาในสมัยก่อนพุทธกาล

สถานที่สำหรับพักอาศัยปฏิบัติสมาธิภาวนาในสมัยก่อนพุทธกาลนั้น เรียกว่า อาศรม (อัสสมะ) หมายถึง สิ่งก่อสร้างและบริเวณอันเป็นที่อยู่ของดาบสหรือฤๅษี นิยมสร้างในป่าเขา ห่างไกลผู้คน เป็นสถานที่สงบสงัดจากอันตรายคือสิ่งที่จะเบียดเบียนทางกายและจิต ตั้งอยู่ห่างไกลชุมชนพอสมควร มีลักษณะเป็นที่พักในป่า สงบเงียบปราศจากเสียงรบกวน สิ่งก่อสร้างในอาศรมเฉพาะที่จำเป็นต่อการอยู่ปฏิบัติสมาธิภาวนามักจะประกอบด้วยเสนาสนะที่สร้างง่าย ๆ ด้วยวัสดุที่หาได้ทั่วไปในป่าเขา สิ่งก่อสร้างนั้นใช้เป็นที่พัก ที่ทานอาหาร ที่สอนธรรมและที่ทำกิจกรรมต่างๆ ได้แก่

(1) สถานที่สำหรับพักอาศัย ผีกรเจริญสมาธิภาวนาและประกอบพิธีกรรม เรียกว่า “บรรณศาลา หรือ ดิณณศาลา” (พระไตรปิฎกพร้อมอรรถกถาภาษาไทย 71/8/2/81-82) เพราะนิยมมุงบังด้วยใบไม้ ต้นแขม ต้นพง หรือ หญ้าชนิดต่างๆ (พระไตรปิฎกพร้อมอรรถกถาภาษาไทย 52/2/3/270)

(2) สถานที่สำหรับผ่อนคลายอิริยาบถ หรือหลีกเลี่ยงความวุ่นวายจากผู้คน เรียกว่า “พักกลางวันที่พักกลางคืน” เป็นที่สำหรับพักผ่อนชั่วคราวชั่วยาม ไม่ใช่ที่หลับนอน สันนิษฐานว่าคงคล้ายกับที่พักกลางวันที่พักกลางคืนของพระภิกษุ คือ มีรั้วรอบขอบเขต (ธนิต อยู่โพธิ์, 2518)

(3) สถานที่สำหรับเดินหรือฝึกสมาธิด้วยการเดิน เรียกว่า “ที่จงกรม” ผู้ปฏิบัติสมาธิภาวนาจะอยู่ด้วยอิริยาบถทั้ง 4 คือ ยืน เดิน นั่ง นอน เฉพาะอิริยาบถเดินมีสถานที่เดินจงกรมเป็นการจำเพาะ ที่จงกรมมีลักษณะ 5 อย่าง คือ พื้นที่จงกรมไม่แข็งและขรุขระ, ไม่มีต้นไม้ภายใน, ไม่ปกคลุมด้วยหญ้าหรือวัชพืช, ไม่แคบเกินไป และ ไม่กว้างเกินไป

จากที่กล่าวมาจะเห็นว่า เสนาสนะหรือสิ่งก่อสร้างต่างๆ ในอาศรมมีหลายอย่าง เสนาสนะเหล่านี้จะสร้างเองหรือให้คนอื่นสร้างให้ก็ได้ แต่หากเป็นดาบสที่เป็นพระโพธิสัตว์ เช่น เตมียดาบส เวสสันดรดาบส มีคำพรรณนาว่าท้าวสักกะจะมีพระบัญชาให้วิสสุกัมมเทพบุตรไปเนรมิตให้ แต่อย่างไรก็ตาม สิ่งก่อสร้างและเสนาสนะต่างๆ ที่กล่าวมาไม่ได้มีข้อกำหนดว่าต้องสร้างให้ครบทุกรายการ บางอาศรมมีสิ่งก่อสร้างเพียงแค่บรรณศาลาเท่านั้น ดาบสบางตนอาศัยอยู่ที่โคนไม้โดยไม่สร้างเสนาสน

ที่อยู่อาศัยที่บุคคลผู้ต้องการจะบำเพ็ญสมาธิภาวนาในสมัยก่อนพุทธกาลนี้ มักจะสร้างขึ้นง่ายๆ ด้วยวัสดุที่หาได้ในป่า การก่อสร้างก็เน้นความเรียบง่าย แนวทางการก่อสร้างอาจจะตัดต้นไม้ เกี่ยวหญ้ามาสร้างด้วยตนเอง ลูกศิษย์หรือบริวารช่วยสร้างให้ หรืออาจให้ฤๅษีที่ศรัทธาเลื่อมใสช่วยสร้างให้ก็ได้ เป็นที่สังเกตว่า เพราะเหตุที่บุคคลเหล่านี้มีวิถีชีวิตคล้ายกับฤๅษีในหลายแง่มุมและไม่มีข้อบังคับให้เกี่ยวข้องกับชาวบ้าน จึงทำให้บางครั้งบุคคลเหล่านี้

บางคนจะใช้ชีวิตปลีกแยกไปจากสังคม ไม่เกี่ยวข้องกับสังคม บางคนมุ่งมั่นบำเพ็ญสมาธิภาวนาตลอดชีวิตโดยไม่กลับเข้ามาพบปะผู้คนอีกเลย

วิธีปฏิบัติสมาธิภาวนาในสมัยก่อนพุทธกาล

วิธีปฏิบัติสมาธิภาวนาในสมัยก่อนพุทธกาลนั้น มีลักษณะคล้ายกับการเจริญสมถภาวนาในพระพุทธศาสนา ในคัมภีร์พระพุทธศาสนากล่าวถึงไว้มาก ตัวอย่างเช่น ก่อนตรัสรู้พระพุทธองค์ก็เคยไปทดลองปฏิบัติในสำนักของอาหารดาบส กาลามโคตรและอุทกดาบส รามบุตร (พระไตรปิฎกพร้อมอรรถกถาภาษาไทย 22/3/1/254) ในคัมภีร์อรรถกถาชาดก อปทาน พุทธวงศ์และจริยปิฎกก็กล่าวถึงเรื่องนี้ไว้มาก จากการศึกษาพบว่า วิธีปฏิบัติสมาธิภาวนาหรือกรรมฐานตามวิธีปฏิบัติในสมัยก่อนพุทธกาลที่พบมากมี 3 วิธี คือ

1. กสิณ หรือ กสิณภาวนา คือ การเจริญสมาธิด้วยการฝึกกำหนดเพ่งอารมณ์กรรมฐานอย่างใดอย่างหนึ่งเพื่อให้จิตสงบเป็นสมาธิ

ในคัมภีร์พระพุทธศาสนาพรรณนาถึงการเจริญกสิณในสมัยก่อนพุทธกาลหรือตอนที่พระพุทธศาสนายังไม่อุบัติ เรื่องเหล่านี้ส่วนมากเป็นเรื่องการปฏิบัติของพระโฬิสัตว์ ข้อความในคัมภีร์พระพุทธศาสนาส่วนมากก็จะกล่าวไว้แต่เพียงรวมๆ ไม่ได้ให้รายละเอียดไว้มากนัก และส่วนมากก็ไม่ได้จำแนกว่าเป็นกสิณประเภทใด ที่มีการระบุประเภทกสิณอยู่บ้าง เช่น

(1) พระโฬิสัตว์เสวยชาติเป็นหัตถิपालดาบสสร้างอาศรมอยู่กับบริวารยาวประมาณหนึ่งโยชน์ไปถึงฝั่งน้ำคงคา ในแต่ละวันก็จะสั่งสอนศิษย์ให้เป็นคนดีมีศีลธรรม ขณะเดียวกันก็สอนให้ศิษย์ที่อยู่ในอาศัยหมั่นทำสมาธิด้วยวิธีเพ่งดูน้ำในแม่น้ำคงคาเจริญกสิณบริกรรมยังมานให้เกิดขึ้น ผลทำให้ดาบสที่อาศัยอยู่ในอาศรมนั้นบรรลุคุณวิเศษได้มานกันเป็นจำนวนมาก (พระไตรปิฎกพร้อมอรรถกถาภาษาไทย 61/3/7/254)

(2) พระโฬิสัตว์เสวยชาติเป็นมาณพชาวเมืองตักกศิลาคนหนึ่ง ได้รับความศึกษามาดีจึงมีความรู้ความสามารถ เป็นที่นับถือของราชสกุล ขณะแสดงธรรมแก่พระราชเจ้าเจริญโอทาทกสิณโดยเพ่งเอาพระเศวตฉัตรของพระราชเจ้าเป็นอารมณ์แล้วบรรลุฌานสมาบัติตั้งแต่ตอนเป็นคฤหัสถ์ภายหลังได้บวชเป็นดาบสบำเพ็ญตบะอยู่ในป่า (พระไตรปิฎกพร้อมอรรถกถาภาษาไทย 60/3/6/157) ตอนที่อยู่ในป่าก็พยายามรักษาอารมณ์ด้วยดีทำให้คุณวิเศษที่บรรลุไม่เสื่อมถอยแสดงให้เห็นว่า การปฏิบัติสมาธิในสมัยก่อนพุทธกาลก็มีความมั่นคงหากผู้ปฏิบัติรักษาจิตไม่ให้กิเลสครอบงำได้

(3) พระโฬิสัตว์เสวยชาติเป็นกฤททดาบส อยู่มาวันหนึ่งได้มองดูแม่น้ำยังมามีอาโปกสิณเป็นอารมณ์ให้เกิดขึ้นแล้วนั่งในอากาศด้วยอำนาจของฌานสมาบัติ (พระไตรปิฎกพร้อมอรรถกถาภาษาไทย 56/3/2/169) จากนั้นค่อยฝึกเจริญกสิณที่เหลือพร้อมกับเจริญพรหมวิหาร

4 ด้วย และได้สอนกรรมฐานเหล่านี้แก่อันตเวาสิกทำให้บรรลุมานสมาบัติทุกคน ส่งผลทำให้ดาบสในอาศรมนั้นบรรลุธรรมได้ฉฉานเป็นจำนวนมาก

(4) พระโพธิสัตว์เสวยชาติเป็นดาบสชาวเมืองพาราณสี เป็นที่นับถือของประชาชนโดยทั่วไป ท่านพยายามสำรวมตนและได้ฝึกทำสมาธิจนเจริญโอสถกสถิณโดยเพ่งแสงพระจันทร์เจริญปิตกสถิณโดยเพ่งแสงพระอาทิตย์เป็นอารมณ์จนบรรลุมาน(พระไตรปิฎกพร้อมอรรถกถาภาษาไทย 56/3/2/534-535) ผลจากการบรรลุธรรมทำให้ท่านมีจิตใจสงบกิเลสอำนาจมานสมาบัติ (วิกขัมภนปหาน) ซึ่งถือเป็นการระงับกิเลสชั่วคราวของปุถุชน

(5) พระโพธิสัตว์เสวยชาติเป็นดาบส เพื่อนำยการครองเรือนจึงได้ออกบวช ท่านพยายามหาวิธีฝึกจิต จึงพยายามฝึกทำสมาธิโดยการเจริญโอสถกสถิณโดยเพ่งข้างฝาที่เป็นสีขาว ในที่สุดได้บรรลุมาน (พระไตรปิฎกพร้อมอรรถกถาภาษาไทย 60/3/6/59) ทำให้จิตใจท่านสงบจากกิเลส เป็นผู้ได้ฉฉานอันเป็นฉฉานระดับโลกียะ คือ ยังมีกิเลสเจือปนและคุณวิเศษระดับนี้หากไม่สำรวมระวังก็อาจจะเสื่อมถอยได้

(6) พระโพธิสัตว์เสวยชาติเป็นดาบส ได้ปลีกตัวออกจากสังคมไปสร้างอาศรมอยู่ในป่าห่างไกลผู้คน ท่านได้ตั้งใจบำเพ็ญสมณธรรมด้วยการเจริญโอสถกสถิณจนบรรลุมานสมาบัติ ท่านได้ใช้คุณวิเศษที่ได้ทำประโยชน์ด้วยการตรวจดูชมพูทวีปด้วยทิพพจักขุ (พระไตรปิฎกพร้อมอรรถกถาภาษาไทย 57/3/3/305) การที่ดาบสท่านนี้บรรลุมานแล้วใช้คุณวิเศษที่บรรลุนี้อาจให้เกิดประโยชน์ เพราะทำให้รับรู้ความเป็นไปต่างๆของคนในสังคมและทำให้ท่านสามารถเข้าไปช่วยเหลือได้

เป็นที่น่าสังเกตว่า การทำสมาธิด้วยการเจริญกสถิณที่ดาบสผู้เป็นอาจารย์สั่งสอนแก่อันตเวาสิกไม่ได้แสดงรายละเอียดไว้มากนัก กล่าวไว้แต่เพียงย่อๆ เท่านั้น

อย่างไรก็ตาม แม้ว่าวิธีเจริญกสถิณของดาบสหรือฤๅษีผู้เป็นพระโพธิสัตว์ในคัมภีร์พระพุทธศาสนาไม่ได้พรรณนารายละเอียดไว้มากนัก แต่ก็น่าจะมีรายละเอียดบางอย่างคล้ายกับในพระพุทธศาสนา เพราะสามารถให้คุณวิเศษคล้ายกับในพระพุทธศาสนา พระพุทธองค์เองก็นำมาแสดงเป็นตัวอย่างในการปฏิบัติธรรมแก่พระสาวก

2. พรหมวิหาร หรือ พรหมวิหารภาวนา คือ การฝึกเจริญพรหมวิหารธรรมด้วยการแผ่เมตตา กรุณา มุทิตา อุเบกขาไปในทิศต่างๆ ปราภสัตรหรือบุคคลเพื่อให้จิตสงบเป็นสมาธิ

พรหมวิหาร คือ ธรรมประจำใจของท่านผู้มีคุณความดียิ่งใหญ่ เรียกอีกอย่างหนึ่งว่า อัปมัญญา คือ ธรรมที่พึงแผ่ออกไปไม่มีประมาณ ธรรมที่แผ่ไปในมนุษย์และสัตว์ทั้งหลายอย่างกว้างขวางสม่ำเสมอ ไม่จำกัดขอบเขต (พระธรรมปิฎก (ป.อ.ปยุตฺโต), 2540) พบว่า วิธีเจริญพรหมวิหารภาวนาในสมัยก่อนพุทธกาลมีรายละเอียดไม่มากนัก ที่พอให้เห็นเป็นตัวอย่าง เช่น

(1) พรหมวิหารภาวนาของมณฑลดาบส (พระโพธิสัตว์) พระพุทธองค์ตรัสไว้เพียงย่อๆ ดังความในพระสูตรตอนหนึ่งว่า

พระเจ้ามณฑลดาบสครั้งพระราชทานบ้านส่วยแก่ช่างกลบและทรงพร้าสอนพระราชกุมารผู้เป็นโอรสองค์ใหญ่ในการครองราชสมบัติให้ดีแล้ว ทรงปลงพระเกศาและพระมัสสุทรงนุ่งห่มผ้ากาสาพัสตร์แล้วเสด็จออกจากวังผนวชเป็นบรรพชิตที่มณฑลดาบส วันนั้นท้าวเธอทรงมีเมตตาจิตแผ่ไปตลอดทิศที่ 1 อยู่ทิศที่ 2...ทิศที่ 3...ทิศที่ 4...ทิศเบื้องบน ทิศเบื้องล่าง ทิศเฉียง ทรงแผ่ไปตลอดโลกทั่วทุกหมู่เหล่าในที่ทุกสถานด้วยเมตตาจิตอันไพบูรณ์ เป็นมหาคคตะ ไม่มีขอบเขตไม่มีเวร ไม่มีความเบียดเบียนอยู่...ทรงมีกรุณาจิตฯลฯ...ทรงมีมุทิตาจิตฯลฯ...ทรงมีอุเบกขาจิตแผ่ไปตลอดทิศที่ 1 อยู่ทิศที่ 2...ทิศที่ 3...ทิศที่ 4...ทิศเบื้องบน ทิศเบื้องล่างทิศเฉียงแผ่ไปตลอดโลกทั่วทุกหมู่เหล่าในที่ทุกสถานด้วยอุเบกขาจิตอันไพบูรณ์ เป็นมหาคคตะ ไม่มีขอบเขตไม่มีเวร ไม่มีความเบียดเบียนอยู่, อานนท์พระเจ้ามณฑลดาบสทรงเล่นอย่างเด็กอยู่ 84,000 ปีทรงดำรงตำแหน่งอุปราชอยู่ 84,000 ปีทรงครองราชย์อยู่ 84,000 ปี เสด็จออกจากวังผนวชเป็นบรรพชิต ประพฤติพรหมจรรย์อยู่ที่มณฑลดาบสวันนี้อีก 84,000 ปี พระองค์ทรงเจริญพรหมวิหาร 4 ประการหลังจากสวรรคตแล้วได้เสด็จเข้าถึงพรหมโลก (พระไตรปิฎกภาษาไทย 13/309/373-374)

(2) พรหมวิหารภาวนาของมหาโควินดาบส (พระโพธิสัตว์) พระพุทธองค์ตรัสไว้ย่อๆ ดังความตอนหนึ่งว่า

มหาโควินดาบสพรหมณ์ มีเมตตาจิตแผ่ไปตลอดทิศที่ 1..ทิศที่ 2...ทิศที่ 3...ทิศที่ 4...ทิศเบื้องบนทิศเบื้องล่างทิศเฉียงแผ่ไปตลอดโลกทั่วทุกหมู่เหล่า ในที่ทุกสถานด้วยเมตตาจิตอันไพบูรณ์ เป็นมหาคคตะ ไม่มีขอบเขตไม่มีเวรไม่มีความเบียดเบียนอยู่,...มีกรุณาจิตฯลฯ...มีมุทิตาจิตฯลฯ...มีอุเบกขาจิตแผ่ไปตลอดทิศที่ 1...ทิศที่ 2...ทิศที่ 3 ...ทิศที่ 4...ทิศเบื้องบนทิศเบื้องล่างทิศเฉียงแผ่ไปตลอดโลกทั่วทุกหมู่เหล่าในที่ทุกสถานด้วยอุเบกขาจิตอันไพบูรณ์ เป็นมหาคคตะ ไม่มีขอบเขต ไม่มีเวร ไม่มีความเบียดเบียนอยู่ (พระไตรปิฎกภาษาไทย 10/327/256)

จากการพิจารณาการเจริญพรหมวิหารธรรมของดาบสหรือฤๅษีจะเห็นว่ามีลักษณะหลายอย่างคล้ายกับพรหมวิหารภาวนาในพระพุทธศาสนา บุคคลผู้ต้องการความสงบแล้วออกไปเจริญสมาธิในป่าเขาในสมัยก่อนพุทธกาล หรือนักบวชพวกดาบสหรือฤๅษีถือว่า การเจริญพรหมวิหาร 4 เป็นวิธีปฏิบัติมุ่งหน้าตรงสู่สมานสมาบัติซึ่งเป็นเป้าหมายสูงสุดในการปฏิบัติธรรมของผู้บำเพ็ญสมาธิในสมัยก่อนพุทธกาลหรือนอกกาลที่พระพุทธศาสนาอุบัติ (พระไตรปิฎกพร้อมอรรถกถาภาษาไทย 56/3/2/214-215)

3. รูปกรรมฐาน-อรูปกรรมฐาน หรือ อรูปกรรมฐาน คือ การฝึกเจริญสมาธิด้วยการเจริญรูปกรรมฐานหรืออรูปกรรมฐานเพื่อให้จิตสงบเป็นสมาธิ

จากการศึกษาพบว่า นอกจากกสิณและพรหมวิหารแล้ว ธรรมเนียมที่คนสมัยก่อนพุทธกาลนิยมปฏิบัติมากอีกอันหนึ่ง คือ รูปและอรูปกรรมฐาน (ในข้อนี้พบการเจริญรูปกรรมฐานมากกว่า) มีรายละเอียดดังต่อไปนี้

(1) รูปกรรมฐาน คือ ฌานที่มีรูปธรรมเป็นอารมณ์ มี 4 คือ 1) ปฐมฌาน ฌานที่ 1 2) ทุติยฌาน ฌานที่ 2 3) ตติยฌาน ฌานที่ 3 4) จตุตถฌาน ฌานที่ 4

(2) อรูปกรรมฐาน คือ ฌานอันมีอรูปธรรมเป็นอารมณ์ (พระธรรมปิฎก (ป.อ.ปยุตฺโต), 2554) วิธีปฏิบัติในสมัยก่อนพุทธกาลพบในคัมภีร์พระพุทธศาสนา แต่ไม่ได้พรรณารายละเอียดไว้มากนักผู้เขียนคิดว่าน่าจะมีรายละเอียดบางอย่างคล้ายกับในพระพุทธศาสนา พระพุทธองค์ก็เคยทดลองปฏิบัติในสำนักของอาฬารดาบส รามบุตรและอุทกดาบส กาลามโคตร (พระไตรปิฎกพร้อมอรรถกถาภาษาไทย 22/3/1/317)

พระอรรถกถาจารย์กล่าวว่า ดาบสผู้บรรลุรูปฌานขั้นสูงสุด (เนวสัญญานาสัญญายตนะ) แล้ว จิตของท่านประกอบด้วยสัมปชัญญะอันสมบูรณ์เพราะผ่านวิถิฌานมาแล้วหลายชั้น เป็นจิตที่พ้นไปแล้วจากความคิดทางโลกทั้งหมด จึงทำให้บางท่านเข้าใจผิดคิดว่าสมาบัติขั้นนี้เป็นนิพพาน หรือเป็นการบรรลุธรรมขั้นสุดยอดแล้ว (พระไตรปิฎกพร้อมอรรถกถาภาษาไทย 74/9/3/113) เช่น ดาบสสมัยก่อนพุทธกาลมีอุทกดาบสรามบุตร เป็นต้น

กรรมฐานทั้ง 3 หมวดนี้ สมณพราหมณ์ผู้ตั้งมั่นในธรรม รวมทั้งดาบสหรือฤๅษีผู้เป็นอาจารย์ (ส่วนมากเป็นพระโพธิสัตว์) ซึ่งเป็นหัวหน้าคณะจะแสดงแก่นั่นเตวาลึกที่อาศัยรวมกันอยู่ในอาศรม (พระไตรปิฎกพร้อมอรรถกถาภาษาไทย 56/3/2/173) ส่วนกรรมฐานนอกนี้ไม่พบว่ามีการสอนในกลุ่มผู้สนใจในการปฏิบัติสมาธิภาวนาในสมัยก่อนพุทธกาล แต่จะพบว่ามีการสอนเฉพาะในพระพุทธศาสนา คือ เป็นกรรมฐานที่พระพุทธเจ้าและพุทธสาวกท่านนั้นเป็นคนสอน

ผลของการปฏิบัติสมาธิภาวนาในสมัยก่อนพุทธกาล

การปฏิบัติสมาธิเป็นวิธีปฏิบัติที่มีมาก่อนที่พระพุทธศาสนาจะอุบัติและยังคงมีอยู่ในสังคมจนกระทั่งถึงสมัยพุทธกาล ก่อนที่พระพุทธองค์จะตรัสรู้พระองค์ก็เคยทดลองปฏิบัติสมาธิเหล่านี้มาก่อน พบว่า บุคคลที่ปฏิบัติสมาธิสมัยก่อนพุทธกาลนั้น ได้แก่ พราหมณาจารย์ ประชาชนทั่วไปที่ต้องการฝึกจิต หรือนักบวชนอกศาสนาจำพวกดาบสหรือฤๅษี จากการศึกษาคัมภีร์พระพุทธศาสนาจะพบว่า ผู้บำเพ็ญสมาธิภาวนา ไม่ว่าจะเป็นประชาชนทั่วไป พราหมณาจารย์ ดาบสหรือฤๅษี (ผู้เป็นพระโพธิสัตว์) หากปฏิบัติในสมัยก่อนพุทธกาล ส่วนมากเคยผ่านการปฏิบัติสมาธิมาก่อน พร้อมกับสมณธรรมอื่นๆ เรียกการปฏิบัติสมาธินี้อีกอย่างหนึ่งว่า การเจริญกรรมฐาน พบว่ามีกรเจริญกรรมฐาน 3 หมวด คือ กสิณ พรหมวิหาร และรูป-อรูป

กรรมฐาน จึงถือว่าเป็นเพียงสมถ กรรมฐานและไม่ได้ยกขึ้นเป็นบาทฐานของวิปัสสนา จึงบรรลุธรรมได้แค่ระดับโลกีย์ ไม่ถึงระดับโลกุตระ หากจะจำแนกผลเทียบเคียงกับในพระพุทธศาสนา พอสรุปได้ ดังต่อไปนี้

- (1) กสิณ 10 ให้ผลตั้งแต่ปฐมฌานถึงจตุตถฌานและโลกียอภิญา 5
- (2) พรหมวิหาร 3 ข้างต้น คือ เมตตา กรุณา มุทิตา ให้ผลตั้งแต่ปฐมฌานถึงตติยฌาน
- (3) พรหมวิหารที่ 4 คือ อุเบกขา ให้ผลเฉพาะจตุตถฌาน
- (4) ฌานสมาบัติ 8 คือ ให้ผลถึงอรุณมาน 4 (พระธรรมปิฎก ป.อ.ปยุตฺโต, 2543)

ผู้บำเพ็ญสมาธิภาวนา ไม่ว่าจะเป็นประชาชนทั่วไป พราหมณาจารย์ ดาบสหรือฤๅษี (ผู้เป็นพระโพธิสัตว์) หากปฏิบัติในสมัยก่อนพุทธกาลหรือนอกจากเวลาที่พระพุทธศาสนาอุบัติ เมื่อได้บรรลุธรรม คือ สมาบัติ 8 และโลกียอภิญา 5 ว่าได้บรรลุถึงเป้าหมายสูงในลัทธิแล้ว (พระไตรปิฎกภาษาไทย 10/329/257) คุณวิเศษที่บรรลุดังกล่าวมานี้จัดเป็นผลระดับโลกียะ คือ ปุถุชนก็บรรลุได้และอาจเสื่อมถอยได้หากเลิกปฏิบัติ

เกี่ยวกับการเจริญสมาธิภาวนาในสมัยก่อนพุทธกาลนี้ พระอรรถกถาจารย์ให้ข้อสังเกตไว้สรุปใจความได้ว่า ผู้บำเพ็ญสมาธิภาวนา ไม่ว่าจะเป็นประชาชนทั่วไป พราหมณาจารย์ ดาบสหรือฤๅษี (ผู้เป็นพระโพธิสัตว์) หากปฏิบัติในสมัยก่อนพุทธกาลจะบรรลุธรรมได้แค่สมาบัติ 8 นั้น ท่านให้เหตุผลไว้ว่า เพราะบุคคลเหล่านั้นเจริญกรรมฐานมีเมตตาจิตเป็นต้นเป็นอารมณ์จนบรรลุสมาบัติ 8 ก็เพื่อเข้าถึงพรหมโลก ไม่ใช่เพื่อเป็นบาทแห่งวิปัสสนาเป็นต้น (พระไตรปิฎกพร้อมอรรถกถาภาษาไทย 49/2/2/345) แต่หากบุคคลเหล่านั้นได้ฟังธรรมของพระพุทธเจ้าแล้ว ตั้งอยู่ในศีล เจริญกรรมฐานจนบรรลุสมาบัติ จากนั้นเจริญวิปัสสนามีสมาบัติเป็นปทัฏฐาน ย่อมบรรลุเป็นพระอรหันต์เข้าถึงพระนิพพานได้ ดังความในอรรถกถาตอนหนึ่งว่า “ผู้ตั้งอยู่ในศีลแล้วให้สมาบัติเกิดขึ้น เจริญวิปัสสนามีสมาบัติเป็นปทัฏฐาน ย่อมบรรลุถึงความสงบโดยส่วนเดียว คือ ธรรมอย่างเอกที่มีชื่อว่า พระนิพพาน” (พระไตรปิฎกพร้อมอรรถกถาภาษาไทย 59/3/5/23) ดังจะเห็นได้จาก ในพุทธรูปบาทกาล เมื่อพระพุทธองค์เสด็จไปแสดงธรรมแก่เหล่าดาบสผู้บรรลุสมาบัติ เมื่อดาบสนั้นเจริญกรรมฐานโดยมีสมาบัติเป็นปทัฏฐานแห่งวิปัสสนาก็สามารถบรรลุธรรมได้เป็นพระอริยบุคคลได้โดยง่าย

อย่างไรก็ตาม สมาบัติ และโลกียอภิญยานี้ แม้พระพุทธองค์จะยกมาแสดงเป็นตัวอย่างในการปฏิบัติแก่พระสาวกอยู่บ่อยครั้ง แต่ก็ไม่ใช่เป้าหมายสูงสุดในพระพุทธศาสนา เพราะเป้าหมายสูงสุดของพระพุทธศาสนาอยู่ที่การก้าวพ้นจากสมาบัติ 8 และโลกียอภิญา 5 แล้วบำเพ็ญเพียรจนทำกิเลสให้หมดสิ้นสำเร็จเป็นพระอรหันต์ผู้ดับอาสวะกิเลสได้สิ้นเชิง

อภิญาข้อที่ 1-5 เป็นโลกียะเท่านั้น เป็นผลของการอบรมสมถกรรมฐานล้วนๆ ส่วนอภิญา ที่ 6 คือ อาสวกขยญาณซึ่งเป็นปัญญาที่ทำให้สิ้นกิเลส เป็นโลกุตระอย่างเดียว

เพราะสามารถดับกิเลสได้อย่างหมดสิ้น เป็นผลมาจากการอบรมเจริญวิปัสสนากรรมฐานเท่านั้น การอบรมเจริญสติปัฏฐานก็เป็นการอบรมเจริญวิปัสสนา เป็นไปเพื่อระลึกถึงสภาพธรรมที่กำลังมี กำลังปรากฏตามความเป็นจริง ดังนั้น การได้อิทธิญาเป็นผลที่เกิดมาจากการอบรมสมถกรรมฐานกับวิปัสสนากรรมฐาน การได้อิทธิญาที่เป็นโลกิยะนั้น เป็นผลของการอบรมเจริญสมถกรรมฐาน ซึ่งเป็นเรื่องที่ยากมาก แต่ก็ไม่ได้เป็นไปเพื่อการดับกิเลส แม้ก่อนสมัยพุทธกาล พระพุทธเจ้ายังไม่อุบัติ ก็มีฤๅษีที่เจริญสมถกรรมฐาน จนได้อิทธิญา 5 แต่ก็ไม่สามารถดับกิเลส ก็ยังต้องเวียนว่ายตายเกิดอีกจึงถือว่ายังไม่พ้นจากทุกข์

เมื่อพระพุทธเจ้าอุบัติขึ้นในโลก ทรงแสดงหนทางหลุดพ้นจากทุกข์ คือ การเจริญวิปัสสนา ทำให้สาวกทั้งหลายได้เข้าใจและดำเนินตามหนทางดังกล่าวนี้ ก็สามารถรู้แจ้งสัจธรรมดับกิเลสได้ตามลำดับขั้น ถึงความเป็นผู้สามารถดับกิเลสตามลำดับขั้น จนกระทั่งสูงสุด คือ บรรลุเป็นพระอรหันต์ ดับกิเลสทั้งปวงได้อย่างหมดสิ้น แม้บางท่านจะไม่ได้ฉกฉวยด้วยก็ตาม แสดงให้เห็นว่าประโยชน์สูงสุด ที่ควรได้ คือ การดับกิเลสที่เป็นสาระสูงสุดของชีวิต ซึ่งการจะไปถึงตรงนั้นได้ ก็ต้องเริ่มสะสมความเข้าใจถูกเห็นถูกตั้งแต่ต้น มีการฟังพระธรรม ศึกษาพระธรรม สะสมความเข้าใจถูกเห็นถูกไปเรื่อยๆ ต่อจากนั้นก็หมั่นบำเพ็ญเพียรทางจิตตามวิธีที่ถูกต้อง เมื่อเหตุปัจจัยถึงพร้อมก็จะบรรลุคุณวิเศษที่มุ่งหมายได้ตามสมควรแก่การปฏิบัติของตน

บทสรุป

คัมภีร์พระไตรปิฎกนอกจากจะบันทึกคำสอนของพระพุทธเจ้าและเรื่องราวเกี่ยวกับพระพุทธศาสนาแล้ว ยังได้บันทึกเรื่องราวเกี่ยวกับเศรษฐกิจ สังคม การเมือง ศิลปวัฒนธรรม และลัทธิศาสนาที่เกิดขึ้นในชมพูทวีปอีกด้วย ในส่วนของลัทธิศาสนานั้น พบข้อมูลส่วนหนึ่งที่น่าสนใจคือ พบว่าก่อนที่พระพุทธศาสนาจะอุบัติขึ้นมีบุคคลผู้เบื่อหน่ายชีวิตฆราวาสออกบวชเป็นนักบวชประเภทต่างๆ อยู่ก่อนแล้ว จากการขุดค้นทางโบราณคดีพบว่าสมัยอารยธรรมลุ่มแม่น้ำสินธุ ที่โมเฮนจา-เดโร น่าจะมีคนออกบวชปฏิบัติสมาธิด้วย เพราะพบรูปปั้นคนนั่งสมาธิ ไว้หมวดเคราและห่มผ้าเฉวียงบ่าคล้ายพระภิกษุ อีกทั้งในคัมภีร์พระพุทธศาสนา คือ พระไตรปิฎก ก็พบเรื่องราวนักบวชนอกศาสนาละทิ้งบ้านเรือนออกบวชบำเพ็ญสมณธรรมอยู่ตามป่าเขามากมาย เรื่องที่กล่าวถึงการปฏิบัติสมาธิในชมพูทวีปยุคแรกๆ ศึกษาได้จากอัครคัมภีร์

นักบวชนอกศาสนาที่ละทิ้งบ้านเรือนปฏิบัติสมาธิภาวนาในสมัยก่อนพุทธกาล (ระหว่างพุทธันดร) ได้แก่ ดาบส ฤๅษี หรือชฎิลผู้ถือกรรมวาที (เชื่อเรื่องกรรม) บุคคลผู้เคยปฏิบัติสมาธิภาวนาเหล่านี้ ได้แก่ (1) เป็นพระมหาโพธิสัตว์และสาวกโพธิสัตว์ในช่วงที่กำลังบำเพ็ญบารมี โดยเฉพาะเนกขัมมบารมี (2) นักบวชเจ้าลัทธิที่เคยเข้ามาเกี่ยวข้องกับพระมหาบุรุษในช่วงปฐมโพธิกาล เช่น อสิตดาบส อุทกดาบสและอาราพดาบส เป็นต้น (3) สมณพราหมณ์บางคนที่เป็น

เจ้าลัทธิและบำเพ็ญพรตอย่างเคร่งครัด เช่น พราหมณ์ 108 คนผู้ขนานนามพระมหาบุรุษ (4) นักบวชนอกศาสนาที่ต่อมาได้เข้ามาบวชเป็นพระอริยสาวก เช่น ปัญจวัคคีย์, ชฎิล 3 พี่น้องพร้อมบริวาร, ศิษย์พาวรีและบริวาร เป็นต้น (5) คฤหัสถ์ผู้ต้องการดำเนินชีวิตอย่างขัดเกลากิเลส เช่น พระเจ้าจักรพรรดิ เป็นต้น บุคคลเหล่านี้ส่วนมากจะละทิ้งบ้านเรือนออกไปพักปฏิบัติตามลัทธิของตนอยู่ในอาศรม ถ้า โคนไม้ในป่าเขาบางคนอาศัยอยู่คนเดียวจนกระทั่งเสียชีวิต แต่บางพวกอาศัยอยู่รวมกันเป็นหมู่ใหญ่ในอาศรม

ในคัมภีร์พระพุทธศาสนาระบุว่าบุคคลผู้ปฏิบัติสมาธิเหล่านี้อาศัยกรรมฐาน 3 หมวดเป็นอารมณ์ในการปฏิบัติสมาธิภาวนา คือ กสิณ พรหมวิหาร รูปกรรมฐานและอรูปกรรมฐาน ผู้ที่อุปนิสัยถึงพร้อมสามารถบรรลุธรรมชั้นโลกียะสูงสุด คือ ฌานสมาบัติ 8 และโลกียอภิญญา 5 ตัวอย่างเช่น อุทกดาบสและอาราพดาบส บุคคลเหล่านี้หากเสียชีวิตโดยฌานสมาบัติไม่เสื่อมก็จะได้เกิดในพรหมโลกตามภูมิธรรมของตน แต่หากได้พบพระพุทธศาสนาแล้วทำฌานที่บรรลุให้เป็นบาทฐานก็จะสามารถบรรลุเป็นพระอรหันต์ได้ เป็นที่น่าสังเกตว่า บุคคลผู้ผ่านการบำเพ็ญสมาธิมาก่อนสมัยพุทธกาลนี้ ครั้นพอพระพุทธศาสนาอุบัติขึ้นก็มีจำนวนไม่น้อยที่ได้เข้ามาฟังธรรมและต่อมาก็ได้เข้ามาบวชเป็นพระอริยสาวกได้เป็นกำลังหลักในพระพุทธศาสนา ดังกรณีพระนาลกเถระ ภิกษุปัญจวัคคีย์ ภิกษุกลุ่มชฎิล 3 พี่น้องพร้อมบริวารและภิกษุกลุ่มศิษย์พราหมณ์พาวรี เป็นต้น

เอกสารอ้างอิง

- กรุณา กุศลาสัย.(2544). **อินเดียอนุทวีปที่น่าทึ่ง**. พิมพ์ครั้งที่ 4. กรุงเทพมหานคร: สำนักพิมพ์สยาม.
- ธนิต อยู่โพธิ์. (2518). **เสนาสนะปัจจัยสำคัญในการปฏิบัติธรรมและอาศรม**. กรุงเทพมหานคร: ห.จ.ก.ศิวัชร.
- บรรจบ บรรณรุจิ. (2529). **พระโพธิสัตว์ในนิกายเถรวาท**. กรุงเทพมหานคร : สำนักพิมพ์สุภาพใจ.
- พระพรหมคุณาภรณ์ (ป.อ.ปยุตฺโต). (2554). **ตอบ ดร.มาร์ติน: พุทธวินัยถึงภิกษุณี**. พิมพ์ครั้งที่ 3. กรุงเทพมหานคร : บริษัท สหมิตรพรินต์ติ้งแอนด์พับลิชชิ่ง จำกัด.
- พระธรรมปิฎก (ป.อ. ปยุตฺโต). (2540). **พจนานุกรมพุทธศาสน์ ฉบับประมวลศัพท์**. พิมพ์ครั้งที่ 8. กรุงเทพมหานคร : โรงพิมพ์มหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย.
- _____. (2543). **พุทธธรรม ฉบับปรับปรุงและขยายความ**. พิมพ์ครั้งที่ 9. กรุงเทพมหานคร : โรงพิมพ์มหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย.
- พระสัทธัมมโชติกะ ธัมมาจริยะ. (2540). **ปรมัตถโชติกะ มหาอภิธัมมัตถสังคหฎีกา**.

84 วารสาร มจร ปรัชญาปริทรรศน์ ปีที่ 1 ฉบับที่ 2 (กรกฎาคม – ธันวาคม 2561)

กรุงเทพมหานคร : โรงพิมพ์ทิพย์วิสุทธิ.

มหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย. (2539). พระไตรปิฎกภาษาไทยฉบับมหาจุฬาลงกรณราช

วิทยาลัย. กรุงเทพมหานคร : มหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย, ๒๕๓๙.

_____. (2560). อรรถกถาภาษาไทย ฉบับมหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย. กรุงเทพมหานคร:

โรงพิมพ์มหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย.

ลาล มณี โชศรี. (2536). พรหมณ์ พุทธ อินดู. แปลโดย กรุณา กุศลาคัย. กรุงเทพมหานคร:

สำนักพิมพ์แม่คำฝาง.

อคติ 4: หลักการบริหารจัดการของผู้นำ Buddhist mediation method of dispute

เกษม จิตฺติสัทธา Kasem Thitisiddha
นักวิชาการอิสระ, การไฟฟ้าฝ่ายผลิตแห่งประเทศไทย
Independent Scholar, Electricity Generating Authority of Thailand

บทคัดย่อ

บทความนี้มีวัตถุประสงค์เพื่อศึกษาแนวคิดเรื่องอคติ และเพื่อวิเคราะห์หลักการบริหารจัดการของผู้นำ โดยใช้การศึกษาจากเอกสาร หนังสือและบทความที่เกี่ยวข้อง ผลการศึกษาพบว่า อคติ 4 ในฐานะสร้างความลำเอียงแก่หมู่คณะ ได้แก่ 1) ฉันทาคติ ความลำเอียงเพราะความรักใคร่กัน 2) โทสาคติ ความลำเอียงเพราะความโกรธ หรือความขัดเคืองกัน 3) โมหาคติ ความลำเอียงเพราะความหลง 4) ภยาคติ ความลำเอียงเพราะความกลัว อคติ 4 นั้นก่อให้เกิดความไม่ยุติธรรมแก่ตนเองจนถึงเป็นความวิบัติ ก่อให้เกิดความเสียหาย และเป็นความวิบัติแก่คนอื่นด้วยเช่นเดียวกัน ดังนั้นผู้นำทุกคนพึงควรละเว้นจากอคติ 4 อย่างเด็ดขาด

หลักการบริหารจัดการของผู้นำ ควรประกอบด้วย 1) บริหารงานให้เป็นไปในทางที่ก่อให้เกิดคุณประโยชน์แก่ส่วนรวมมากที่สุด 2) บริหารงานให้มีลักษณะเป็นไปในทางกระจายอำนาจบริหารให้แก่ส่วนต่างๆ ขององค์กรมากที่สุด 3) บริหารงานให้เป็นไปในทางที่สามารถปฏิบัติได้ 4) จัดวางแผนในการดำเนินงานไว้ล่วงหน้า โดยยึดหลักคุณธรรม และไม่ลำเอียง

คำสำคัญ: การบริหารจัดการ, อคติ 4, ผู้นำ, องค์กร

Abstract

This article entitled to analyze the concept of the four prejudices and to analyze management principles of leadership. This is a qualitative research done by studying academic documents. In the research, it was found that the four prejudices as bias: 1) Chandagati : prejudice caused by love or desire. 2) Dosagati : prejudice caused by hatred or enmity. 3) Mohagati : prejudice caused by delusion or stupidity. 4) Bhayagati : prejudice caused by fear. It causes self-

righteousness to fail, causing a sorrow, and it is a woe to others as well. So every leader should refrain from four prejudices decisively.

Management Principles of leadership should consist of: 1) managing the work in the most productive way. 2) managing the decentralized management of various parts of the organization. 3) Manage the work in a way that can be practiced. 4) Plan ahead in the operation. By virtue of virtue and not biased.

Keywords: Management, Four prejudices, leaders, organization

บทนำ

ธรรมชาติของมนุษย์ย่อมอยู่รวมกันเป็นกลุ่ม ไม่อยู่อย่างโดดเดี่ยว แต่มีข้อยกเว้นน้อยมาก ที่มนุษย์อยู่โดดเดี่ยวตามลำพัง เช่น ฤๅษี การอยู่รวมกันเป็นกลุ่มของมนุษย์อาจมีได้หลายลักษณะและเรียกต่างกัน เป็นต้นว่า ครอบครัว (family) เผ่าพันธุ์ (tribe) ชุมชน (community) สังคม (society) และประเทศ (country) เมื่อมนุษย์อยู่รวมกันเป็นกลุ่ม ในแต่ละกลุ่มจะต้องมี “ผู้นำกลุ่ม” รวมทั้งมี “แนวทางหรือวิธีการควบคุมดูแลกันภายในกลุ่ม” เพื่อให้เกิดความสุขและความสงบเรียบร้อย สภาพเช่นนี้ได้มีวิวัฒนาการตลอดมา

การบริหารหน่วยงานหรือองค์กร ไม่ว่าจะเป็นหน่วยงานของรัฐบาลหรือเอกชนปัจจัยหนึ่งที่จะทำให้ประสบความสำเร็จในการดำเนินงานภายในองค์กรคือการมีผู้บริหารที่มีความรู้ความสามารถและทักษะในการบริหาร โดยเฉพาะอย่างยิ่งการมีภาวะผู้นำของผู้บริหารที่จะสามารถนำพาองค์กรให้มีความเป็นน้ำหนึ่งใจเดียวกันที่จะปฏิบัติงานเพื่อบรรลุเป้าหมายที่ตั้งไว้ร่วมกันได้ ภาวะผู้นำเปรียบเสมือนอาวุธประจำกายของผู้บริหาร และผู้นำที่เป็นนักบริหารมืออาชีพที่จะสามารถสร้างอำนาจชักนำและมีอิทธิพลเหนือผู้อื่น ตัวชี้วัดการนำของผู้บริหารที่ได้ชื่อว่ามีอาชีพ คือผลสัมฤทธิ์และประสิทธิภาพของงาน ภาวะผู้นำจึงเป็นตัวชี้วัดผลสัมฤทธิ์และประสิทธิภาพของงานจำเป็นต้องมีบุคคลที่ทำหน้าที่รับผิดชอบในการบริหารซึ่งเราเรียกว่า หัวหน้าหรือผู้บังคับบัญชา หัวหน้าหรือผู้บังคับบัญชาจึงมีความสำคัญในฐานะเป็นผู้ดูแลรับผิดชอบในการบริหารให้ประสบความสำเร็จ หัวหน้าบางที่ก็เรียกผู้บริหารหรือผู้นำ ซึ่งแต่ละคนจะมีความสำคัญต่อหน่วยงานเพราะความสำเร็จของการบริหารที่ส่งผลไปสู่ความสำเร็จขององค์กรจะขึ้นอยู่กับความสามารถของผู้นำที่จะใช้ศักยภาพที่มีอยู่ใช้ทรัพยากรทางการบริหารอันได้แก่ คน งบประมาณ วัสดุอุปกรณ์ และวิธีการให้ประสบความสำเร็จได้อย่างไร ความสามารถของผู้นำในการใช้ทรัพยากรบุคคลให้มาร่วมทำงานด้วยกันจนสำเร็จจะเกิดจากภาวะผู้นำ

หลักพุทธธรรมเป็นแหล่งขุมทรัพย์ที่นักบริหารทั้งหลาย จะสามารถนำมาใช้ประโยชน์ทั้งในด้านแยกแยะผิดถูกชั่วดี ในการพัฒนาอุปนิสัยทั้งตนเองและผู้ใกล้ชิดเกี่ยวข้อง ในเชิงอุปการะธรรมคือ เป็นเครื่องช่วยในด้านต่าง ๆ เช่น การตัดสินใจ พลังในการทำงาน การครองใจคน ความสำเร็จของงาน ท้ายที่สุดยังเป็นเครื่องมือที่มีประสิทธิผลสูงยิ่งในการปลอบใจเมื่อพบกับความล้มเหลว และเตือนสติเมื่อประสบความสำเร็จ ผู้บริหารที่เก่งกาจมีความสามารถ มีอำนาจมาก เต็มไปด้วยพลังที่ยิ่งใหญ่ มีทรัพย์สมบัติมาก มีการศึกษาดี มีสติปัญญาเฉลียวฉลาด และมีชื่อเสียงเกียรติยศ แต่เขาได้กลับกลายเป็นผู้ล้มเหลวที่ยิ่งใหญ่ อันเนื่องมาจากความบกพร่องของคุณลักษณะชีวิตและความสำเร็จที่ได้มาจากผลแห่งการเอารอดเอาเปรียบ ใช้กลอุบาย เล่ห์เหลี่ยม ความไม่ซื่อสัตย์ มิใช่ความดีงามที่ควรยกย่อง เพราะความสำเร็จนั้นได้มาจากอำนาจและอิทธิพลที่มีได้เป็นผลอันเกิดจากความбакัน เอาจริงเอาจังและความพากเพียรพยายาม และความสำเร็จนั้นอาจเป็นความบังเอิญที่มีได้เกิดจากการตั้งเป้าหมาย ไม่ได้เกิดจากจินตนาการความใฝ่ฝันภายในจิตใจ และปราศจากการวางแผนล่วงหน้า ความสำเร็จเช่นนี้มิได้ทำให้สามารถช่วยเหลือตนเอง และครอบครัวให้มีความสุขสงบได้ ไม่สามารถทำให้มีความสุขในการใช้ชีวิตอย่างแท้จริง (เกรียงศักดิ์ เจริญวงศ์ศักดิ์, 2540)

องค์กรที่ไม่ประสบความสำเร็จ ส่วนหนึ่งมาจากผู้บริหารองค์กรที่ขาดคุณธรรม มีอคติต่อกัน คอยที่จะจับผิดและกล่าวโทษกัน ซึ่งสิ่งที่ตามมาก็คือความวุ่นวาย การทะเลาะกัน ความไม่ไว้วางใจกัน อีกทั้งความเลื่องที่เกิเกิดขึ้นซึ่งบุคลากรไม่กล้ารายงาน ไม่กล้าบอกเพราะกลัวถูกลงโทษ และถูกตำหนิ ในท้ายที่สุดคุณภาพและความปลอดภัยก็เป็นไปได้ช้าหรือไม่เกิดขึ้น เพราะปัญหาที่แท้จริง คือระบบงานไม่ได้รับการแก้ไข ความเสี่ยงก็จะเกิดขึ้นซ้ำไปซ้ำมา จนกลายเป็นความเสี่ยงที่มีความรุนแรงในที่สุด นี่คือผลของการตำหนิและกล่าวโทษกัน ด้วยเหตุนี้ผู้เขียนจึงสนใจศึกษา “เรื่องการบริหารจัดการอคติ ๔ เพื่อความเป็นผู้นำที่พึงประสงค์” และหลักธรรมที่เป็นเครื่องสนับสนุนผู้นำให้ประสบความสำเร็จ ดังนั้นประเด็นคำถามที่ต้องการทราบ คือ ผู้นำองค์กรที่ดีควรมีวิธีการบริหารจัดการอคติ ๔ อย่างไร

แนวคิดเรื่องอคติ 4

1. ความหมายและประเภทของอคติ

คำว่า "อคติ" แปลว่า ทางที่ไม่ควรดำเนินไป, ไม่ใช่ทางที่จะเดินต่อไป หรือไม่ควรประพฤติปฏิบัติ (พระพรหมคุณาภรณ์ (ป.อ.ปยุตฺโต), 2554) คำว่า อคติ ในภาษาไทยหมายถึง ความลำเอียง, ความไม่เที่ยงธรรม, ความไม่ยุติธรรม ฯลฯ "อคติ" เป็นธรรมชาติของมนุษย์ที่ยังมีกิเลส ซึ่งจะต้องมีอยู่ด้วยกันทุกคน เพราะปกติคนเราจะทำอะไรก็ตาม มักจะคิดถึงประโยชน์ของ

ตนเอง ญาติพี่น้อง หรือพวกพ้องก่อนเสมอ ซึ่งการกระทำในลักษณะเช่นนี้ เป็นสาเหตุให้ความ
ถูกใจอยู่เหนือความถูกต้อง ความผิดอยู่เหนือความถูก หรือเห็นผิดเป็นชอบ

"อคติ 4 (พระไตรปิฎกภาษาไทย 21/17/29) ได้แก่

1) ฉันทาคติ ความลำเอียงเพราะความรักใคร่กัน คือ เป็นความลำเอียงที่ไม่ตรงทาง เช่น
ครูลงโทษศิษย์ที่ทะเลาะวิวาทกัน ลงโทษศิษย์ที่รักน้อย แต่ศิษย์ที่รักมากไม่ลงโทษ ทั้งที่ศิษย์
คนที่รักมากนั้นมีความผิด ฉันทาคตินี้ เป็นภัยร้ายแรงสำหรับผู้บริหาร ผู้เป็นใหญ่ เพราะไป
เข้าข้างผู้ที่ตนรัก จนลืมนึกถึงเหตุผลและความยุติธรรมทำให้เสียการปกครอง ฉะนั้น ผู้บริหาร
หรือผู้ใหญ่ จะต้องทำลายฉันทาคติให้หมดไป

2) โทสาคติ ความลำเอียงเพราะความโกรธ หรือความขัดเคืองกัน คือ เป็นความลำเอียงที่
ผิดธรรมดา ปราศจากเหตุผล ผิดทำนองคลองธรรม อันมีความโกรธมาเป็นเหตุให้เสียความ
ยุติธรรม เช่น ครูลงโทษนักเรียนเพราะความโกรธ หรือเกลียดชังด้วยเหตุใดก็ตาม ครูลงโทษ
นักเรียนคนนั้น ส่วนนักเรียนคนอื่นๆ ที่ครูไม่เกลียด ไม่ถูกลงโทษทั้งๆ ที่มีความผิดเช่นเดียวกัน
ฉะนั้น ผู้เป็นผู้บริหารหรือผู้ใหญ่ อย่าตกอยู่ในอำนาจของความโกรธ เพราะความโกรธคอยเฝ้า
จิตใจให้เร่าร้อน การแก้โทสะ คือทำบุญด้วยการรักษาศีล ประพฤติดี ปฏิบัติชอบ ผู้เป็นผู้ใหญ่
ควรหาทางกำจัดโทสาคติให้หมดไปด้วยการแผ่เมตตา

3) โมหาคติ ความลำเอียงเพราะความหลง คือ ความรู้เท่าไม่ถึงการณ์ เพราะความโง่เขลา
เป็นเหตุ ไม่รู้เท่าตามความเป็นจริง อันเป็นเหตุให้ความยุติธรรมเสียไป ไม่ไตร่ตรองให้ถ่องแท้
ด้วยเหตุผล เรียกว่า ทำอย่างโง่เขลาเบาปัญญา เช่น ครูลงโทษเด็กโดยมิได้สอบสวน เพื่อหา
เหตุผลหรือความผิดเสียก่อน เชื่อตามที่คนบอกเล่าให้ฟัง ฉะนั้นผู้เป็นครู เป็นผู้ใหญ่ เป็น
ผู้บริหารต้องใช้สติปัญญาพิจารณาเหตุผลนั้นๆ จึงจะสามารถกำจัดโมหาคติให้หมดไปได้ การแก้
โมหะคือ การทำบุญด้วยการเจริญภาวนา ฝึกอบรมจิตให้เจริญด้วยสมาธิและปัญญา

4) ภยาคติ ความลำเอียงเพราะความกลัว คือ มีความขลาดกลัว อันมีความหวาดหวั่นเป็น
มูลเหตุ หมายความว่า เพราะมีความขลาดกลัวจึงยินยอมเข้าข้างฝ่ายที่ตนกลัว โดยไม่คำนึงถึง
เหตุผลและความยุติธรรม เช่น ตุลาการพิจารณาตัดสินคดีให้คู่ความที่มีอำนาจวาสนา เป็นผู้
หลักผู้ใหญ่ที่ตนหวาดกลัวว่าถ้าตัดสินให้แพ้แล้ว เขาจะทำอันตรายตน หรือกลั่นแกล้งตนได้ จึง
ตัดสินให้ชนะคดี อย่างนี้เรียกว่า มีภยาคติ (กนก จันทรขจร, 2549)

2. ลักษณะปัญหาอคติ 4 กับความเป็นผู้นำ

ความลำเอียงที่เกิดจากอคติ 4 นี้ เป็นอันตรายอย่างมาก ทุกยุคทุกสมัยที่บุคคลที่เป็น
ผู้ใหญ่มิหน้าที่เกี่ยวข้องในการปกครองบังคับบัญชาบุคคลอื่นด้วยแล้ว มีความลำเอียง (อคติ) อยู่
เพียงข้อใดข้อหนึ่งเท่านั้น ก็จะทำให้เกิดความสูญเสียความยุติธรรม โดยปกติคนเราชอบความ
ซื่อสัตย์ ความยุติธรรม และเกลียดความลำเอียง การที่เราจะสร้างความซื่อสัตย์ ความยุติธรรม

และหลีกเลี่ยงความลำเอียงได้นั้นค่อนข้างยาก วิธีเดียวที่ทำได้คือ ฝึกฝนจิตใจ โดยถือหลักเอาใจเขามาใส่ใจเรา เราเกลียดความอยุติธรรม ความไม่ชอบธรรมอย่างไร คนอื่นก็เช่นเดียวกันกับเรา คือเกลียดความลำเอียง รักความยุติธรรมเหมือนกัน อย่างไรก็ตาม ในเมื่อเรายังเป็นปุถุชนอยู่ ก็ย่อมมีความลำเอียงอยู่เป็นธรรมดาไม่มากก็น้อย แต่เราก็ควรพยายามสร้างความยุติธรรมให้มาก ด้วยการพยายามละความลำเอียงลง แม้เพียงเล็กน้อยก็ยังดี

พระพุทธเจ้าตรัสว่า “ชนเหล่าใดเหล่าหนึ่งผู้ไม่สำรวมในกามทั้งหลาย ไม่ประกอบด้วยธรรม ไม่เคารพธรรม ถึงอคติเพราะ ฉันทาคติ โทสาคติ โมหาคติ ภยากติ บุคคลเช่นนี้ เราเรียกว่าผู้เป็นขยะในบริษัท สมณะผู้รู้กล่าวไว้แล้วอย่างนี้แล” (พระไตรปิฎกภาษาไทย 21/20/32)

ความเชื่อมั่นและความน่าไว้วางใจจะเกิดขึ้นจากการแสดงให้คนอื่นเห็นถึงคุณสมบัติความเป็นผู้นำต่างๆ ในตัวผู้นำ ไม่ว่าจะเป็นความสามารถ จุดยืน ความกล้าหาญ ความซื่อสัตย์ ความมั่นใจ ความเสียสละ และความเห็นอกเห็นใจคน ความความยุติธรรมด้วยการลดอคติ ๔ ในตัวผู้นำเอง ผู้นำต้องมีเวลาให้ทีมงาน และควรเปิดโอกาสให้พวกเขาวิจารณ์หรือแสดงความคิดเห็นได้โดยไม่กลัวว่าจะมีคนอื่นไม่พอใจ (อัจฉรา จันทร์ฉาย และศุภพร บุญบงการ, 2548)

สรุป ความลำเอียงทั้ง 4 หรือ อคติ 4 นี้ ถือได้ว่าเป็นตัวบั่นทอนความเชื่อถือ ความศรัทธา ในการปกครองคนของผู้นำ หากเกิดขึ้นในตัวผู้นำเมื่อใดแล้ว ความเดือดร้อนก็จะตามมา ฉะนั้น สติที่ตั้งมั่น เป็นกลาง ปราศจากอคติครอบครอง ถือเป็นสิ่งที่ผู้นำควรยึดมั่นถือปฏิบัติอยู่เป็นนิจ เพื่อสร้างความเจริญให้แก่ตน รวมถึงองค์กรในอนาคตด้วย

อคติ 4 กับการบริหารงานในองค์กร

ภาวะผู้นำถือว่าเป็นส่วนสำคัญยิ่งในการบริหารงานให้ประสบผลสำเร็จ การพัฒนาองค์กรให้ก้าวหน้าควรเริ่มต้นที่การสร้างภาวะผู้นำให้เกิดกับผู้นำ ผู้บริหารในฐานะเป็นผู้นำองค์กร จะต้องสร้างความร่วมมือร่วมใจกันในการปฏิบัติงานเพื่อให้บรรลุวัตถุประสงค์ร่วมกัน นั่นคือผู้บริหารจะต้องเป็นผู้นำ (Leader) ผู้นำจะต้องมีความเป็นผู้นำหรือภาวะผู้นำ (Leadership)

1. ความหมายของผู้นำและภาวะผู้นำ

คำว่า ผู้นำ (Leader) กับคำว่า ภาวะผู้นำ (Leadership) เป็นคำที่มีความสัมพันธ์กันเมื่อมีผู้นำก็ต้องมีภาวะผู้นำ ซึ่งเป็นคุณสมบัติของความเป็นผู้นำที่มีอยู่ในตนเอง ที่ทำให้ผู้อื่นรู้สึกสัมผัสได้ว่า การนำเป็นทั้งศาสตร์และศิลป์ ผู้นำจึงต้องเป็นผู้ที่มีทั้งศาสตร์และศิลป์อยู่ในตนเองที่สร้างความโดดเด่นในกลุ่ม ทำให้เป็นที่ยอมรับของกลุ่มที่จะให้ความไว้วางใจและเชื่อว่าสามารถนำพาไปสู่ความสำเร็จได้ทำให้ได้รับความร่วมมือ และที่นอกเหนือไปจากนั้น คือการได้รับความเคารพนับถือ

ผู้นำ (Leader) หมายถึง บุคคลที่สามารถชักจูงหรือชี้นำบุคคลอื่น ให้ปฏิบัติงานสำเร็จตามเป้าหมาย บรรลุวัตถุประสงค์ที่วางไว้ได้อย่างมีประสิทธิภาพและประสิทธิผล (อัจฉรา จันทรฉาย และสุลลพร บุญบงการ, 2548) ดังนั้นผู้นำจึงต้องเป็นบุคคลในกลุ่มที่ได้รับมอบหมายให้กำกับและประสานงานให้กิจกรรมของกลุ่มมีความสัมพันธ์กันซึ่งผู้นำอาจเป็นผู้ที่ได้รับการเลือกตั้งหรือแต่งตั้งหรือเป็นผู้ที่แสดงตัวเป็นผู้ที่มีอิทธิพลในกลุ่มเพื่อที่จะกำกับและประสานงานที่จะนำไปสู่เป้าหมายด้วยพลังของกลุ่มเป็นผู้ตัดสินใจเป็นผู้ออกคำสั่งเป็นผู้จัดการปัญหาการโต้แย้งภายในกลุ่ม

ภาวะผู้นำ (Leadership) คือ ความสามารถของแต่ละบุคคลในอันที่จะก่อให้เกิดกิจกรรมหรือการเปลี่ยนแปลง เพื่อให้บรรลุวัตถุประสงค์ของกลุ่มโดยใช้การชักชวน จูงใจให้บุคคลหรือกลุ่มปฏิบัติตามความคิดเห็น ตามความต้องการของตนได้ด้วยความเต็มใจ และยินดีที่จะให้ความร่วมมือโดยมีความสำเร็จของกลุ่มหรือองค์การเป็นเป้าหมาย (จุฬพล หนิมพานิช, 2551) ดังนั้น ผู้นำจึงเป็นผู้ที่มีอิทธิพลต่อบุคคลหรือกลุ่มในอันที่จะก่อให้เกิดการกระทำกิจกรรม หรือการเปลี่ยนแปลงเพื่อให้บรรลุวัตถุประสงค์ของกลุ่ม ผู้นำจำเป็นต้องพัฒนาตนเองให้มีความรู้ความสามารถในการนำ รวมถึงการเปิดโอกาสให้ผู้อื่นมีส่วนร่วมในการวางแผน สร้างระบบงาน ภาวะผู้นำสามารถจำแนกออกได้ 2 ลักษณะ คือในลักษณะของการใช้อำนาจบังคับ กำกับควบคุมเพื่อให้ผู้ตามเกิดพฤติกรรมตามที่ตนต้องการเพื่อการบรรลุเป้าหมาย ส่วนอีกลักษณะหนึ่งก็คือการใช้สัมพันธภาพที่ดีระหว่างผู้นำกับผู้ตามสร้างความเป็นกันเองเพื่อกระตุ้นจูงใจให้ผู้ตามเต็มใจที่จะมีส่วนร่วม หรือมีพฤติกรรมที่พึงประสงค์เพื่อการบรรลุเป้าหมายเช่นเดียวกัน

2. คุณสมบัติของผู้นำองค์กร

องค์กรหนึ่งองค์กรใดที่ต้องการประสบความสำเร็จ ก็ย่อมต้องการผู้บริหาร หรือผู้จัดการที่มีลักษณะเป็นผู้นำ ดังนั้น ผู้นำที่ดี ต้องมีองค์ประกอบ ดังนี้

1) ฟังมากๆ คือ นอกจากหาความรู้ในการฟังมากๆ ดูมากๆ แล้ว ก็เปิดใจฟังประชาวิจารณ์มากๆ

2) คิดใคร่ครวญมากๆ คือ ทำอะไรสักอย่าง คิดใคร่ครวญหลายๆ รอบ อย่างรอบคอบและรอบด้าน

3) ปากช้า คือ คิดได้เท่าไรจะกรองออกมาสู่ปากแต่ละคำนั้นสำคัญจะต้องคิดว่าช้าแต่ละคำที่เราใส่ปากนั้น เรายังใคร่ครวญถ่วงถ้ ถ้ากินไม่ดี รับประทานโดยไม่พิจารณา แล้วเอาพิษเข้าตัว พิษก็จะเข้าไปอยู่ในร่างกายของเรา กำจัดออกได้ยาก คำพูดก็เช่นเดียวกันถ้าออกจากปากแต่ละคำแล้ว ถ้าเป็นพิษแล้วแก้ไขยาก เพราะได้กระจายไปทั่วองค์กร

4) กล้าอย่างสมเหตุสมผล คือ จะกล้าอะไรอย่างกล้าแบบบ้าบิ่น ต้องมีเหตุมีผล ต้องสมเหตุสมผล กล้าจนก้าวร้าวมักจะสร้างปัญหาให้กับตนเองและองค์กรได้

5) หากคนดีร่วมงานที่ดี คือ จะหากคนร่วมงานที่ดี ต้องเอาศีลเข้าไปวัดคนๆ นั้นก่อน เมื่อเอาศีลเข้าไปวัดแล้วก็เอาความขยัน อุตทน ประหยัด ซื่อสัตย์ พัฒนาฝีมือ เข้าไปเป็นองค์ประกอบด้วยและเมื่อจะเลือกใช้คน ก็ต้องดูคน 7 ประการ (อมร ทองสุข, 2550) คือ

- (1) ยุแหย่ด้วยเรื่องดีร้าย แล้วสังเกตดูซึ่ง "ปณิธาน"
- (2) บริภาษให้อับจน แล้วสังเกตดูซึ่ง "ปฏิกิริยา"
- (3) สอบถามซึ่งกลยุทธ์ แล้วสังเกตดูซึ่ง "ปัญญา"
- (4) บอกกล่าวซึ่งเคราะห์ภัย แล้วสังเกตดูซึ่ง "ความกล้า"
- (5) มอมเมาด้วยสุรา แล้วสังเกตดูซึ่ง "อุปนิสัย"
- (6) ผูกมัดด้วยอาลัย แล้วสังเกตดูซึ่ง "ความสุจริต"
- (7) มอบหมายภารกิจให้ทำในเวลาจำกัด แล้วสังเกตดูซึ่ง "สัจจะ"

คนหลายคนมีบุคลิกภาพภายนอกดีเลิศ แต่จิตใจกลับคับแคบ ซึ่งผู้นำหลายคนดูคนเหล่านี้ไม่เป็น ก็จะเป็นอันตรายในอนาคต ท่านขงเบ้งเขียนไว้หลายพันปีแล้วสำหรับกลวิธีดูคน ปัจจุบันกลวิธีเหล่านี้ก็ยังใช้ได้และไม่เสื่อมคลาย

6) มีที่ปรึกษารอบด้าน คือ ผู้นำที่ดี ต้องมีที่ปรึกษา เรียกว่า เป็นหัวคิดในหลายๆ เรื่อง ในหลายกรณี

7) มีพ่อบ้าน แม่บ้านที่ใจกว้างขวาง คือ ถ้าผู้นำที่เป็นผู้หญิงจะต้องมีพ่อบ้านที่ใจกว้างขวาง ถ้าผู้นำที่เป็นผู้ชายจะต้องมีแม่บ้านที่ใจกว้างขวาง ยอมเสียสละ เหมือนพระนางมัทรีเสียสละให้กับพระเวสสันดร ได้ทำทานบารมี ได้สร้างบารมี

8) รู้จักปล่อยวางในบางกรณี คือ ผู้นำที่ดีนั้นจะเก็บความคิดทุกอย่างมาให้เปลืองสมองไม่ได้ สมองของผู้นำก็จะกลายเป็นที่เก็บขยะความคิด อันเป็นพิษเป็นภัย (พระราชนิพนธ์ ปฏิกิริยา, 2555)

สรุป คุณสมบัติของผู้นำที่ดีต้องประกอบด้วย ความอดทน รู้เท่าทัน มีความขยัน จัดสรรอย่างฉลาด มีใจปรารถนาดี มีการแบ่งปัน ดังนั้น ผู้บริหารที่ดี นอกจากมีคุณลักษณะดังกล่าวแล้ว จะต้องเพียบพร้อมทั้งคุณธรรม มีจริยธรรมและธรรมาภิบาลต่อการทำงาน คนที่ประสบความสำเร็จเป็นระดับผู้บริหาร หรือผู้นำขององค์กรต่างๆ ในโลกนี้กว่า 85% ล้วนแล้วแต่มีใจคนเก่ง แต่เป็นคนดีทั้งสิ้น และคนเก่งมักจะมีอดีตที่ไม่ยอมปรับตัวเข้าหาโลก ไม่รับฟังความคิดเห็นของคนอื่น ไม่ยอมรับการพัฒนาความรู้และสิ่งใหม่ๆ ปกครองคนไม่ได้ คนเก่งอาจใช้เวลาไม่กี่ปีก็สอนให้เก่งได้ แต่ความดีต้องใช้เวลาสอนกันชั่วชีวิต (จิรวุฒน์ รจนาวรรณ, 2555) ดังนั้น คุณสมบัติของผู้นำที่ดีนั้น ต้องมีความพร้อมทั้งวุฒิภาวะ การศึกษา การงาน ประสบการณ์ ความเสียสละต่อส่วนรวม ซึ่งล้วนเป็นสิ่งจำเป็นต่อการนำความสำเร็จมาสู่องค์กรนั้นๆ ได้ มีการ

นำหลักธรรมทางพระพุทธศาสนามาประยุกต์ใช้เพื่อเป็นผู้นำที่ดีที่มีประสิทธิภาพ และพร้อมยอมเสียสละเวลา ทุนทรัพย์ เพื่อรับใช้สังคม

3. กรณีศึกษาอคติกับผู้นำ

ผู้มีหน้าที่ปกครองคนอื่น คนที่เป็นหัวหน้างาน หัวหน้าครอบครัว ไม่ควรมีอคติทั้ง ๔ ประการนี้อยู่ในจิตใจ มิฉะนั้นผู้ได้ปกครองจะขาดความเชื่อมั่น ไม่มีความสุข ไม่มีความรู้สึกรับรู้ และอบอุ่น รู้สึกว่าไม่ได้รับความยุติธรรม ซึ่งจะนำไปสู่ความแตกแยกและความไม่สำเร็จ ไม่เจริญก้าวหน้าของงานทั้งปวง โดยเฉพาะอคติเพราะความหลง ความงอ นับว่าอันตรายที่สุด ซึ่ง ความลำเอียงเพราะความหลงผิดหรือความงอ หรือความรู้เท่าไม่ถึงการณ์ เพราะความสะเพร่า ความไม่ละเอียดถี่ถ้วน มองโลกมองคนในแง่ร้าย ก็ตัดสินใจโดยไม่พิจารณาให้ดี ปิดใจ ไม่รับฟังความคิดเห็นของผู้อื่น ซึ่งความหลง ความงอ ก็รวมอยู่ใน “อริยชา” ซึ่งตรงข้ามกับวิชา ดังนั้น ความไม่รู้กับความรู้นั้นตรงข้ามกันทุกเรื่อง จึงนึกถึงนิทานชาดกสอนใจเรื่องลิงเฝ้าสวน เรื่องมีอยู่ว่า ในสมัยหนึ่ง พระพุทธเจ้าประทับอยู่วัดเชตวัน เมืองสาวัตถี ทรงปรารภคนประทุษร้ายอุทยาน ในหมู่บ้านโกศลตำบลหนึ่ง ได้ตรัสอดีตนิทานมาสาธกว่า กาลครั้งหนึ่งนานมาแล้ว ในเมืองพาราณสีมีงานเทศกาลประจำปี ชาวเมืองต่างก็สนุกสนานรื่นเริง ในพระราชอุทยานมีลิงอาศัยอยู่ฝูงหนึ่ง คนเฝ้าสวนหลวงอยากจะไปเที่ยวงานประจำปีกับเขาด้วย จึงเข้าไปหาฝูงลิงแล้วพูดกับลิงหัวหน้าฝูงว่า “เจ้าลิง สวนหลวงนี้ มีอุปการะคุณแก่พวกเจ้ามาก พวกเจ้าได้ขบเคี้ยวดอก ผลและใบอ่อนของต้นไม้ในสวนหลวงนี้ บัดนี้ ในเมืองมีงานเทศกาลประจำปี เราอยากจะไปเที่ยวบ้าง เราอยากจะวานให้พวกเจ้าช่วยรดน้ำต้นไม้ ที่กำลังปลูกใหม่ในสวนนี้ แทนเราจะได้อะไรไหม?” ลิงรับว่าได้ คนเฝ้าสวนหลวงก่อนจะเข้าไปเที่ยวในเมือง ได้กำชับว่า “พวกท่านอย่าประมาทนะ” แล้วมอบอุปกรณ์รดน้ำให้แก่พวกลิง และลิงตัวหัวหน้าฝูง ได้กล่าวกะพวกลิงผู้ถือเอาอุปกรณ์รดน้ำเตรียมพร้อมที่จะรดน้ำต้นไม้ว่า “ท่านทั้งหลาย ธรรมดาต้นไม้ของหายาก พวกท่านเมื่อจะรดน้ำต้นไม้ พึงรดตามความต้องการของต้นไม้ ด้วยการถอนต้นไม้ขึ้นมาดู ต้นไหนรากยาวก็จงรดน้ำให้มากๆ ต้นไหนรากสั้นก็จงรดน้ำให้แต่น้อย” พวกลิงรับคำแล้วก็ทำตามนั้น สร้างความเสียหายแก่ต้นไม้เป็นจำนวนมาก

ในขณะนั้น ได้มีชายบัณฑิตคนหนึ่งเดินผ่านมาเห็นเข้า จึงถามความนั้นแก่ฝูงลิง พวกลิงจึงบอกว่าหัวหน้าให้ทำเช่นนั้น เขาจึงคิดว่า “โอ ! เจ้าลิงเฝ้าสวนนี้ช่างไม่ฉลาดเสียเลย คิดจะทำประโยชน์แต่กลับทำความเสียหายเสีย” แล้วได้กล่าวเป็นคาถาว่า “ผู้ที่ไม่ฉลาดในสิ่งที่เป็นประโยชน์ ถึงจะบำเพ็ญประโยชน์ ก็ไม่สามารถจะนำความสุขมาได้เลย และคนมีปัญญาทรมานทำประโยชน์ให้เสียหายเหมือนลิงเฝ้าสวน” นิทานเรื่องนี้สอนให้รู้ว่า คนเฝ้าสวนมักทำความเสียหายให้ มากกว่าประโยชน์

4. รูปแบบอคติ 4 กับการบริหารงาน

4.1 การบริหารจัดการอคติ 4

เมื่อจิตใจของเราปราศจากความขุ่นมัวจากอคติ 4 แล้ว เราก็จะสัมผัสได้ถึงความสงบและความสุขภายในจิตใจได้อย่างแท้จริง “รัก โลภ โกรธ หลง” อคติทั้ง 4 นี้เป็นความลำเอียงที่เกิดขึ้นในใจของมนุษย์ซึ่งเกิดจากอกุศลมูล อันได้แก่ ความโลภ ความโกรธ และความหลง (พระไตรปิฎกภาษาไทย 11/305/259) และเมื่อเกิดขึ้นแล้วก็ย่อมนำความทุกข์มาสู่ใจเรา หลายคนหาทางแก้ไข เพื่อละหรือดับความรู้สึกที่เกิดขึ้นเหล่านี้ ซึ่งมีหนทางในการดับความรู้สึก โลภ โกรธ หลง สิ่งที่เข้ามากระทบใจนี้ มนุษย์ได้เลือกตอบสนองด้วยความรู้สึกทั้ง 4 อย่าง ดังนี้

ก. ความโลภ (โลภะ) ถือเป็นรากเหง้าของปัญหา มาจากความต้องการที่เป็นส่วนเกิน ถ้าเรารู้จักคำว่าพอเพียงแล้ว เราก็สามารถละความโลภได้ และไม่มีหายนะใด ๆ ที่จะร้ายแรงและรุนแรงเท่ากับความไม่รู้จักพอ เฉกเช่นไม่มีภัยพิบัติใดใหญ่หลวงกว่าความโลภที่สถิตอยู่ในดวงใจของมนุษย์และสัตว์โลก ซึ่งผู้ใดไม่มีคำว่า เพียงพอ หรือพอเพียง มีแต่ความมุ่งมาดปรารถนาที่จะแสวงหาวัตถุสิ่งของ โดยไม่รู้จักพอ และไม่รู้จักหยุดแสวงหาในเวลาที่ควรหยุด ชีวิตของเขาที่ทรนทุรกาย ไร้ความสุขกายและสุขใจอย่างไม่ต้องสงสัย (จิรวัดน์ รจนาวรรณ, 2555)

ความโลภ (โลภะ) ควรแก้ไขดังนี้ คือ การให้ทาน ถ้าให้ทานโดยวางใจถูก คือ ไม่ได้หวังผลประโยชน์เข้าตัวเอง (ไม่ใช่ให้ทานหรือทำบุญเพราะหวังจะได้มากขึ้น) จะช่วยลดความยึดมั่นในเงินทอง นิสสัยคนเรานั้นชอบเอาเข้าตัวและหวงแหน การสละหรือให้ผู้อื่น จะช่วยขจัดนิสสัยดังกล่าวออกไปทีละน้อยๆ และประการต่อมาคือ ฝึกใช้ชีวิตอย่างเรียบง่าย จนคุ้นเคยและพอใจในชีวิตที่เรียบง่ายนั้น ความสุขในชีวิตที่เรียบง่ายจะทำให้เราพึ่งพิงวัตถุน้อยลง เงินจึงมีความหมายต่อเราน้อยลงไปด้วย สาเหตุที่ผู้คนอยากมีเงินมากๆ ส่วนหนึ่งก็เพราะติดสุขทางวัตถุหรือหลงความสะดักสบาย (ซึ่งหมายถึงมีวัตถุพร้อมพรั่ง) แต่หากพบว่า ชีวิตที่เรียบง่าย พึ่งพิงวัตถุน้อย ให้ความสุขที่ประณีตกว่า ก็จะช่วยคลายความติดยึดในวัตถุและเงินทอง สิ่งที่จะเสริมให้มีความสุขกับชีวิตที่เรียบง่าย ก็คือสมาธิภาวนา เมื่อได้สัมผัสกับความสงบเย็นหรือความสุขในจิตใจ ความสุขจากวัตถุก็จะมีเสน่ห์น้อยลง ทำให้จิตใจพึ่งพาเงินทองน้อยลงตามไปด้วย การเห็นโทษของเงินทอง ก็ช่วยลดความโลภได้ เช่น ตระหนักว่าเงินทองเป็นภาระ มีมากมาย แทนที่จะเป็นสุขกลับเป็นทุกข์เพราะต้องดูแลรักษา หรือหวังว่าจะมีคนเอาไป มีแล้วก็อยากมีอีก ทำให้ใจไม่สงบเสียที เพราะต้องดิ้นรนหาใหม่ไม่สิ้นสุด ขณะเดียวกันก็ควรมีสติให้รู้ทันความโลภด้วย เพราะความโลภนั้นเกิดขึ้นได้เสมอเวลาที่มีสิ่งกระตุ้นเร้า หรือเห็นคนอื่นมีมากกว่าเรา การมีสติรู้ทันความอยากที่เกิดขึ้น จะช่วยให้ความอยากจางคลาย ใจกลับมาเป็นปกติได้ (พระไพศาล วิสาโล, 2555)

ข. ความโกรธ (โทสะ) ที่เหมือนไฟร่อนนั้น ถ้าเราไม่สามารถดับไฟในใจเรา ไฟนั้นก็จะออกมาสู่ภายนอกเผาผู้อื่นด้วย ทั้งทรัพย์สิน ร่างกาย จิตใจ เมื่อใจเป็นไฟเราต้องเอาความเย็นมาดับ การดับไฟนั้นต้องเอาศีลมาสกัดไว้ ชื่อว่าศีล เพราะมีความหมายว่าไม่ล่วงละเมิดพยาบาท (พระไตรปิฎกภาษาไทย 31/39/60-61) น้อมใจคิดว่าถ้าเราโต้ตอบ ทำร้ายคนอื่นด้วยกายหรือวาจา ที่เรียกว่าอกุศลกรรม (พระไตรปิฎกภาษาไทย 20/17/160) ก็จะเกิดการทำร้ายซึ่งกันและกัน ซึ่งจะทำให้มีการใช้อารมณ์ในการตัดสินใจที่ผิด ๆ ลงโทษลูกน้องเพราะความโกรธนั่นเอง

ความโกรธ (โทสะ) ควรแก้ไขดังนี้ คือ ให้อยู่ด้วยตัวเองด้วยการมีศีล ใช้ความเมตตา กรุณา และไม่เบียดเบียนด้วยศีลข้อที่ 1 ไม่ฆ่า ไม่คิดร้าย (พระไตรปิฎกภาษาไทย 31/39/62) ต้องให้อภัยผู้อื่น ถ้าหากศีลยังไม่มีพอ ลองฝึกสมาธิหลับตา สูดลมหายใจ ให้ใจเยือกเย็น ท้ายสุดต้องใช้ปัญญา พิจารณาว่าทุกสิ่งไม่แน่นอน ความโกรธก็จะตั้งอยู่ และดับไป

ค. ความหลง หรือ โมหะ ซึ่งเป็นรากเหง้าของกิเลสทั้งสามตัวที่กล่าวมา สิ่งนี้ทำให้เห็นผิดไปจากความจริง เช่น ความรักที่มากเกินไป ไม่ได้รักด้วยเหตุและผล เมื่อโมหะเข้าครอบงำ จะทำให้เราเบียดเบียนผู้อื่นไม่ว่าจะวิธีการใด ๆ ก็ตาม ด้านความโลภจากการเกิดโมหะจะเกิดขึ้น ถ้าหากเราไม่เกิดปัญญา ความอยากได้มันเป็นส่วนเกิน เราจะชวนชวายนเกินพอดี แสวงหาเกินพอดี และสุดท้ายคือความโกรธ เมื่อมีโมหะเข้าครอบงำ เราก็จะโกรธและเกลียดคนที่เราเห็นว่าไม่ดีอย่างเต็มที่ ถ้าเราพอเห็นส่วนดีบ้างท่ามกลางความไม่ดีนั้น เราก็จะให้อภัยผู้อื่น ความโกรธเกลียดก็จะเบาบางลงไป

ความหลง (โมหะ) ควรแก้ไขดังนี้ คือ เราจะแก้โมหะได้ก็ต่อเมื่อเรายอมรับว่าสิ่งต่างๆ มีหลายแง่มุม มองให้รอบด้าน ใช้สติกับสมาธิเข้าช่วย ซึ่งเป็นสิ่งที่มนุษย์เราฝึกกันได้ไม่ยากจนเกินไป ใจที่อคติจากความรัก ความโลภ ความโกรธ ความหลง คลายทุกขในใจได้ด้วยการยอมรับ ใช้ศีล สมาธิ และปัญญา (พระพรหมคุณาภรณ์ (ป.อ.ปยุตฺโต), 2554) ที่จะน้อมนำมาให้เกิดความตื่นรู้ และความสงบในจิตใจ

4.2 หลักธรรมกับการจำกัลดอกติ 4

การบ่มเพาะภาวะผู้นำในการลดอคติ 4 ต้องเริ่มจากคุณธรรมของสมเด็จพระสัมมาสัมพุทธเจ้าเสียก่อน อย่างน้อย 4 ประการ ถ้าเรียงคุณธรรมอันเป็นแกนกลางของทศบารมีธรรม 10 ประการ (พระพรหมคุณาภรณ์ (ป.อ.ปยุตฺโต), 2554) คือ

ทาน	หมายถึง การเสียสละ
ศีล	หมายถึง การรักษากฎเกณฑ์ไม่ก้าวล่วงต่อผู้อื่น
เนกขัมมะ	หมายถึง ออกบวช
ปัญญา	หมายถึง การแสวงหาความรู้ ปัญญา
วิริยะ	หมายถึง ความเพียรอย่างยาวนาน

ขันติ	หมายถึง ความอดทน
สัจจะ	หมายถึง ความจริง
อธิษฐาน	หมายถึง ตั้งใจมั่น
เมตตา	หมายถึง มีความปรารถนาดี
อุเบกขา	หมายถึง ปลงใจยอมรับในกฎกรรมดี-ชั่ว

ในทศบารมีธรรมนี้ แก่นของทศบารมีนั้นมีอยู่ 4 ข้อ คือ วิริยะ ขันติ สัจจะ อธิษฐาน นับจากเปลี่ยนนอกและการกระทำ ได้แก่

วิริยะ- ความเพียร

ขันติ - อดทน

สัจจะ- ความจริง

อธิษฐาน - ตั้งใจมั่น

แต่ถ้านับจากแก่นในออกมา ก็คือ

อธิษฐานธรรม

สัจจธรรม

ขันติธรรม

วิริยธรรม

นี่เป็นองค์ธรรมสำหรับผู้นำ หรือผู้บริหารจะต้องระลึกเสมอ การเป็นผู้นำขององค์กรนั้นๆ จนถึงประเทศชาตินั้นต้องมีอธิษฐานธรรม บุคคลผู้มีอธิษฐานธรรมที่ประกอบสัจธรรมนั้นจะต้องประพฤติพระอาทิตย์ต้องมีขันติธรรม คือ ความอดทน ไม่หวั่นไหวประดุจดั่งแผ่นดิน ต้องมีวิริยะ คือ ความเพียรประดุจพญาราชสีห์ออกหาเหยื่อ ธรรม 4 ประการนี้ เป็นองค์ธรรมสำหรับผู้นำ ผู้นำคนใดเริ่มต้นความเป็นผู้นำโดยปราศจากองค์ธรรม 4 ประการนี้ ถือว่าเป็นผู้นำที่ล้มเหลวถูกรอบงำด้วย อคติ 4 (พระราชวิจิตรปฏิภาณ, 2555)

4.3 หลักธรรมที่เป็นเครื่องสนับสนุนผู้นำที่ดี

การบริหารแนวใหม่ จำเป็นอย่างยิ่งต้องมีหลักพุทธธรรม เพราะหลักธรรมทั้งหลายเป็นหลักความดีของการกระทำทางกาย วาจา และใจ ระหว่างผู้อยู่ใต้บังคับบัญชาและผู้ร่วมงานทุกฝ่าย ดังนั้นบุคลากรในองค์กรทุกคนย่อมมีความพึงพอใจกับการบริหารโดยใช้หลักพุทธธรรมได้แก่

1) สัมมาทิฐิ คือ ตั้งมั่นในความเห็นชอบ แนวคิดที่ถูกต้อง ความเห็นชอบตามทำนองคลองธรรม เช่น เห็นว่าทำดีได้ดี ทำชั่วได้ชั่ว ถือเป็นองค์แรกในมรรคมีองค์แปด อันเป็นแนวทางสู่การหลุดพ้นจากทุกข์ (พระไตรปิฎกภาษาไทย 10/402/335)

2) สังกหัตถ์ 4 (ในบางข้อ) ได้แก่ (พระไตรปิฎกภาษาไทย 15/210/170) อรรถจริยา หมายถึง การบำเพ็ญประโยชน์ช่วยเหลือกันและกันในวงแคบ และบำเพ็ญสาธารณะประโยชน์ ในวงกว้าง หลักธรรมข้อนี้มุ่งสอนให้คนพัฒนาตน ๒ ด้าน คือ การทำตนให้เป็นประโยชน์ และ ทำในสิ่งที่เป็นประโยชน์ การทำตนให้เป็นประโยชน์ หมายถึง ทำตนให้มีคุณค่าในสังคมที่ตนอาศัยอยู่ และสมานัตตตา การวางตนเสมอต้นเสมอปลาย หมายถึง การวางตนได้เหมาะสม ความหมาย 2 ประการ คือ

(1) วางตนได้เหมาะสมกับฐานะที่ตนมีอยู่ในสังคม ตนอยู่ในฐานะอะไรก็วางตนให้เหมาะสมกับฐานะที่เป็นอยู่ และทำได้อย่างเสมอต้นเสมอปลาย

(2) ปฏิบัติตนอย่างสม่ำเสมอต่อคนทั้งหลาย ให้ความเสมอภาค ไม่เอารัดเอาเปรียบผู้อื่นเสมอในสุขและทุกข์ คือ ร่วมสุขร่วมทุกข์ ร่วมรับรู้ปัญหา และร่วมแก้ปัญหาเพื่อประโยชน์ขององค์กร คุณธรรมข้อนี้จะช่วยให้เราเป็นคนมีจิตใจหนักแน่นไม่โลเล รวมทั้งยังเป็นการสร้างความนิยมและไว้วางใจให้แก่บุคลากรในองค์กร

3) สาราณียธรรม 6 (ในบางข้อ) ได้แก่ (พระไตรปิฎกภาษาไทย 11/324/321) สีสสามัญญตา คือ ความรักใคร่สามัคคี รักษาดีอย่างเคร่งครัดเหมาะสมตามสถานะของตนมีความประพฤติสุจริต ปฏิบัติตามกฎหมายของหมู่คณะ ไม่เอารัดเอาเปรียบผู้อื่น และทักขิสามัญญตา คือ การมีความเห็นร่วมกัน ไม่เห็นแก่ตัว รู้จักเคารพและรับฟังความคิดเห็นของผู้อื่น ร่วมมือร่วมใจในการสร้างสรรค์สังคมให้เกิดความสงบ

4) ขรวาสาธรรม แปลว่า คุณสมบัติของผู้ประสบความสำเร็จในการดำเนินชีวิตทางโลก ประกอบด้วยธรรมะ 4 ประการ คือ

(1) สัจจะ แปลว่า จริง ตรง แท้ มีความซื่อสัตย์เป็นพื้นฐาน เป็นคนจริงต่อความเป็นมนุษย์ของตน

(2) ทมะ แปลว่า ฝึกตน ข่มจิต รักษาใจ บังคับตัวเองเพื่อลดละกิเลส และรักษาสัจจะ

(3) ขันติ แปลว่า อดทน ไม่ใช่เพียงแต่อดทนกับคำพูดหรือการกระทำของผู้อื่นที่เราไม่พอใจ แต่หมายถึง การอดทนอดกลั้นต่อการบีบบังคับของกิเลส

(4) จาคะ แปลว่า เสียสละ บริจาคสิ่งที่ไม่ควรมียู่ในตน โดยเฉพาะกิเลสเพราะนั่นคือ สิ่งที่ไม่ควรมียู่กับตน ละนิสัยไม่ดีต่างๆ (พระไตรปิฎกภาษาไทย 11/308/280) ไม่มีธรรมะใดๆ ที่จะใช้สร้างตัวให้ประสบความสำเร็จได้ดียิ่งกว่าการสร้างสัจจะ ทมะ ขันติ จาคะ ให้เกิดขึ้นในตนอีกแล้ว หรืออีกนัยหนึ่งก็คือ คนที่ยืนหยัดผ่านอุปสรรคต่างๆ ในโลกนี้ไปจนกระทั่งพบความสำเร็จได้นั้น เขาต้องสร้าง “ขรวาสาธรรม” ให้เป็นคุณสมบัติขั้นพื้นฐานประจำตนก่อนนั่นเอง เพราะฉะนั้น ความหมายที่แท้จริงของ ขรวาสาธรรม คือ คุณสมบัติของผู้ที่สามารถสร้าง

เกียรติยศ สร้างปัญญา สร้างทรัพย์สมบัติ และสร้างหมู่ญาติมิตรให้เกิดขึ้นได้สำเร็จด้วยกำลังความเพียรของตน

จากองค์ประกอบของหลักธรรม ที่กล่าวมาแล้วนั้น ในแง่ของการบริหารสามารถหยิบยกส่วนใดส่วนหนึ่งที่เป็นประโยชน์ต่องานบริหารมาใช้ได้ ซึ่งผู้ใช้จะได้รับประโยชน์อย่างเป็นรูปธรรมที่ชัดเจนต่อผลที่ตอบสนอง ซึ่งมีใช้ ไม่เคยมีผู้นำประโยชน์จากพุทธธรรมมาประยุกต์ใช้ แต่ตรงกันข้าม กลับมีผู้นำประโยชน์จากหลักพุทธธรรมเหล่านี้มาใช้แล้วได้รับประโยชน์อย่างคุ้มค่าทีเดียว ดังนั้น การบริหารงานที่เป็นไปตามหลักของเศรษฐศาสตร์ และสังคมในปัจจุบันที่พัฒนาทุกๆ ด้าน ต้องมีการบริหารที่ควบคู่ไปกับการใช้หลักของพุทธธรรมเข้ามาเสริมจึงจะสัมฤทธิ์ผลที่สมบูรณ์และก่อให้เกิดประสิทธิภาพสูงสุดในการบริหารงาน

สรุปการแก้ปัญหาอคติ 4 ด้วยหลักธรรมทางพระพุทธศาสนา

อคติ 4	สาเหตุ	หลักธรรมที่นำมาแก้ไขปัญหา
1. ฉันทาคติ	ความโลภ	ทาน จาคะ
2. โทสะคติ	ความโกรธ	เมตตา กรุณา ขันติ
3. โมหาคติ	ความหลง	ปัญญา สัมมาทิฐิ
4. ภยาคติ	ความกลัว	อธิษฐานธรรม สัจจะธรรม ขันติธรรม วิริยะ

ดังนั้น ความลำเอียงทั้ง ๔ หรือ อคติ ๔ นี้ ถือได้ว่าเป็นตัวบั่นทอนความเชื่อถือและความศรัทธาในการปกครองคนของผู้นำ หากเกิดขึ้นในตัวผู้นำเมื่อใดแล้ว ความเดือดร้อนก็จะตามมา ฉะนั้นสติที่ตั้งมั่น เป็นกลาง ปราศจากอคติครอบครอง ถือว่าเป็นสิ่งที่ผู้นำควรยึดมั่นถือปฏิบัติอยู่เป็นนิจ เพื่อสร้างความเจริญให้แก่ตนเอง รวมถึงองค์กรในอนาคต ซึ่งผู้นำองค์กรที่ดีควรจะมีวิธีการบริหารจัดการอคติ 4 โดยใช้หลักธรรมที่นำมาแก้ไขปัญหาดังกล่าวได้

อคติ 4 เป็นสิ่งที่สำคัญที่ทำให้คนเราทำความผิดหรือผิดพลาดได้ง่าย เพราะว่าอคตินี้เป็นการไปไม่ถูก ตามศัพท์ก็เป็นทีไปที่ไม่ถูก หมายความว่า เวลาเราเจออะไร ฟังอะไร ไปตามเหตุการณ์นั้นทันที โดยไม่พิจารณา ถ้าหากว่าพิจารณาแล้ว จะเห็นได้ว่ามันเป็นทางที่ควรไปหรือไม่ควรไป ซึ่งคำว่า “ไป” นี้ไม่ใช่ว่าเดินไป แต่หมายถึง เดินขบวนการความคิดไปในทางที่ไม่ถูก โดยปัจจัยที่เป็นเหตุให้เกิดอคติ มี 4 อย่างคือ 1. ความรักใคร่ ชอบพอกัน (ฉันทาคติ) 2. ความโกรธ เกลียดชัง (โทสะคติ) 3. ความหลง เหลา เบาปัญญา (โมหาคติ) 4. ความเกรงกลัว ขลาด (ภยาคติ) อคติจึงเป็นสาเหตุหลักของความผิดพลาดในกระบวนการคิด และตัดสินใจของมนุษย์ทุกคน คนที่มีจิตใจเป็นอคติก็เพราะมีจิตที่เป็นบาปอกุศลครอบงำ จึงทำให้เกิดการมองคนอื่นในแง่ร้ายด้วยอิจฉาและความเห็นผิด และยังได้เผยแพร่ความเชื่อนี้ออกไปให้คนอื่น ๆ เชื่อกันคนอื่น ๆ หลงเชื่อตาม จึงเกิดความกลัว และความเดือดร้อนใจจึงตามมาให้ผล ตัวเองเดือดร้อนยังไม่พอ ยังทำให้ผู้อื่นต้องเดือดร้อนไปด้วย ทำให้คนที่หลงเชื่อมีจิตเป็นพาล ขาดการ

พิจารณาทำตามๆ กันไป อดคิด 4 จึงนับได้ว่าเป็นอันตรายอย่างยิ่งสำหรับทุกคน โดยเฉพาะคนที่ มีหน้าที่ปกครองคนอื่น คนที่เป็นหัวหน้างาน หัวหน้าครอบครัว ไม่ควรมีอคติทั้ง 4 ประการนี้อยู่ ในจิตใจ มิฉะนั้นผู้ได้ปกครองจะขาดความเชื่อมั่น ไม่มีความสุข ไม่มีความรู้สึกมั่นคง ไม่อบอุ่น จนรู้ว่าไม่ได้รับความยุติธรรม ซึ่งจะนำไปสู่ความแตกแยก ความสำเร็จ และความไม่ เจริญก้าวหน้าของการงานทั้งปวง

บทสรุป

ภาวะผู้นำที่มีอคติ 4 ทำให้เกิดความไม่ชอบธรรมเสียความยุติธรรมไป ทำให้มีการ ปฏิบัติงานด้วยความลำเอียง เป็นหลักธรรมที่พระพุทธเจ้าบัญญัติไว้ว่าไม่ควรมี เพื่อมิให้ผู้ นำหรือผู้ที่มีอำนาจหน้าที่ในการปกครองบ้านเมืองนำไปประพฤติดปฏิบัติ เพื่อให้เกิดความชอบธรรม แก่ประชากรราษฎร ดังนั้น ในปัจจุบันนี้เราก็สามารถนำมาประยุกต์ใช้กับการบริหารกิจการบริษัท ห้างร้านที่มีผู้นำ ผู้บริหาร ควรจะนำไปปฏิบัติ เพราะถ้าผู้นำเหล่านั้นมีการบริหารงานที่ ประกอบด้วยอคติ 4 คือความลำเอียงทั้ง 4 อย่างนั้นก็จะเกิดผลเสียต่อองค์กรหรือแม้กระทั่ง ชีวิตได้ ซึ่งแนวทางในการบริหารจัดการอคติ 4 เพื่อความเป็นผู้นำที่พึงประสงค์ ประกอบด้วย หลักธรรมตามตารางสรุปการแก้ปัญหาคติ 4 ดังกล่าวแล้ว และหลักธรรมที่สำคัญสำหรับผู้นำ ที่ดี คือ ทศบารมี, สัมมาทิฐิ, สังคหวัตถุ 4, สาราณียธรรม 6 และฆราวาสธรรม 4 เป็นต้น

เอกสารอ้างอิง

- มหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย. (2539). **พระไตรปิฎกฉบับภาษาไทย ฉบับมหาจุฬาลงกรณราช วิทยาลัย**. กรุงเทพมหานคร: โรงพิมพ์มหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย.
- กนก จันทรขจร. (2549). **คู่มือธรรมเพื่อชีวิต**. พิมพ์ครั้งที่ 8. กรุงเทพมหานคร : หจก.จิรัช การพิมพ์.
- จิรวัดน์ รจนาวรรณ. (2555). **23 กลยุทธ์ คิดแบบผู้นำ ทำแบบนักบริหาร**. กรุงเทพมหานคร: บริษัทมายเบสท์บุ๊คส์ จำกัด.
- ติน ปรัชญพฤทธิ. (2527). **ภาวะผู้นำและการมีส่วนร่วม**. เอกสารการสอนชุดวิชาพฤติกรรม มนุษย์ -ในองค์กร หน่วยที่ 11 มหาวิทยาลัยสุโขทัยธรรมาธิราช.นนทบุรี: มหาวิทยาลัยสุโขทัยธรรมาธิราช.
- พระพรหมคุณาภรณ์ (ป.อ. ปยุตโต). (2554). **พจนานุกรมพุทธศาสน์ ฉบับประมวลศัพท์**. พิมพ์ครั้งที่ 17. กรุงเทพมหานคร: โรงพิมพ์พระพุทธศาสนาของธรรมสภา.
- พระราชวิจิตรปฏิภาณ. (2555). **นี้ใจภาวะผู้นำ คัมภีร์นักบริหาร ตำนานนักปกครอง**. กรุงเทพมหานคร : บริษัทสำนักพิมพ์เลียงเชียง เพียรเพื่อพุทธศาสน์ จำกัด.

เกรียงศักดิ์ เจริญวงศ์ศักดิ์. (2540). **ลักษณะชีวิตสู่ความสำเร็จ 1. พิมพ์ครั้งที่ 3.**

กรุงเทพมหานคร : บริษัท ส.เอเชีย เพรส (1989) จำกัด.

จุมพล หนีมพานิช. (2551). **ผู้นำ อำนาจและการเมืองในองค์กร. พิมพ์ครั้งที่ 3. นนทบุรี :**

สำนักพิมพ์มหาวิทยาลัยสุโขทัยธรรมาธิราช.

อัจฉรา จันทร์ฉายและ ศุภพร บุญบังการ. (2548). **คิดอย่างผู้นำ. กรุงเทพมหานคร :**

สำนักพิมพ์แมครอฮิล.

อมร ทองสุก. (2550). **ตำราพิชัยสงครามขงเบ้ง. ปทุมธานี : สำนักพิมพ์ชุมชนหัวตร, ๒๕๕๐.**

พระไพศาล วิสาโล. (17 พฤษภาคม 2555). **บทความ ละครความโลภทำอะไร. สืบค้นเมื่อวันที่**

7 เมษายน 2560 .จาก <http://www.visalo.org> .

วิธีการส่งเสริมพระพุทธศาสนาของอุบาสิกาในสมัยพุทธกาล

The Method for Dhamma Encourage of Upasika in Buddha's period

วรินทร์ ทวีโชติชัยกุล Warintorn Taweechokchaikul
นักวิชาการอิสระ, บัณฑิตวิทยาลัย มหาวิทยาลัยมหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย
Independent Scholar, Graduate School Mahachulalongkornrajavidyalaya
University

บทคัดย่อ

บทความนี้ต้องการจะศึกษาวิธีการส่งเสริมพระพุทธศาสนาของอุบาสิกาในสมัยพุทธกาล จากการศึกษาพบว่า อุบาสิกา คือ สตรีผู้เข้านั่งใกล้พระรัตนตรัย พระพุทธองค์ตรัสสอนให้มี บทบาทพร้อมกับภิกษุ ภิกษุณี และอุบาสก วิธีการส่งเสริมพระพุทธศาสนาของอุบาสิกา สรุป กว้างๆ ได้ 3 วิธี ได้แก่ (1) วิธีในการอุปถัมภ์พระสงฆ์ด้วยปัจจัย 4 เพื่อให้ภิกษุได้รับความ สะดวกในการศึกษา ปฏิบัติและเผยแผ่ธรรม (2) วิธีเผยแผ่ธรรมด้วยการแสดงธรรม หรือตอบ ปัญหาธรรม แก่บุคคลในครอบครัวและคนที่รู้จักอื่นๆ บางคนคนปุจฉาและวิสัชนาธรรมกับ พระภิกษุด้วย (3) วิธีลงมือปฏิบัติตามคำสอนของพระพุทธเจ้า เพราะตราบใดที่ยังมีคนปฏิบัติ ตามคำสอนของพระพุทธเจ้า พระพุทธศาสนาก็จะยังคงอยู่ในโลกตราบนั่น อุบาสิกาผู้ฝึกฝนใน การปฏิบัติธรรมนั้นก็ทำหน้าที่เป็นผู้แนะนำสั่งสอนผู้สนใจอื่นๆ ได้เป็นอย่างดี เป็นการช่วยลด ภาระแก่ภิกษุในทางหนึ่งด้วย

คำสำคัญ: อุบาสิกา, พุทธกาล, วิธีการส่งเสริมพระพุทธศาสนา

Abstract

Article want to study how to the method for Encourage of upasika in Buddha's time. The study found that upasika is women who sit near the triple gem. Buddha taught to play a role with Buddhist nun and worshipers. The method for Dhamma Encourage of upasika the wide include 1. One way to fostering monks by four factors. 2.Missionary how to preach or wrong answers. 3.How to follow the teachings of the Buddha. Buddhism will continue as long as

it is in the world. Upasika is in favor of the practice. As well as this reduces the burden on priest too.

Keywords: Upasika, Buddha's period, The method for Dhamma Propagation.

บทนำ

บุคคลผู้นับถือพระพุทธศาสนาเรียกว่า พุทธบริษัท จำแนกเป็น 4 กลุ่ม คือ (1) ภิกษุ (2) ภิกษุณี (3) อุบาสก และ (4) อุบาสิกา บุคคลเหล่านี้แบ่งเป็น 2 ฝ่าย คือ บรรพชิต (นักบวช) กับ คฤหัสถ์ (ผู้ครองเรือน) หรือบรรพชิตกับฆราวาส พุทธบริษัททุกหมู่เหล่าต่างเป็นเจ้าของพระพุทธ ศาสนาร่วมกัน พระพุทธเจ้าตรัสไว้แล้วพุทธบริษัททั้ง 4 ไม่ใช่แต่ฝ่ายใดฝ่ายเดียว แต่มีทั้ง พระสงฆ์และอุบาสกอุบาสิกาหรือบรรพชิตและคฤหัสถ์ ทั้งหมดนี้เป็นเจ้าของพุทธศาสนาเรามี สิทธิเท่ากัน (พระธรรมปิฎก (ป.อ.ปยุตฺโต), 2545) และมีหน้าที่ที่จะต้องปฏิบัติเอื้อเพื่อเอื้อ ประโยชน์ต่อกันและกันหน้าที่สำคัญอีกประการหนึ่งคือการจะต้องทะนุบำรุงพระพุทธ ศาสนา ก่อนที่พระพุทธองค์จะดับขันธปรินิพพานพระศาสดาทรงตรัสกับพระอานนท์ว่า “ธรรมและวินัย ที่เราแสดงแล้วบัญญัติแล้วแก่เธอทั้งหลายหลังจากเราล่วงลับไปก็จะเป็นศาสดาของเธอ ทั้งหมด” (พระไตรปิฎกภาษาไทย 10/216/164) อันนี้ก็ถือว่าพระพุทธเจ้าตรัสถึงมาตรฐานสัง ฆธรรมในพระพุทธ ศาสนาว่าเมื่อพระองค์นิพพานแล้วก็ให้ถือว่าพระธรรมวินัยนี้เป็นศาสดา (พระ ธรรมปิฎก (ป.อ.ปยุตฺโต), 2536) ดังนั้น หน้าที่ที่สำคัญที่สุดของชาวพุทธคือการรักษาพระธรรม วินัยนั่นเองและพระศาสดาได้ตรัสไว้แก่มารว่ามารผู้ใจบาปว่า

“เราจะยังไม่ปรินิพพานตราบเท่าที่ภิกษุทั้งหลายเป็นผู้เป็นสาวก...ภิกษุณีทั้งหลายเป็นผู้เป็น สาวิกา... อุบาสกทั้งหลายเป็นผู้เป็นสาวก...อุบาสิกาทั้งหลายเป็นผู้เป็นสาวิกาของเรา ยังไม่เฉียบ แหลม ไม่ได้รับ การแนะนำ ไม่แก่ล้า ไม่เป็นพหูสูต ไม่ทรงธรรมไม่ปฏิบัติธรรมสมควร แก่ธรรม ไม่ปฏิบัติ ชอบไม่ปฏิบัติตามธรรมเรียนกับอาจารย์ของตนแล้ว แต่ยังบอก แสดง บัญญัติ กำหนดเปิดเผย จำแนก ทำให้ง่ายไม่ได้ ยังแสดงธรรมมีปาฏิหาริย์ ปราม บรรเทาที่เกิดขึ้นให้ เรียบร้อยโดยชอบธรรมไม่ได้” (พระไตรปิฎกภาษาไทย 10/175/123-124)

ในบรรดาบุคคลเหล่านี้ อุบาสิกาเป็นบุคคลที่มีสถานะและบทบาทน่าศึกษา ทั้งนี้เพราะ อุบาสิกาโดยสถานภาพแล้วเป็นสตรี และเป็นผู้ที่ทราบโดยทั่วไปว่า สตรีในสังคมพราหมณ์จะถูก จำกัดบทบาทในหลายด้าน โดยเฉพาะบทบาททางศาสนา ต่อเมื่อพระพุทธศาสนาได้อุบัติขึ้นใน โลกแล้ว พระพุทธองค์ได้ให้โอกาสแก่อุบาสิกา ทำให้อุบาสิกามีบทบาทในพระพุทธศาสนา

ในบทความนี้ต้องการจะนำเสนอข้อมูลเกี่ยวกับอุบาสิกาในประเด็นต่างๆ เกี่ยวกับวิถีเผยแผ่ธรรมของอุบาสิกา ในการนำเสนอจะกล่าวถึงความหมายของอุบาสิกา ประเภทของอุบาสิกา

สถานะของอุบาสิกา การเผยแผ่ธรรมของอุบาสิกา วิธีเผยแผ่ธรรมของอุบาสิกา และผลของการเผยแผ่ธรรม จะได้นำเสนอไปตามลำดับดังต่อไปนี้

แนวคิดเรื่องอุบาสิกาในพระพุทธศาสนา

คำว่า อุบาสิกา เป็นภาษาบาลี ในภาษาพูด ภิกษุเรียกภรรยาว่า สีกา ซึ่งเป็นคำที่มาจากคำว่า อุบาสิกา คำตรงกันข้ามก็คือ ประสกา ที่ภิกษุเรียกภรรยา ซึ่งมาจากคำว่า อุบาสก (ราชบัณฑิตยสถาน, 2525)

อุบาสิกา หมายถึง สตรีที่นุ่งเกล้าพระรัตนตรัย ดำรงชีวิตอยู่ในคุณสมบัติของผู้ใกล้ชิดพระรัตนตรัย ถึงสรณะ 3 ได้แก่ พระพุทธ พระธรรม พระสงฆ์ เป็นที่ระลึก อุบาสิกาคิดว่าเป็นพุทธสาวิกา หมายถึง สตรีผู้ได้ฟังธรรมของพระพุทธเจ้า ได้เห็นแจ้งถวายทานด้วยสัจจกุศล เหมือนคนมองเห็นผลมะขามป้อมของตนฉะนั้น

คำว่า “อุบาสิกา” นั้น มีความหมายปรากฏทั้งในพระไตรปิฎก และทัศนะของนักปราชญ์ ดังนี้

1. ความหมายในคัมภีร์พระพุทธศาสนา

(1) คำว่า “อุบาสิกา” ในพระวินัยปิฎกมีกล่าวไว้ว่า “สตรีที่ได้ชื่อว่า อุบาสิกา ได้แก่สตรีที่ถึงพระพุทธเจ้าว่าเป็นสรณะ, สตรีที่ถึงพระธรรมว่าเป็นสรณะ, สตรีถึงพระสงฆ์ว่าเป็นสรณะ” (พระไตรปิฎกภาษาไทย 1/629/440)

(2) อีกแห่งหนึ่งมีอธิบายว่า สตรีที่ชื่อว่าอุบาสิกานั้นได้แก่ผู้ยึดถือพระรัตนตรัยเป็นที่พึ่ง (พระไตรปิฎกภาษาไทย 1/636/434)

(3) สตรีที่เรียกว่าอุบาสิกาได้แก่เป็นผู้มอบชีวิตถึงพระรัตนตรัย (พระไตรปิฎกภาษาไทย 1/29/35)

มีปรากฏในเรื่องที่ท่านกล่าวถึงมาตุคามหรือสตรีผู้จะเข้าถึงความเป็นสหายของเหล่าเทวดานาปายิกา (เทวดาที่สามารถปรารณาเหตุ 3 อย่างได้ตั้งใจปรารณา คือ วรรณะ เสี่ยง และความสุข) จะต้องเป็นผู้ประกอบด้วยคุณธรรม 8 ประการ ซึ่งคุณธรรมข้อที่ 8 จะต้องเป็น “อุบาสิกา” คือผู้ถึงพระพุทธ พระธรรม และพระสงฆ์ เป็นที่พึ่งและรักษาศีล 5 ประการ (พระไตรปิฎกภาษาไทย 23/136/272)

ส่วนอริยสาวิกาผู้เจริญด้วยศรัทธา, ศีล, สุตะ, จาคะ, และปัญญา ก็ชื่อว่าเป็นอุบาสิกา (พระไตรปิฎกภาษาไทย 22/64/92)

2. ความหมายตามทัศนะของนักปราชญ์และท่านผู้รู้

พระพรหมคุณาภรณ์ (ป.อ.ปยุตโต) ให้ความหมายคำว่า อุบาสิกา หมายถึง สตรีผู้นั่งใกล้พระรัตนตรัย, คนใกล้ชิดพระศาสนา คฤหัสถ์ผู้หญิงที่แสดงตนเป็นคนนับถือพระพุทธศาสนา โดยประกาศถึงพระรัตนตรัยเป็นสรณะ” (พระพรหมคุณาภรณ์ (ป.อ.ปยุตโต), 2551)

พระมหาเถรวิเชียร ให้ความหมายของคำว่า อุบาสิกา หมายถึง ผู้มีศรัทธาเลื่อมใสในพระรัตนตรัยแล้วประกาศตนนับถือพระรัตนตรัยเป็นที่พึ่งตลอดชีวิต”(พระมหาเถรวิเชียร ให้ความหมาย, 2540)

สุนทรี สุริยะรังษี ให้ความหมายของคำว่าอุบาสิกาหมายถึงสตรีผู้นั่งใกล้พระรัตนตรัย ดำรงชีวิตอยู่ในคุณสมบัติของผู้ใกล้ชิดพระรัตนตรัยหมายถึงสรณะ๓ได้แก่พระพุทธพระธรรมพระสงฆ์เป็นที่ระลึกอุบาสิกาจัดเป็นพุทธสาวิกามีหมายถึงสตรีผู้ได้ฟังธรรมของพระพุทธเจ้าได้เห็นแจ้งถวายทานด้วยสัณณิฏฐานเหมือนคนมองเห็นผลมะขามป้อมบนฝ่ามือของคนฉะนั้น (สุนทรี สุริยะรังษี, 2544)

อาจารย์ปัญญา ใช้บางยทางให้ความหมายคำว่าอุบาสิกาหมายถึงสตรีผู้นับถือพระรัตนตรัย สตรีใดมีจิตใจเคารพและกล่าวคำถึงพระพุทธเจ้า พระธรรม และพระสงฆ์ว่าเป็นที่พึ่ง ที่เคารพสักการะ ดังที่มารดาและอดีตภรรยาของพระยาสะเป็นอุบาสิกาคู่แรก โดยทั้งสองนางกล่าวคำถึงพระรัตนตรัยว่า “มยิ ภควนตํ สรณํ คจฺฉาม ฌมมณฺจ ภิกขุสงฺฆณฺจ, อุปาสิกาโย โน ภควาธาเรตุ อชฺชตคฺเค ปาณูปเตตา สรณํ คตาคิ ตา จ โลเก ปญฺมํ อุปาสิกา อเหสํ เตวาจิกา”

แปลว่า หม่อมฉันทั้งสองขอถึงพระผู้มีพระภาคเจ้า พระธรรม และพระสงฆ์ ว่าเป็นสรณะ ขอพระองค์จงทรงจำหม่อมฉันทั้งสองว่า เป็นอุบาสิกาผู้มอบชีวิตถึงสรณะ จำเดิมแต่วันนี้เป็นต้นไป ก็มารดาและภรรยาเก่าของท่านพระยาสะได้เป็นอุบาสิกา กล่าวอ้างพระรัตนตรัยคู่แรกในโลก”

อุบาสิกาบริษัทเป็นหนึ่งในพุทธบริษัท(ชุมนุมผู้นับถือพุทธศาสนา) ๔ เป็นบริษัทที่รวมเพศหญิงทุกชั้นวรรณะ ทั้งกษัตริย์ พราหมณ์ แพศย์ ศูทร จัณฑาล หรือแม้แต่เทเวธิดาเข้าในความ เป็นอุบาสิกาเสมอกันด้วยความเคารพเดียวกันด้วยความเคารพเดียวกัน (ปัญญา ใช้บางยทาง, 2552)

คัมภีร์อิถานวรรณนา (พระมหาสมปอง มหิโต, 2542) ท่านแสดงความหมายไว้ว่า อุปาสิกา(อุป+อาส อุปเวสน+ณฺว+วา) อุปาสิกา รนตตตยมฺปคนฺตวา อาสยณฺตติ อุปาสิกาโย ผู้เข้าไปนั่งใกล้พระรัตนตรัย โย โข อานนท ภิกขุ วา ภิกขุณี วาอุปาสโก วา อุปาสิกา วา ฌมมานุสมมปฺปิโนโน วิหริติ สามิจิปปิโนโน อนุสมมจาริ,โส ตถาคตํ สกฺกโรติ คฺวกโรติ มาเนติ ปุเชติ ปริมาเย

แปลว่า “อานนท์ ผู้ใดเป็นภิกษุ ภิกษุณี อุบาสก อุบาสิกาที่ตาม ปฏิบัติธรรมสมควรแก่ ธรรมปฏิบัติชอบปฏิบัติตามธรรมอยู่ ผู้นั้นย่อมเชื่อว่าสักการะ เคารพ นอบน้อม บูชาพระ ตถาคตด้วยการบูชาที่ประเสริฐสุด (พระไตรปิฎกภาษาไทย 10/199/122)

จะเห็นได้ว่ามีผู้ให้คำจำกัดความความหมายของอุบาสิกาเอาไว้มากมาย แต่โดยรวมแล้ว อุบาสิกา หมายถึง สตรีที่มีความศรัทธาเลื่อมใสในพระรัตนตรัย อันได้แก่มีความศรัทธา เคารพ เลื่อมใสในพระพุทธเจ้า มีความศรัทธา เชื่อมั่น และเคารพในพระธรรมคำสอนของพระบรม ศาสดา และมีความเลื่อมใส ศรัทธาและเคารพในพระสงฆ์ผู้สืบทอดพระพุทธศาสนา นอกจากนี้ ความศรัทธา ความเคารพในพระรัตนตรัยแล้ว อุบาสิกาควรปฏิบัติตนให้เหมาะสม เช่นการ รักษาศีล การปฏิบัติธรรมเพื่อให้เข้าถึงธรรมะที่พระสัมมาสัมพุทธเจ้าได้ทรงสั่งสอน อย่างไรก็ ตามสารานิพนธ์ฉบับนี้จะนำเสนอความหมายของอุบาสิกาตามที่เข้าใจทั่วไปคือ อุบาสิกาเป็นผู้มี ความศรัทธา แต่อาจไม่ได้ดีพร้อมสมบูรณ์ ยังอาจกระทำผิดพลาด แต่เพราะนับถือพระพุทธ พระธรรม พระสงฆ์เป็นสรณะ เชื่อมั่นในพระคุณของพระรัตนตรัย พวกเขาจึงได้ชื่อว่าเป็น อุบาสิกาเหมือนกัน

3. ประเภทของอุบาสิกา

อุบาสิกาในพุทธบริษัทนี้ พระพุทธเจ้าทรงจำแนกเป็น 2 ประเภท คือ

(1) อุบาสิกาที่เป็นคฤหัสถ์ผู้นั่งชาวห่มขาว ประพฤติพรหมจรรย์ อุบาสิกาพวกนี้ ได้แก่ อุบาสิกาที่เป็นอนาคามี ปราศจากกามราคะ แต่มิได้บวชเป็นบรรพชิต ไม่มีสามี ไม่ข้องเกี่ยว เมถุน เช่น นางนันทมาตาและนางมาติกาตา เป็นต้น

(2) อุบาสิกาที่เป็นคฤหัสถ์บริโศกคาม อุบาสิกาพวกนี้ ได้แก่ อุบาสิกาที่มีได้บวชเป็น บรรพชิต ยังครองเรือนกับสามี ยังมีกามราคะยุ่งเกี่ยวกับเมถุนและการทำงานทั้งหลาย อุบาสิกา ประเภทนี้นับตั้งแต่สตรีปุณณผู้ถึงพระรัตนตรัยมีศีล (เช่นนางมัลลิกา) อริยสาวิกาโสดาบัน (เช่น นางวิสาขา) และอริยสาวิกาสกทาคามี (เช่นนางสุมมนาเทวี)

ดังที่พระพุทธเจ้าได้ตรัสไว้ว่า “จนทะ อุบาสกและอุบาสิกาสาวิกาทั้งหลายของเรา ผู้เป็น คฤหัสถ์ผู้นั่งชาวห่มขาว ประพฤติพรหมจรรย์ก็มีอยู่ ที่บริโศกคามก็มีอยู่” (ปัญญา ใช้บางยาง, 2552)

4. สถานภาพของอุบาสิกาในพระพุทธศาสนา

หลักคำสอนจำนวนมากในพระพุทธศาสนาเกิดขึ้นด้วยความมุ่งหมายที่จะแก้ไขความ เชื่อถือตามหลักศาสนาพราหมณ์ ทรงพิจารณาเห็นว่าหลักความเชื่อถือและการประพฤติปฏิบัติ ต่างๆ ที่พราหมณ์สั่งสอนกันมาและประชาชนพากันยึดถือตามนั้นมีความผิดพลาด บกพร่อง ทรงมีพระประสงค์จะให้พราหมณ์และประชาชนได้ทำความเข้าใจใหม่ให้ถูกต้องและเข้าถึงความ

จริงแท้ จึงได้ซื้อข้อมืดพลาดข้อบกพร่องนั้นๆ พร้อมกับแนะนำให้เลิกเชื่อถือหรือแก้ไขปรับปรุงเสียใหม่แล้วแต่กรณี (พระเทพเวที (ป.อ.ปยุตฺโต), 2532)

เรื่องหนึ่งที่พระพุทธศาสนามีทัศนะแตกต่างจากพราหมณ์อย่างชัดเจน คือ ทัศนะต่อสตรี อุบาสิกาในฐานะเป็นสตรีจึงได้รับผลกระทบด้วย เนื่องจากพราหมณ์เห็นว่าสตรีมีฐานะต่ำต้อยกว่าบุรุษ จึงไม่ค่อยให้เกียรติสตรีในบางเรื่องโดยเฉพาะด้านศาสนา แต่พระพุทธองค์ทรงมีความเห็นว่า สตรีกับบุรุษว่าโดยศักยภาพในการพัฒนาตน สตรีก็มีคุณสมบัติไม่ได้ด้อยไปกว่าบุรุษ จึงทรงให้ความสำคัญกับสตรีและปฏิบัติต่อสตรีด้วยพระมหากรุณา สรุปทัศนะที่พระพุทธศาสนามีต่อสตรีในประเด็นที่สำคัญดังต่อไปนี้

(1) ความเป็นหญิงหรือชายเป็นเพียงช่วงหนึ่งของชีวิต ตามหลักพระพุทธศาสนาแล้วคนเราแต่ละคนต้องเวียนว่ายตายเกิดจนนับชาติไม่ถ้วน แต่ละคนเคยเกิดเป็นหญิงบ้าง เป็นชายบ้าง หมุนเวียนไปตามแต่กรรมของตน ในแง่นี้ทุกคนที่เป็นมนุษย์จึงไม่มีอะไรต่างกัน เพราะฉะนั้น ทุกคนไม่ว่าหญิงหรือชายจึงมีศักยภาพที่จะพัฒนาตนให้บรรลุธรรมสูงสุดได้ ส่วนการที่เรามาแบ่งแยกเป็นผู้ชาย เป็นผู้หญิงนี้ เป็นการมองในช่วงเวลาสั้นๆ ระยะเวลาหนึ่งๆ หรือเฉพาะหน้า แต่ความจริงแล้ว แต่ละคนก็มีทั้งความเป็นหญิงและความเป็นชาย เปลี่ยนไปเรื่อยๆ (พระไตรปิฎกพร้อมอรรถกถาภาษาไทย 2/232-238) เมื่อเกิดเป็นชายหรือหญิงแล้วต่างก็ต้องถูกรุมล้อมด้วยความทุกข์ คือ เกิด แก่ เจ็บ ตายเหมือนกัน ไม่มีใครจะรอดไปได้ ทั้งชายและหญิงที่นับถือพระพุทธศาสนามีสิ่งที่ต้องคำนึงเหมือนกัน คือ จะต้องเชื่อมั่นในศักยภาพของตน และต้องหมั่นพิจารณาหาทางพัฒนาศักยภาพของตนให้สามารถพึ่งตน เองให้ได้ สตรีไม่ควรมองเพศภาวะของตนว่าต่ำต้อยหรือน้อยใจกับสถานภาพของตน แต่ควรมุ่งมั่นในการฝึกหัดตนเองให้เต็มสมรรถภาพ

(2) ความเสมอภาคกันในเรื่องกรรม ทัศนะของพระพุทธศาสนาต่อสตรีแตกต่างจากพราหมณ์มาก เนื่องจากพระพุทธศาสนาเป็นศาสนาแบบกรรมวาทีกิริยาที คือ สอนให้เชื่อผลแห่งการกระทำ ให้ทำกิจทั้งหลายด้วยความเพียรของตน ไม่เชื่อผลแห่งการอ้อนวอน สอนให้หวังผลจากการปฏิบัติเท่านั้น คำสอนเรื่องกรรมเป็นสิ่งสากลกับทุกคน ไม่มีข้อยกเว้น ผู้ใดทำผลก็มีแก่ผู้นั้น ทุกคนต่างล้วนมีกรรมเป็นของตน มีกรรมเป็นผู้ให้กำเนิด มีกรรมเป็นเผ่าพันธุ์ มีกรรมเป็นที่พึ่งอาศัย ผู้ใดทำบาปด้วยตนเอง ผู้นั้นย่อมเศร้าหมองด้วยตน ผู้ใดไม่ทำบาปด้วยตน ผู้นั้นย่อมบริสุทธิ์ด้วยตนเอง ความบริสุทธิ์ไม่บริสุทธิ์ เป็นของเฉพาะตน คนอื่นทำ คนอื่นให้บริสุทธิ์ไม่ได้ (พระไตรปิฎกพร้อมอรรถกถาภาษาไทย 3/40) ดังนั้น หากสตรีคนใดกระทำความผิด ย่อมประสบกับความทุกข์อันเป็นอันวิเศษ หากสตรีมีศรัทธาในพระพุทธศาสนาแล้วตั้งใจศึกษาปฏิบัติธรรมก็สามารถบรรลุธรรมถึงขั้นเป็นพระอริยบุคคลได้ เช่น พระนางสามาวิตีพร้อมหญิงบริวาร 500 (พระไตรปิฎกพร้อมอรรถกถาภาษาไทย 2/67) แม้จะเป็นทาสีแต่ถ้ารอบรู้หลัก

ธรรมก็จะได้รับการยกย่อง ได้รับเกียรติให้เป็นผู้แสดงธรรมแก่เจ้านาย เช่น นางขุขุตตราผู้เป็นนางทาสีของพระนางสามาวดี นางได้ฟังธรรมจากพระพุทธเจ้าบรรลุปะเป็นพระโสดาบัน พระนางสามาวดีจึงไม่ให้นางทำงานหนัก แต่ให้มีหน้าที่ไปฟังธรรมจากพระพุทธเจ้าแล้วกลับมาแสดงแก่พระนางพร้อมหญิงบริวาร 500 (พระไตรปิฎกพร้อมอรรถกถาภาษาไทย 2/66) ขณะเดียวกันหากสตรีคนใดทำกรรมชั่วก็ประสบกับความทุกข์อันเป็นวิบากเหมือนกับคนอื่น ๆ เช่น พระนางมาคันทียาอิจฉาพระนางสามาวดีผู้เป็นพุทธอุปัฏฐายิกา จึงสั่งให้อาเฬาเรือนของนาง ทำให้พระนางสามาวดีและบริวารเสียชีวิตทั้งหมด นางมาคันทียาพร้อมทั้งญาติจึงถูกลงโทษประหารชีวิตได้รับโทษในนรกอเวจี (พระไตรปิฎกพร้อมอรรถกถาภาษาไทย 2/82-86)

(3) ความเสมอกันในการศึกษาธรรม ปฏิบัติธรรมและบรรลุธรรม ตามหลักพระพุทธศาสนา สตรีก็มีศักยภาพในการบรรลุธรรมเหมือนบุรุษ ในการประกาศพระพุทธศาสนาของพระพุทธองค์และพระสาวกก็มีพระมหากษัตริย์ต่อสตรีเท่าๆ กันกับบุรุษ ทรงให้โอกาสในการฟังธรรมและการปฏิบัติตนตามหลักการของพระพุทธศาสนาเท่าๆ กัน สตรีจึงมีโอกาสศึกษาและปฏิบัติธรรมได้เท่าๆ กับบุรุษ (พระไตรปิฎกพร้อมอรรถกถาภาษาไทย 4/14-33) หากพระพุทธองค์พิจารณาเห็นว่าสตรีมีอินทรีย์แก่กล้าพร้อมจะบรรลุธรรม แม้จะมีอุปสรรคก็จะเสด็จไปโปรด (พระไตรปิฎกพร้อมอรรถกถาภาษาไทย 2/54-58)

(4) สตรีผู้มีปัญญาก็ได้รับการยกย่องว่าเป็นบัณฑิต ในคัมภีร์ธัมมปัทมสูตรกล่าวว่า สตรีบางคนที่มีปัญญา เกลียวฉลาดมีปฏิภาณในการใช้ชีวิต มีความกล้าหาญก็จะได้รับการยกย่องว่าเป็นบัณฑิต ดังคำกล่าวของเทวดาผู้สถิตอยู่บนภูเขาที่ทึ่งใจว่า บุรุษนั้น เป็นบัณฑิตในที่ทุกสถาน ก็หาไม่, แม้สตรีนั้น ผู้มีปัญญาเห็นประจักษ์ ก็เป็นบัณฑิตได้ ในที่นั้นๆ (พระไตรปิฎกพร้อมอรรถกถาภาษาไทย 4/157)

ในหลายกรณี ครอบครัวที่มีลูกสาวเฉลียวฉลาดสามารถรับภาระช่วยครอบครัวได้ สตรีนั้นก็จะเป็นที่ชื่นชมของตระกูลอื่น ต่างก็อยากจะมีลูกสาวไปเป็นสะใภ้ ดังนั้น ความฉลาดจึงเป็นคุณสมบัติสำคัญอย่างหนึ่งที่ทำให้สตรีคนนั้นมีสถานภาพทางสังคมสูงส่งขึ้น (พระไตรปิฎกพร้อมอรรถกถาภาษาไทย 3/82)

(5) หน้าที่ในการอุปถัมภ์และคุ้มครองพระพุทธศาสนา พระพุทธศาสนาถือว่าสตรีผู้นับถือพระพุทธศาสนา ทั้งฝ่ายบรรพชิต (ภิกษุณี สิกขมานา สามเณรี) ทั้งฝ่ายคฤหัสถ์ (อุบาสิกา) มีบทบาทสำคัญในการอุปถัมภ์และคุ้มครองพระพุทธศาสนา ในบางเรื่องสตรีมีความสามารถและเหมาะสมที่จะช่วยงานพระศาสนา ก็ยกให้เป็นหน้าที่ของสตรี ด้านการอุปถัมภ์พระพุทธศาสนา เช่น กรณีทรงอนุญาตให้พระนางมัลลิกาเทวีจัดการถวายอสทิสทาน (พระไตรปิฎกพร้อมอรรถกถาภาษาไทย 6/82-86) ด้านการคุ้มครองพระพุทธศาสนา เช่น กรณีนางวิสาขาร่วมชำระอธิกรณ์กรณีภิกษุณีผู้เป็นมารดาพระกุมารกัสสปะถูกสงฆ์ว่าตั้งครุฑหลังจากอุปสมบท

(พระไตรปิฎกพร้อมอรรถกถาภาษาไทย 6/18-20) เมื่อเกิดภัยแก่พระพุทธศาสนาทั้งพุทธสาวก และพุทธสาวิกาต้องร่วมมือกันปกป้องคุ้มครองพระพุทธศาสนา (พระไตรปิฎกพร้อมอรรถกถาภาษาไทย 6/118-119)

ก่อนพระพุทธองค์จะเสด็จดับขันธปรินิพพาน พระองค์ได้วางแนวทางให้พุทธบริษัท 4 คือ ภิกษุ ภิกษุณี อุบาสก อุบาสิกา ร่วมกันสืบต่อและคุ้มครองพระพุทธศาสนา มีหลักการสำคัญ 4 อย่าง คือ

1) พุทธบริษัท 4 ศึกษาธรรมจนแตกฉานเป็นพหูสูต

2) พุทธบริษัท 4 ปฏิบัติตามธรรมที่ศึกษามาอย่างถูกต้องและได้รับผลการปฏิบัติ

3) พุทธบริษัท 4 มีความสามารถถ่ายทอดเผยแผ่ให้กับคนอื่นได้รู้ตาม

4) พุทธบริษัท 4 มีความสามารถการบปรรูปวาทให้ราบคาบ ทำหน้าที่ปกป้องพระ พุทธศาสนาได้ (พระไตรปิฎกภาษาไทย 10/168/113-116) การการบปรรูปวาทนี้มีหลักสำคัญอยู่ที่ การการชี้แจงอธิบาย หรือ แสดงความจริงให้เกิดความเข้าใจที่ถูกต้อง

(6) ข้อกำหนดพิเศษบางประการสำหรับสตรี

อย่างไรก็ตาม เนื่องจากสภาพร่างกายและจิตใจของสตรีแตกต่างจากบุรุษ พระพุทธองค์ทรงคำนึงถึงความแตกต่างนี้จึงทรงวางระเบียบปฏิบัติพิเศษบางประการสำหรับสาวิกาของพระองค์ เพื่อให้สามารถศึกษาธรรม ปฏิบัติธรรมได้อย่างสะดวกและปลอดภัย กล่าวคือ หลังจากที่เกิดกรณีพระอุบลวรรณาเถรีถูกนันทมาณพข่มขืน พระพุทธองค์จึงรับสั่งให้พระเจ้าปเสนทิโกศลมาเฝ้า แล้วรับสั่งให้สร้างที่พักของภิกษุณีในภายในพระนคร แล้วบัญญัติให้นางภิกษุณีจำวัดอยู่เฉพาะในอาวาสที่มีภิกษุเท่านั้น เพื่อป้องกันอันตรายจากผู้ไม่หวังดี

จากที่กล่าวมาทำให้เห็นว่า อุบาสิกาในฐานะที่เป็นผู้หญิงเป็นบุคคลที่ได้รับการยกฐานะจากพระพุทธศาสนาให้มีฐานะและมีความสำคัญต่อพระพุทธศาสนาเท่ากับบริษัทอื่นๆ อย่างไรก็ตาม มีเรื่องหนึ่งที่เป็นเรื่องใหม่สำหรับสตรีสมัยพุทธกาล คือ บทบาทการเผยแผ่ธรรมของอุบาสิกา

5. วิธีเผยแผ่ธรรมของอุบาสิกาในสมัยพุทธกาล

วิธีในการเผยแผ่ธรรมของอุบาสิกา ตั้งแต่ในสมัยพุทธกาลพบว่าอุบาสิกามีบทบาทไม่น้อยไปกว่า ภิกษุ ภิกษุณี และอุบาสก อุบาสิกาเป็นผู้อยู่เบื้องหลังคอยให้การอุปถัมภ์ บำรุงพระพุทธศาสนา จากการศึกษาพบว่าอุบาสิกาที่ได้รับการยกย่องจากพระพุทธเจ้าให้เป็นเอตทัคคะมีบทบาทไม่เฉพาะในแต่ละด้านเท่านั้น อุบาสิกายังมีบทบาทในการเผยแผ่ธรรมในพระพุทธศาสนาให้มั่นคงดำรงอยู่ วิธีการเผยแผ่ธรรมในพระพุทธศาสนาของอุบาสิกา ดังนี้

(1) วิธีการถามตอบปัญหาธรรม และการอธิบายคำสอนของพระพุทธเจ้า

วิธีเผยแพร่ธรรมของอุบาสิกแบบนี้ อุบาสิกหลายคนทำได้ดี จนได้รับยกย่องในตำแหน่งเอตทัคคะด้านการแสดงธรรม ได้แก่ นางขุชชุตตรา ประวัตติและบทบาทของนางมีประเด็นที่น่าสนใจดังต่อไปนี้

นางขุชชุตตรา เป็นลูกสาวของหญิงแม่มนในเรือนโฆสกเศรษฐี ในกรุงโกสัมพี เป็นหญิงพิการหลังค่อม ต่อมาเมื่อโฆสกเศรษฐีได้ยกนางสาวมาดีผู้เป็นหญิงกำพร้าให้อยู่ในฐานะเป็นธิดาของตนแล้ว ได้มอบหญิง 500 คน ให้เป็นบริวารของนางอีกด้วย และนางขุชชุตตราก็ได้เป็นบริวารของนางด้วยเช่นกันเมื่อนางสาวมาดีได้รับการอภิเษกเป็นมเหสีของพระเจ้าอุเทน แห่งเมืองโกสัมพี หญิงบริวารทั้งหมดก็ติดตามเข้าไปรับใช้นางในพระราชนิเวศน์ด้วย และพระเจ้าอุเทนได้พระราชทานทรัพย์ 8 กหาปณะ แก่นางขุชชุตตรา เพื่อจัดซื้อดอกไม้ให้นางสาวมาดีทุกวัน

ในกรุงโกสัมพีมีเศรษฐี 3 คน คือ โฆสกเศรษฐี กุกกุฏเศรษฐี และ ปาวาริกเศรษฐี ทั้ง 3 ท่านนี้เป็นสหายกันต่างก็มีศรัทธาเลื่อมใสในพระพุทธศาสนาได้ฟังพระธรรมเทศนาจนได้บรรลุเป็นพระโสดาบันด้วยกัน และได้สร้างวัดขึ้นท่านละหนึ่งวัด โดยของ โฆสกเศรษฐีชื่อว่า โฆสิตาราม ของกุกกุฏเศรษฐีชื่อว่า กุกกุฏาราม และของปาวาริกเศรษฐีชื่อว่า ปาวาริการาม เศรษฐีทั้ง 3 ท่านนี้มีคนรับใช้ชื่อนายสุนนะเป็นผู้จัดการตกแต่งสวนดอกไม้ เนื่องจากเขามีความฉลาดความสามารถในด้านนี้ จึงได้ชื่อว่า “สุนนมาลาการ” แม้นางขุชชุตตราก็มาซื้อดอกไม้จากนายสุนนะนี้ทุกวัน

ครั้งหนึ่ง พระผู้มีพระภาคเสด็จมายังเมืองโกสัมพี โดยมีพระอานนท์เถระ เป็นปัจฉาสมณะตามเสด็จมาด้วย พระพุทธองค์ประทับ ณ อารามของเศรษฐีทั้ง 3 ท่านและเสด็จเข้าไปเสวยภัตตาหารที่บ้านของเศรษฐีทั้ง 3 ท่านนั้นโดยผลัดเปลี่ยนไปตามวาระ ตามที่ท่านเศรษฐีได้

วันหนึ่ง นายสุนนะขอโอกาสแก่ท่านเศรษฐีเพื่อกราบทูลอาราธนาพระบรมศาสดาเสด็จไปเสวยภัตตาหารที่บ้านของตน เมื่อเศรษฐีอนุญาตให้สมประสงค์แล้ว จึงจัดการตกแต่ง เสนาสนะและภัตตาหาร ขณะที่เขากำลังจัดเตรียมการอยู่นั้น นางขุชชุตตราก็มาถึง นายสุนนะ กล่าวกับเธอว่า “วันนี้ขอให้รออยู่ก่อน เพราะตนได้กราบทูลอาราธนาพระบรมศาสดามาเสวย ภัตตาหารที่บ้าน และขอให้นางช่วยเหลือในการจัดภัตตาหารด้วย เมื่อเสร็จแล้วจึงค่อยรับดอกไม้ไป” ซึ่งนางขุชชุตตรา ก็ตอบรับด้วยความยินดี เมื่อเสร็จภัตกิจแล้ว พระบรมศาสดาทรงแสดงพระธรรมเทศนาอนุโมทนานางขุชชุตตรา ก็ได้มีโอกาสดังพระธรรมเทศนานี้ด้วย นางส่งกระแสจิตไปตามพระธรรมเทศนา เมื่อจบลงก็ได้บรรลุธรรมเป็นพระโสดาบัน

ตามปกติในวันอื่นๆ ที่แล้วมา นางขุชชุตตรา จะซื้อดอกไม้เพียง 4 กหาปณะ และเก็บเอาไว้เอง 4 กหาปณะ แต่วันนี้นางซื้อดอกไม้ทั้ง 8 กหาปณะ นางสาวมาดีเห็นว่าวันนี้ได้ดอกไม้มากกว่าทุก ๆ วัน จึงถามนางขุชชุตตรา ขึ้นว่า “ทำไมวันนี้จึงได้ดอกไม้มากกว่าปกติ” นางขุ

ชุตตรา ได้บอกตามความเป็นจริงว่า “เมื่อก่อนนั้นได้ยักยอกเงินไว้เพื่อตนเองครึ่งหนึ่ง แต่วันนี้หลังจากได้ฟังพระธรรมเทศนาจากพระบรมศาสดาจนบรรลุธรรมแล้ว เห็นว่าการกระทำอย่างนั้นไม่ควร จึงได้ซื้อดอกไม้ทั้ง 8 กหาปณะ”

นางสาวมาตี เมื่อทราบความโดยตลอดแล้วก็ได้ว่ากล่าวตักเตือนนางชุตตรา แต่ประการใด กลับขอให้นางได้แสดงธรรมที่ได้ฟังมาจากพระบรมศาสดาให้ตนและบริวารอื่นๆ ได้ฟังบ้าง ซึ่งนางชุตตรา ก็ตอบรับด้วยความยินดีเป็นอย่างยิ่ง แต่ขอโอกาสอาบน้ำชำระร่างกาย และประดับตกแต่งร่างกายพอสมควรแก่ฐานะแล้วนั่งบนอาสนะที่สูงกว่าหญิงทั้งปวง แสดงธรรมไปโดยลำดับตามที่ตนได้ฟังมาจากพระบรมศาสดา เมื่อจบลงแล้ว หญิงเหล่านั้นทั้งหมดมีนางสาวมาตีเป็นหัวหน้า ก็ได้บรรลุเป็นพระโสดาบันพร้อมๆ กัน

หลังจากนั้น นางชุตตราได้รับการยกฐานะจากการเป็นทาสีคอยรับใช้นางสาวมาตี ให้ดำรงอยู่ในฐานะมารดาและอาจารย์ ของนางสาวมาตีและหญิงบริวารเหล่านั้น มีหน้าที่ไปรับฟังพระธรรมเทศนาจากพระบรมศาสดาแล้วนำมาแสดงให้นางสาวมาตีกับบริวารฟัง นางชุตตรากระทำดังนี้จนนางเป็นผู้มีความเชี่ยวชาญในพระไตรปิฎก

การที่นางเกิดมาเป็นหญิงสาวหลังค่อมนั้นเป็นเพราะในอดีตชาตินางได้ล้อเลียนพระอรหันต์ สมัยหนึ่ง ภิกษุทั้งหลายกราบทูลถามพระบรมศาสดาว่า เพราะกรรมอะไร นางชุตตราจึงเป็นหญิงหลังค่อม พระพุทธเจ้าตอบว่า ในอดีตชาติ พระปัจเจกพุทธเจ้าองค์หนึ่งเป็นผู้มีสภาพร่างกายเป็นคนค่อมชนิดน้อยมาฉนั้นกัฏฐาหารในราชสำนักเป็นประจำ นางกุมาริกานางหนึ่งแสดงอาการเป็นคนค่อมล้อเลียนแบบพระปัจเจกพุทธเจ้า ด้วยความคึกคะนองต่อหน้าเพื่อนกุมาริกาทั้งหลายเพราะกรรมนั้น จึงส่งผลให้เธอเป็นคนค่อมในอัตภาพนี้

ภิกษุทูลถามต่อไปว่า เพราะกรรมอะไร นางชุตตรา จึงเป็นทางทาสีของบุคคลอื่น พระพุทธองค์ตรัสตอบว่า ในอดีตครั้งที่พระพุทธเจ้านามว่ากัสสปะ นางได้เกิดในตระกูล เศรษฐีในเมืองพาราณสี มีภิกษุณีผู้เป็นพระอรหันต์รูปหนึ่ง ซึ่งมีความคุ้นเคยกับตระกูลของนาง มาเยี่ยมเยียนที่บ้านขณะนั้นนางกำลังแต่งตัวอยู่ ได้ออกปากขอให้พระเถรีช่วยหยิบกระเช้าเครื่องประดับส่งให้ พระเถรีนั้นคิดว่า ถ้าเราไม่หยิบส่งให้ นางก็จักโกรธอาฆาตเรา เพราะกรรมนี้เมื่อนางตายไปแล้ว ก็จะไปเกิดในนรก แต่ถ้าเราหยิบส่งให้ นางก็จักเกิดเป็นหญิงรับใช้คนอื่น เพราะกรรมที่ใช้พระอรหันต์ นางภิกษุณีจึงเลือกกรรมสถานเบาเพื่อเป็นการอนุเคราะห์ต่อกัน จึงได้หยิบกระเช้าส่งให้ เพราะกรรมนี้นางจึงเกิดเป็นหญิงรับใช้บุคคลอื่น

ภิกษุทูลถามต่อไปว่า เพราะกรรมอะไร นางชุตตราจึงมีปัญญาและบรรลุธรรมเป็นพระโสดาบัน พระพุทธองค์ตรัสตอบว่า ในอดีตชาติครั้งเดียวกัณนั้น พระราชาได้ถวายข้าวปายาสที่ยังร้อนอยู่ลงในบาตรของพระปัจเจกพุทธเจ้า นางเห็นพระปัจเจกพุทธเจ้าต้องเปลี่ยนมือถือบาตรกลับไปกลับมาด้วยความร้อน นางจึงถอดกำไลที่ทำด้วยงาจากข้อมือ 8 อัน ถวายให้

พระปัจเจกพุทธเจ้าใช้สำหรับร้อมมือกันความร้อนด้วยผลแห่งกรรมที่นางถวายกำไลข้อมือ และกรรมที่ช่วยบำรุงอุปฐากพระปัจเจกพุทธเจ้าครั้งนั้น ทำให้นางมีปัญญามาก และได้บรรลุพระโสดาปัตติผล (พระไตรปิฎกพร้อมอรรถกถาภาษาไทย 2/66)

เพราะความที่นางขุชชุตตราเป็นผู้มีปัญญา สามารถแสดงธรรมได้อย่างไรเพราะลึกซึ้งได้ดีกว่าอุบาสิกาคณอื่น พระพุทธเจ้าจึงทรงยกย่องนางในตำแหน่งเอตทัคคะว่าเป็นผู้เลิศกว่าอุบาสิกาทิ้งหลาย ในฝ่ายผู้แสดงธรรม

(2) การอุปถัมภ์พระสงฆ์ให้ได้รับความสะดวกในการศึกษา ปฏิบัติและเผยแผ่ธรรม หมายถึง การถวายการอุปถัมภ์พระสงฆ์ด้านปัจจัย 4 คือ จีวร บิณฑบาต ที่พักอาศัยและยาที่สำคัญต่อการดำรงชีพ การถวายภัตตาหาร การถวายเครื่องนุ่งห่ม การถวายเครื่องอุปโภคและยารักษาโรค วิธีนี้ถือว่าเป็นสิ่งสำคัญต่อการดำรงชีพ พระสงฆ์ดำรงชีพอยู่ได้ก็เพราะภัตตาหารจากผู้มีจิตศรัทธาสมดังพุทธพจน์ที่ว่า “สัตว์ทั้งปวงมีชีวิตอยู่ได้ด้วยอาหาร” (พระไตรปิฎกภาษาไทย 10/307/191) บ่งบอกถึงการดำรงอยู่ของพระพุทธศาสนา ทำให้พระพุทธศาสนาเจริญรุ่งเรืองต่อไปถึงกาลภายหน้า (สุนทรี สิริรังษี, 2544) ยกตัวอย่างอุบาสิกามีบทบาทเด่นด้านนี้ได้แก่

นางวิสาขา มิครมาตา อุบาสิกผู้เลิศด้านถวายทาน นางนิมนต์พระสงฆ์จำนวน 500 รูปมารับบิณฑบาตหรือฉันอาหารที่บ้านเป็นประจำทุกวัน และในบางครั้งพระสัมมาสัมพุทธเจ้าเสด็จมาเป็นองค์ประธาน และในตอนเย็นนางให้คนน่าน้ำปานะ 8 อย่าง (พระไตรปิฎกภาษาไทย 5/300/131) ถวายผ้าอาบน้ำฝน และถวายยารักษาโรคแก่พระสงฆ์ทุกรูป (ปัญญาใช้บางยาง, 2552) การถวายผ้าอาบน้ำฝน ต่อมาได้เป็นประเพณีให้ศาสนิกชนถวายผ้าอาบน้ำฝน ก่อนเข้าพรรษา

นางสุชาดา เสนานิภุมณี อุบาสิกผู้เป็นเลิศด้านถึงสรณะก่อน นางถวายข้าวปายาสแก่พระพุทธเจ้าในวันก่อนที่พระพุทธเจ้าจะทรงตรัสรู้ (ปัญญา ใช้บางยาง, 2552)

พระนางสามาวดี มีความเลื่อมใสต่อพระพุทธศาสนาเป็นอันมาก พระนางได้อาราธนาพระพุทธเจ้าพร้อมด้วยพระสงฆ์ 500 รูป ไปฉันภัตตาหารที่พระราชวังเป็นประจำ พระอานนท์ได้ไปฉันภัตตาหารในวังของพระนางสามาวดี พระนางได้ถวายจีวร 500 ผืน พระอานนท์ได้แจกจ่ายแก่ภิกษุรูปอื่นๆ (สุนทรี สิริรังษี, 2544)

อุบาสิกามีวิธีในการอุปถัมภ์บำรุงปัจจัย 4 แก่พระสงฆ์ ได้เสียสละทรัพย์ในการช่วยเหลือ ขวนขวาย เพื่อจัดหาภัตตาหาร เครื่องนุ่งห่ม เครื่องอุปโภคบริโภคและยารักษาโรคแก่พระสงฆ์ เพื่อต้องการให้พระสงฆ์ได้รับความสะดวกในการครองชีพ ได้ปฏิบัติกิจทางพระพุทธศาสนา เป็นวิธีการเผยแผ่พระพุทธศาสนาที่สำคัญด้านหนึ่ง

(3) วิธีลงมือปฏิบัติธรรม วิธีนี้เป็นการการดำรงไว้ซึ่งพระพุทธศาสนาด้วยการลงมือปฏิบัติ อุบาสิกาคือผู้ที่ผ่านการปฏิบัติธรรมมาหลายๆ จะเป็นคนที่ศรัทธาเลื่อมใสในพระพุทธศาสนา และกลายมาเป็นกำลังหลักในการทำนุบำรุงพระพุทธศาสนา หมายถึง การช่วยส่งเสริมพระพุทธศาสนาให้เจริญมั่นคงยิ่งขึ้น กล่าวคือ การสร้างเสนาสนะและถาวรวัตถุ การชำระอธิกรณ์และป้องกันภัย การแสดงธรรมและเผยแผ่คำสอน ด้านการช่วยเหลือสังคม

เสนาสนะ หมายถึง ที่อยู่อาศัยของพระสงฆ์ (ราชบัณฑิตยสถาน, 2525) ได้แก่ วัด ถาวรวัตถุก็คือสิ่งก่อสร้างทางวัตถุอันเป็นสัญลักษณ์ของพระพุทธศาสนา เช่น วิหาร โบสถ์ ที่มีอยู่ในวัด สิ่งเหล่านี้ถือว่าเป็นสิ่งสำคัญและจำเป็นต่อพระสงฆ์ เป็นหนึ่งในปัจจัย 4 ที่ช่วยให้พระสงฆ์ได้รับความสะดวก ในการปฏิบัติธรรม และทำหน้าที่ในการเผยแผ่พระพุทธศาสนา อุบาสิกามีบทบาทในด้านนี้ได้แก่

นางวิสาขามหาอุบาสิกา นางได้ขายเครื่องประดับ ซ่อมหาลดาปสาสน์ราคา 27 โกฏิ เพื่อซื้อที่ดินสร้างวัดบุพพารามในเมืองสาวัตถี 9 โกฏิ และฉลองวิหารอีก 9 โกฏิ

อธิกรณ์ หมายถึง คดีหรือเรื่องราวที่เกิดขึ้นในพระพุทธศาสนา (พระพรหมคุณาภรณ์ (ป.อ.ปยุตฺโต), 2551) เป็นหน้าที่ของพระสงฆ์จะต้องชำระและแก้ไข เพื่อที่จะไม่ให้เกิดความเสียหายแก่พระพุทธศาสนา อุบาสิกามีบทบาทในการชำระอธิกรณ์ ได้แก่

นางสุปเปียอุบาสิกา อุบาสิกาคือผู้เลศด้านอุปัฏฐากภิกษุใช้ เมื่อนางฉื่อนเนื้อที่ต้นขาตนเองไปทำน้ำซุบเพื่อถวายภิกษุอาพาธ พระพุทธเจ้าทรงทราบเรื่องจึงได้ทรงบัญญัติสิกขาบทไม่ให้ภิกษุฉนเนื้อมนุษย์ นางเป็นต้นเหตุให้เกิดพุทธบัญญัติห้ามภิกษุฉนเนื้อมนุษย์ (ปัญญา ใช้งายาง, 2552)

นางวิสาขามหาอุบาสิกา นางได้ช่วยวินิจฉัยและตัดสินอธิกรณ์ที่เกิดขึ้นแก่ภิกษุณีสาวซึ่งตั้งครรภ์ในขณะที่บวชเป็นภิกษุณี นางวินิจฉัยจากการตั้งครรภ์และสอบถามได้คำนวณเวลาตั้งครรภ์กับเวลาที่นางบวช จึงทราบว่าภิกษุณีสาวตั้งครรภ์ก่อนบวช เนื่องจากนางมีศรัทธาในพระพุทธศาสนาต้องการจะบวช แต่เวลานั้นนางไม่ทราบว่านางตั้งครรภ์ นางวิสาขาคือช่วยชำระอธิกรณ์ และแก้ ปัญหาที่เกิดขึ้น ประกาศความบริสุทธิ์ของภิกษุณีสาวรูปนี้ในท่ามกลางสงฆ์ทั้งสองฝ่าย ช่วยทำให้ศาสนาบริสุทธิ์ ปราศจากความเสื่อมเสีย (ปัญญา ใช้งายาง, 2552)

การแสดงธรรมถือเป็นวิธีการเผยแผ่คำสอนของพระพุทธศาสนาเพื่อให้เกิดความเข้าใจหลักคำสอนของพระพุทธองค์ บทบาทในด้านนี้เท่ากับได้อธิบายธรรมขยายเนื้อความธรรมที่เข้าใจยากให้ผู้อื่นเข้าใจ ทั้งยังส่งผลให้ผู้ฟังได้รับปัญญาและเข้าถึงธรรมได้ อุบาสิกามีบทบาทในด้านนี้ได้แก่

นางขุชุตตรา อุบาสิกาคือผู้เลศด้านพหูสูตร นางได้ฟังธรรมจากพระพุทธเจ้าแล้วบรรลุโสดาปัตติผล นางได้นำธรรมของพระพุทธเจ้ามาแสดงให้นางสามาวดีและสตรีบริวาร 500 คนฟัง

เมื่อฟังธรรมจากนางขุชุตตรา สตรีทั้งหมดก็บรรลุโสดาปัตติผล หลังจากนั้น นางขุชุตตราก็มีหน้าที่ไปฟังธรรมจากพระพุทธเจ้า แล้วกลับมาแสดงให้นางสามาวดีและสตรีบริวาร 500 คนฟังทุกครั้ง (ปัญญา ใบบางยาง, 2552)

การช่วยเหลือสังคมหรือสังคมสงเคราะห์ เป็นบทบาทหน้าที่ที่จำเป็นของมนุษย์ที่ต้องแสดงออกมาในรูปของการกระทำ เป็นการช่วยเหลือเกื้อกูลอนุเคราะห์เพื่อนมนุษย์ด้วยกัน ให้มีความเป็นอยู่ที่ดีขึ้น ไม่ว่าด้านวัตถุสิ่งของ เช่น มีอาหาร มีที่พักอาศัย มีเสื้อผ้า และการช่วยแนะนำสั่งสอนให้เกิดความรู้หรือเกิดปัญญา เพื่อให้สามารถดำรงชีวิตได้ถูกต้อง ดังนั้นการช่วยเหลือสังคมจึงเป็นการช่วยเหลือผู้ที่มีความเกิด แก่ เจ็บ ตาย เหมือนกันกับเราให้ได้รับความสุข ความสะดวกสบายขึ้น บทบาทด้านนี้ เป็นบทบาทที่แสดงออกมาในด้านความมีคุณธรรมอย่างแท้จริง มุ่งหวังช่วยเหลือผู้ยากไร้ และช่วยรับภาระสังคม ทำให้สังคมที่เราอยู่ร่วมกันเกิดความสุข อุบาสิกาที่มีส่วนช่วยเหลือสังคม ได้แก่ พระนางสามาวดี นางพร้อมด้วยบิดา มารดาได้อพยพไปกรุงโกสัมพี เพื่อหนีภัยแล้ง ความอดอยาก ไปพึ่งพิงโฆษกเศรษฐีผู้เป็นสหายที่ไม่เคยเห็นหน้ากัน เมื่อไปถึงกรุงโกสัมพีนางรับอาหารในโรงทานของโฆษกเศรษฐี วันแรกนางไปรับอาหารมา 3 ส่วน วันที่สองนางรับอาหารมา 2 ส่วน และวันที่สามนางรับอาหารมา 1 ส่วน คนแจกอาหารสงสัยการรับอาหารของนาง จึงสอบถาม นางจึงเล่าให้ฟังว่า ในวันแรกมีกันอยู่ 3 คนนางรับอาหาร 3 ส่วน แต่เวลานี้บิดามารดาของเสียชีวิตไปแล้ว จึงรับอาหาร 1 ส่วนเพื่อตนเท่านั้น เรื่องราวทราบถึงโฆษกเศรษฐีๆ ได้รับนางให้อยู่ในฐานะธิดาของตน และมอบหญิงบริวารให้ 500 คน นางสามาวดีเป็นคนฉลาดเมื่อเห็นว่าในโรงทานมีวิธีแจกจ่ายอาหารวุ่นวายสับสนและเสียงดัง จึงจัดให้สร้างรั้วโรงทานให้คนเข้าออกในเวลารับอาหารโดยสะดวก ให้มีระเบียบวินัย นางได้ช่วยเหลือผู้มารับอาหารให้มีความสะดวกทั่วถึงกัน ทั้งยังเป็นการสร้างระเบียบวินัยให้เกิดขึ้นในสังคม (สุนทรี สุริยรังษี, 2544)

6. ผลของการเผยแผ่ธรรมของอุบาสิกาในสมัยพุทธกาล

อุบาสิกาในสมัยพุทธกาล เป็นผู้มียุทธบาทในการอุปถัมภ์บำรุงพระพุทธศาสนา โดยการอุปถัมภ์พระสงฆ์ให้ดำรงชีพด้วยปัจจัย 4 เพราะพระสงฆ์เป็นผู้ช่วยรักษาพระพุทธศาสนาให้อยู่มั่นคงตลอดไป ถ้าไม่อุปถัมภ์บำรุงพระสงฆ์พระพุทธศาสนาก็จะเสื่อมสลายและหมดไป ทั้งนี้เพราะว่าพระสงฆ์เป็นผู้ปฏิบัติดีปฏิบัติชอบตามหลักพระพุทธศาสนา และสอนให้อุบาสกอุบาสิกาปฏิบัติดีปฏิบัติชอบ มีจิตใจศรัทธามั่นคงต่อพระพุทธศาสนาอย่างแรงกล้า สตรีผู้ที่มีศรัทธา มีศีล มีจริยวัตรอันงดงามและมีปัญญา มีบทบาทสำคัญต่อความเจริญของพระพุทธศาสนาตั้งแต่สมัยพุทธกาลจวบจนปัจจุบันนี้ เป็นเสาหลักอันสำคัญเสาหนึ่งที่ช่วยสืบทอดอายุพระพุทธศาสนาให้ดำรงอยู่คู่กับโลก สตรีเป็นผู้มีจิตใจอ่อนโยน มีความสงบเสถียรละเอียดอ่อน สุขุมรอบคอบ เป็นผู้มีจิตใจเอื้อเฟื้อเผื่อแผ่ มีศรัทธา มีความอดทนอย่างยิ่งยวด

และพร้อมเสียสละ แม้ชีวิตเพื่อพระพุทธศาสนา สตรีเป็นผู้มีความกตัญญูทศเวทีปรารถนาที่จะให้พระพุทธศาสนาดำรงอยู่อย่างมั่นคงถาวร เพื่อประโยชน์แก่คนทั้งหลายทั่วหน้า

อุบาสิกาในสมัยพุทธกาลได้เป็นกำลังสำคัญในการอุปถัมภ์พระพุทธศาสนาให้มีความมั่นคงได้แก่ สนับสนุนการถวายจตุปัจจัยอุปัฏฐากพระสงฆ์เป็นหลักพื้นฐาน ส่วนบทบาทในด้านอื่นสตรียังมีบทบาทน้อย ทั้งนี้เนื่องจากสถานภาพของสตรีถูกจำกัดหน้าที่อยู่ในเฉพาะครอบครัวเท่านั้น ไม่มีโอกาสที่จะได้รับการศึกษาเหมือนสตรีในปัจจุบัน หากผู้หญิงได้เรียนรู้พระพุทธศาสนา ผู้หญิงจะมีความเชื่อมั่นในศักยภาพของตนเองสามารถพัฒนาให้สูงขึ้นอย่างในปัจจุบัน โดยไม่มีข้อด้อยไปกว่าผู้ชาย ผู้หญิงจะมีส่วนร่วมในการพัฒนามากยิ่งขึ้น พระพุทธศาสนาสอนให้ทุกคนในสังคมส่วนร่วมในการพัฒนาสังคมของตน เช่น ในการรับผิดชอบความเจริญหรือความเสื่อมของพระพุทธศาสนา พระพุทธองค์ตัดว่า ภิกษุ ภิกษุณี อุบาสก อุบาสิกา จะเป็นเหตุปัจจัยให้พระพุทธศาสนาเจริญหรือเสื่อมได้ หากทุกฝ่ายสนใจศึกษาธรรมและปฏิบัติธรรม พระพุทธศาสนาก็เจริญ หากไม่สนใจศึกษาธรรมและปฏิบัติธรรม พระพุทธศาสนาก็เสื่อมได้ (พระศรีปริยัติโมลีและคณะ, 2541)

บทสรุป

จากการศึกษาวิธีในการเผยแผ่ธรรมของอุบาสิกาในสมัยพุทธกาลสรุปความได้ว่า อุบาสิกา คือ สตรีผู้เข้านานั่งใกล้พระรัตนตรัย พระพุทธองค์ตรัสสอนให้มีบทบาทรับภาระพระพุทธศาสนาและพัฒนาตนตามหลักศาสนาไปพร้อมๆ ภิกษุ ภิกษุณี และอุบาสก แม้อุบาสิกาจะมีข้อจำกัดทางร่างกายหลายอย่าง แต่ก็ทำหน้าที่รับผิดชอบและรับภาระงานทางพระพุทธศาสนาได้เป็นอย่างดี อย่างใดก็ตามพบว่า หน้าที่สำคัญที่ทำให้อุบาสิกาทำได้โดดเด่นคือ บทบาทการเผยแผ่ธรรม จากการที่สตรีในสังคมพราหมณ์ถูกจำกัดสิทธิและบทบาททางศาสนา แต่อุบาสิกาซึ่งเป็นสตรีในพระพุทธศาสนา กลับได้รับการยอมรับหน้าที่เผยแผ่ธรรมสำหรับวิธีการเผยแผ่ธรรมของอุบาสิกา สรุปได้ 3 วิธี ได้แก่

(1) การเผยแผ่ธรรมด้วยการแสดงธรรม อธิบายธรรมหรือตอบปัญหาธรรม แก่บุคคลหลายกลุ่ม เริ่มจากบุคคลในครอบครัว (สามี, บุตร, ธิดา) คนที่อยู่ใกล้ชิด เช่น เพื่อน, ทาส, บริวาร และคนที่รู้จักอื่นๆ สตรีหลายคนได้ทำหน้าที่ปุจฉาและวิสัชนาธรรมกับพระภิกษุด้วย

(2) วิธีในการอุปถัมภ์พระสงฆ์ ได้แก่ การอุปถัมภ์ด้วยเครื่องนุ่งห่ม อาหาร ที่อยู่อาศัยและยารักษาโรค เพื่อให้ภิกษุได้รับความสะดวกในการศึกษา ปฏิบัติและเผยแผ่ธรรม มีการนิมนต์ให้พระ พุทธเจ้าและภิกษุสงฆ์มาแสดงธรรมตามโอกาสอันควร การปฏิบัติเช่นนี้ถือเป็นวิธีเผยแผ่ธรรมทางอ้อม

(3) วิธีลงมือปฏิบัติตามคำสอนของพระพุทธเจ้า วิธีนี้จะช่วยส่งเสริมพระพุทธศาสนาให้เจริญมั่นคงยิ่งขึ้น เพราะตราบไต่ที่ยังมีคนปฏิบัติตามคำสอนของพระพุทธเจ้า พระพุทธศาสนาก็จะยังคงอยู่คู่โลกตราบนั่น เมื่อมีคนอื่นพบเห็นอุบาสิกาดูปฏิบัติดีปฏิบัติชอบก็จะนำมาให้บุคคลผู้พบเห็นนั้นๆ เกิดความศรัทธาเลื่อมใสในพระพุทธศาสนา และผลที่จะเกิดตามมาโดยตรง เป็นผลดีต่อพระพุทธศาสนาอย่างมาก คือ อุบาสิกาดูฝึกฝนในการปฏิบัติธรรมนั้น ก็จะทำให้หน้าที่เป็นผู้แนะนำสั่งสอนผู้สนใจอื่นๆ ได้เป็นอย่างดี เป็นการช่วยลดภาระแก่ภิกษุในทางหนึ่งด้วย

จึงกล่าวได้ว่า การที่อุบาสิกาในสมัยพุทธกาลได้ทำหน้าที่เผยแผ่ธรรมด้วยวิธีการต่างๆ นั้น ส่งผลดีต่อพระพุทธศาสนาโดยตรง โดยเฉพาะการเผยแผ่ธรรมแก่คนในครอบครัว เช่น สามเณร บิดา ทาส บริวารและคนใกล้ชิด เห็นได้ว่าอุบาสิกาทำหน้าที่นี้ได้เป็นอย่างดี

เอกสารอ้างอิง

เจียรชัย เอี่ยมวรเมธ. (2544). **พจนานุกรมไทย ฉบับอธิบาย 2 ภาษา**. กรุงเทพมหานคร: รวมสาสน์.

ปัญญา ใบบางยาง. (2552). **46 อุบาสิกาพุทธสาวิกาในสมัยพุทธกาล**. กรุงเทพมหานคร : โรงพิมพ์พระพุทธศาสนาของธรรมสภา.

พระพรหมคุณาภรณ์ (ป.อ. ปยุตฺโต). (2548). **พจนานุกรมพุทธศาสตร์ ฉบับประมวลธรรม**. พิมพ์ครั้งที่ 13. กรุงเทพมหานคร : บริษัท เอส.อาร์.พรินต์ติ้ง แมส โปรดักส์ จำกัด.

_____. (2551). **พจนานุกรมพุทธศาสตร์ ฉบับประมวลศัพท์**. พิมพ์ครั้งที่ 12. กรุงเทพมหานคร : โรงพิมพ์มหาวิทยาลัยมหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย.

พระมหาถวิล เตชะคำ. (2540). “อุบาสกในพระไตรปิฎก”, **วิทยานิพนธ์ปริญญาอักษรศาสตร์มหาบัณฑิต**. บัณฑิตวิทยาลัย : จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย.

พระมหาสมปอง มหิโต (แปล). (2542). **คัมภีร์อภิธานวรรณนา**. กรุงเทพมหานคร: โรงพิมพ์ธรรมสภา.

พระเทพเวที (ป.อ. ปยุตฺโต). (2532). **พุทธศาสนากับสังคมไทย**. พิมพ์ครั้งที่ 2. กรุงเทพมหานคร : มูลนิธิโกมลคีมทอง.

พระศรีปริยัติโมลีและคณะ. (2541). **สตรีในพระพุทธศาสนา**. กรุงเทพมหานคร : มหาวิทยาลัยมหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย.

มหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย. (2539). **พระไตรปิฎกภาษาไทย ฉบับมหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย**. กรุงเทพมหานคร : มหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย.

มหามกุฏราชวิทยาลัย. (2543). **พระไตรปิฎกและอรรถกถา แปล (ชุด 91 เล่ม)**. พิมพ์ครั้งที่ 4. กรุงเทพมหานคร : มหามกุฏราชวิทยาลัย.

ราชบัณฑิตยสถาน. (2522). **พจนานุกรมฉบับราชบัณฑิตยสถาน**. นนทบุรี: เจริญอักษรการพิมพ์.

สุนทรี สุริยะรังษี. (2544). “การศึกษาเชิงวิเคราะห์บทบาทของคฤหัสถ์ในการเผยแพร่พระพุทธศาสนาศึกษากรณีเฉพาะอุบาสิกที่ได้รับเอตทัคคะ”. **วิทยานิพนธ์ปริญญาพุทธศาสตรมหาบัณฑิต**. บัณฑิตวิทยาลัย : มหาวิทยาลัยมหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย.

บทวิจารณ์หนังสือ (Book Review) “พุทธศาสนาในฐานะเป็นรากฐานของวิทยาศาสตร์”

พระมหาขวัญชัย กิตติเมธี (เหมประไพ)

Khwanchai Kittimethi (Hemprapai)

ภาควิชาศาสนาและปรัชญา คณะพุทธศาสตร์ มหาวิทยาลัยมหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย

Department of Religion and Philosophy, Faculty of Buddhism

Mahachulalongkornrajavidyalaya University

ผู้แต่ง : พระพรหมคุณาภรณ์ (ป.อ.ปยุตฺโต)

ครั้งที่พิมพ์ : ครั้งที่ 6

พิมพ์ลักษณ์ : กรุงเทพมหานคร : สหธรรมิก, 2550

ISBN : 974-565-556-2

บทนำ

หนังสือเรื่อง “พุทธศาสนาในฐานะเป็นรากฐานของวิทยาศาสตร์” เขียนโดยพระพรหมคุณาภรณ์ (ป.อ.ปยุตฺโต) พิมพ์เมื่อปี 2550 หนังสือเล่มนี้ได้นำเสนอแนวคิดทางด้านพุทธศาสนาที่เน้น การนำความรู้ ความจริงหรือความรู้ในกฎธรรมชาติ มาแก้ปัญหาและพัฒนามนุษย์ให้ถึงความไร้ทุกข์ กับแนวทางของวิทยาศาสตร์ที่แม้จะมุ่งเน้นไปที่กระบวนการวิธีที่คล้ายคลึงกันแต่อาจมีเป้าหมายที่ต่างกันออก แต่อย่างไรก็ตามในฐานะที่วิทยาศาสตร์เป็นแนวคิดหลักของยุคสมัยจึงควรนำแนวคิดด้านอื่นๆ มาช่วยแก้ปัญหาเพื่อหามุมมองอื่นๆ มาช่วยเสนอแนะไว้เป็นแนวทางในการแก้ไขปัญหา

ผู้เขียนหนังสือเรื่องนี้คือ พระพรหมคุณาภรณ์ (ป.อ.ปยุตฺโต) ซึ่งท่านถือว่ามีผลงานมากมายหลายรูปแบบหลายร้อยชิ้นงาน เป็นผลงานที่ทรงคุณค่า ทางวิชาการทั้งสิ้น ผลงานการเผยแผ่พระพุทธศาสนาของท่านปรากฏ ในหลายลักษณะ มีทั้งด้านการสอน การบรรยาย การปาฐกถา การอภิปรายแลกเปลี่ยนความคิดเห็น และการแสดงพระธรรมเทศนา นอกจากนี้ท่านได้รับอาราธนาให้ไปสอนวิชาการทางพระพุทธศาสนา ในมหาวิทยาลัยชั้นนำในต่างประเทศหลายครั้งหลายแห่ง เช่นในปี พ.ศ. 2515 ได้รับอาราธนาให้ไปสอนที่ University Museum, University Of Pennsylvania, พ.ศ. 2519 ได้รับอาราธนาให้ไปสอนที่ Swarthmore College, Pennsylvania และ พ.ศ. 2524 ได้รับอาราธนาให้ไปสอนที่ Harvard University

ผลงานนิพนธ์ของพระพรหมคุณาภรณ์ เป็นที่รู้จักกันอย่างทั่วไปอย่างแพร่หลาย ในแวดวงวิชาการ ในลักษณะที่เป็นตำราวิชาการ เอกสารทางวิชาการ และหนังสืออธิบายธรรมะต่างๆไปมีมากมายกว่า 300 เรื่อง ผลงานทางวิชาการของท่านที่แพร่หลายมากที่สุดและรู้จักเป็นที่ยอมรับในทางวิชาการมากที่สุด คือพุทธธรรม พจนานุกรมพุทธศาสตร์ ฉบับประมวลธรรม พจนานุกรมพุทธศาสตร์ ฉบับประมวลศัพท์ ธรรมานุญชีวิต การศึกษาของคณะสงฆ์ ปรัชญาการศึกษา พุทธศาสนาในเอเชีย การพัฒนาที่ยั่งยืน เป็นต้น

ผลงานวิชาการเล่มใหญ่ที่มีชื่อเสียงมากที่สุดของท่านคือ พุทธธรรม ถูกพิมพ์ เผยแพร่มาแล้วหลายครั้ง หนังสือพุทธธรรมนี้วางวิชาการทางพุทธศาสนาต่างเห็นพ้องต้องกันให้เป็นสุดยอดงาน ชิ้นเอกที่ยอดเยี่ยมที่สุดของท่าน ในวิชาการทางพระพุทธศาสนาจึงมีความเห็นสอดคล้องกันว่าพุทธธรรม คือ หนังสือ ภาษาไทยที่บรรจุสาระสำคัญแห่งหลักคำสอนของพระพุทธศาสนาที่สมบูรณ์ที่สุดในยุคปัจจุบัน และอีกงานที่สำคัญ คือได้รับนิมนต์เป็นที่ปรึกษาของมหาวิทยาลัยมหิดลในการสร้างพระไตรปิฎกฉบับคอมพิวเตอร์สำเร็จสมบูรณ์ เป็นฉบับแรกของโลก ทำให้การศึกษาค้นคว้าหลักคำสอนของพระพุทธศาสนาเป็นไปได้อย่างสะดวก รวดเร็ว และถูกต้องแม่นยำ

หนังสือเล่มนี้จึงได้ให้มุมมองเรื่องวิทยาศาสตร์ผ่านมุมมองทางด้านพระพุทธศาสนาโดยได้แบ่งเนื้อหาไว้ตามประเด็นต่างๆ ที่สำคัญ

สาระสำคัญของเนื้อหา

ผู้เขียนได้นำเสนอแนวคิดที่ว่า วิทยาศาสตร์เกิดจากแนวความคิดที่จะพิชิตธรรมชาติ เป็นจุดเริ่มให้การเปิดเผยและเอาเปรียบธรรมเป็นไปอย่างมีทิศทางที่ชัดเจนต่อจากนั้นแนวความคิดที่จะสร้างวัตถุเพื่อความสุขให้พร้อมก็เข้ามาตั้งเป้าหมายที่ทำให้กิจกรรมเกี่ยวกับการพิชิตและจัดการกับธรรมชาติดำเนินไปอย่างมุ่งมั่นจริงจัง การที่มนุษย์ยุคปัจจุบันได้รับผลจากการพัฒนาอุตสาหกรรมในระยะที่ผ่านมาต้องพาดพิงกับปัญหาทั้งปวงอยู่ขณะนี้

ก็เพราะฤทธิ์เดชของแนวความคิดสองประการที่กล่าวมานี้ นอกจากนี้ยังเสริมด้วยทัศนคติอีก ๒ ประการคือ

1) ทัศนคติแบบชำนาญพิเศษเฉพาะทาง และมองด้านเดียว ทำให้ไม่อาจเป็นวิทยาศาสตร์ที่สมบูรณ์ได้ เพราะเหตุปัจจัยไม่ครบถ้วนทั่วถึง ทำให้องค์ของความจริงไม่สมบูรณ์ ก็เลยเป็นความจริงที่ไม่สมบูรณ์

2) ทัศนคติที่ว่าจะแก้ปัญหายุติธรรมได้โดยไม่ต้องใช้ปัจจัยหรือวิธีการทางจริยธรรม คือ จะแก้ปัญหายทางศีลธรรมด้วยวัตถุ ความเชื่อและทัศนคติแบบนี้ทั้งสองอย่างแฝงมาในยุคอุตสาหกรรม พ่วงกับแนวความคิดอย่างเมื่อกล่าวนี้ เป็นตัวเสริมซ้ำให้ปัญหาหนักยิ่งขึ้น

วิทยาศาสตร์กับธรรมชาติของมนุษย์ที่อาจไปกันไม่ได้ด้วยเหตุผล คือ เวลานี้เรามองวิทยาศาสตร์ว่าได้เข้าไปแปลกปนอยู่ในธรรมชาติ แต่ที่จริงแล้ววิทยาศาสตร์ก็คือการศึกษาธรรมชาติ อยู่ด้วยกันมากับธรรมชาติ ฉะนั้น หากวิทยาศาสตร์ไม่สามารถดำเนินการให้สอดคล้องกับธรรมชาติของมนุษย์ วิทยาศาสตร์นี้ก็จะปรับแปรรูปโลกภายนอกที่เป็นสภาพแวดล้อมของมนุษย์เสียใหม่ให้เป็นโลกวิทยาศาสตร์ มีอะไรต่าง ๆ ที่เป็นของแปลกปลอมเกิดขึ้น แต่ไม่ได้ปรับชีวิตของมนุษย์ให้สอดคล้องก็จะเกิดปัญหาความขัดกัน

สิ่งที่เป็นตัวสำคัญในการเปลี่ยนโลกธรรมชาติให้กลายเป็นโลกวิทยาศาสตร์หรือโลกเทียมก็คือ เทคโนโลยี โดยได้ประยุกต์เอาความคิดทางวิทยาศาสตร์มาปรับปรุงใช้เพื่อทำประโยชน์ และเป็นไปเพื่อหาประโยชน์ ฉะนั้น ภัยอันตรายที่เกิดขึ้นกับมนุษย์มาจากการที่มนุษย์ขาดจริยธรรมและศีลธรรมทำให้นำเทคโนโลยีที่ได้ไปหาประโยชน์มากกว่าทำประโยชน์ แต่ต้องยอมรับว่า การที่วิทยาศาสตร์ปรากฏคุณค่าแก่โลกมนุษย์ ทำให้คนทั่วไปยอมรับวิทยาศาสตร์ก็ล้วนแต่อาศัยเทคโนโลยีมาช่วยทำให้ปรากฏขึ้น แต่ว่าเราจะต้องแยกให้ถูก แล้วก็ใช้เทคโนโลยีอย่างถูกต้อง คือ ควรสนับสนุนเทคโนโลยีที่ทำประโยชน์ไม่ใช่เทคโนโลยีเพื่อหาประโยชน์

วิทยาศาสตร์ได้ก้าวมาจนถึงสุดแดนแห่งโลกวัตถุแล้ว และกำลังเข้าสู่เขตแดนของจิตใจ นักวิทยาศาสตร์จำนวนไม่น้อย กำลังมาสนใจว่า จิตใจคืออะไร ทำงานอย่างไร มันมาจากวัตถุจริงหรือไม่ หรือมันมีความมิอยู่ของมันต่างหาก แสดงว่าวิทยาศาสตร์กำลังเข้ามาจ่อแดนของจิตใจ เมื่อจ่อแดนของจิตใจก็ก้าวเข้ามาสู่แดนของศาสนา หากวิทยาศาสตร์ยังไม่ปรับเปลี่ยนท่าทีและวิธีการมันก็จะอยู่ในระดับของการคาดหมายและความเชื่อเท่านั้น

1. แนวคิดเรื่องศาสนากับวิทยาศาสตร์ วิทยาศาสตร์เป็นเรื่องของบุคคลบางคนบางกลุ่มที่คิดหาความรู้ เป็นเรื่องของวิชาการ แต่ศาสนาเป็นเรื่องของมนุษย์ทุกคน ที่อยู่ในชีวิตจริง ทั้งที่เป็นส่วนตัวและที่อยู่รวมกันเป็นสังคม ที่จะต้องปฏิบัติต่อชีวิตและสังคมของตน และหาจุดลงตัวในโลกหรือในธรรมชาติที่ตนอาศัยอยู่ วิทยาศาสตร์อาจจะทำให้ตัวของมันกลายเป็นเรื่องของทุกคนไปได้ แต่พอวิทยาศาสตร์ไปถึงขั้นนั้น วิทยาศาสตร์จะกลายเป็นศาสนาไปทันที

ส่วนศาสนาฮินดูศรัทธาเป็นใหญ่ ให้คำตอบต่อปัญหาเรื่องต่าง ๆ ไว้เบ็ดเสร็จ คือ ให้คำตอบที่เชื่อว่าเป็นความจริงพื้นฐานของโลกและความจริงรวบยอด จบทีเดียว คลุมจากข้างบนลงมาถึงเดี๋ยวมดเลย แต่วิทยาศาสตร์นั้นตรงข้าม วิทยาศาสตร์เป็นการพยายามพิสูจน์ความจริงปลีกย่อยทีละเรื่องละอย่าง เป็นความจริงเฉพาะเรื่องเฉพาะอย่าง ก้าวไปหาความจริงที่ครอบคลุมทีละน้อย แต่ก็มีอีกพวกหนึ่งที่ไม่ยอมรับความคิดเห็นของทั้งสองฝ่าย และพยายามตั้งสมมติฐานขึ้นมาใหม่ ใช้วิธีการคิดหาเหตุผล เพื่อจะให้เข้าถึงความจริง โดยไม่ต้องรอการพิสูจน์ วิธีการหาความจริงนี้เรียกว่า ปรัชญา อย่างไรก็ตามทั้งวิทยาศาสตร์และปรัชญาต่างก็เกิดตามศาสนา และต่างก็จะมาให้คำตอบที่มุ่งให้ชัดเจนจะแจ่มกว่าศาสนา แต่ทั้งสองอย่างก็ยังไม่อาจให้คำตอบที่สนองความต้องการที่จะพอแก่การและพอแก่ใจของมนุษย์ได้ ศาสนาจึงยังคงและยังต้องทำหน้าที่ให้คำตอบแบบทันทีทันใดที่พอแก่การซึ่งตั้งอยู่บนฐานแห่งศรัทธานั้นต่อไป

สรุปหลักการสำคัญทางศาสนา 3 ข้อ คือ

- 1) ในศาสนาทั่วไปต้นกำเนิดของภัย ได้แก่ เทวดา แต่ในพุทธศาสนา ต้นกำเนิดของทุกข์ ได้แก่ ความไม่รู้เข้าใจกฎธรรมชาติ
- 2) ตัวโยงไปสู่ต้นกำเนิดนั้น ในศาสนาต่าง ๆ ได้แก่ ศรัทธา แต่ในพุทธศาสนา เปลี่ยนมาเป็นปัญญาที่รู้เข้าใจกฎธรรมชาติ
- 3) ตัวกำหนดผล ในศาสนาทั่วไป ได้แก่ อำนาจดลบันดาล แต่ในพุทธศาสนา เปลี่ยนมาเป็นการกระทำของมนุษย์

จุดเน้นหรือประเด็นในพุทธศาสนา ได้ย้ายไปแล้วจากศรัทธามาสู่ปัญญา หรือความรู้ การที่พุทธศาสนาถือหลักกฎธรรมชาติ ประกาศอิสรภาพของมนุษย์ และเอาปัญญามาแทนศรัทธา อันนี้เป็นสิ่งที่แปลกในวงการศาสนา หลักการที่เป็นจุดสำคัญก็มี 1) ถือหลักกฎธรรมชาติ 2) ประกาศอิสรภาพของมนุษย์ 3) เอาปัญญามาแทนศรัทธา

หลักการพื้นฐานของพุทธศาสนาที่ควรทราบดังต่อไปนี้

ข้อที่ 1 คือ การถือหลักกฎธรรมชาติ ได้แก่ถือว่า ความจริงนั้นเป็นกฎธรรมชาติ เป็นสิ่งที่มีอยู่ตามธรรมดาของมัน พระพุทธเจ้ามีฐานะเป็นผู้ค้นพบ

ข้อที่ 2 หลักความเป็นเหตุปัจจัยแบบอิงอาศัยกันของสิ่งทั้งหลาย ที่เราเรียกว่า “กฎปฏิจจสมุปบาท” นี้คือหลักความจริงพื้นฐาน ซึ่งเป็นกฎทั่วไป จากนั้นก็ขยายความออกไป เป็นการประยุกต์ใช้กฎทั่วไปนั้นในเฉพาะเรื่องเฉพาะกรณี พุดง่าย ๆ นี่ก็คือ หลักกฎธรรมชาติ คือ ความเป็นเหตุเป็นผลขึ้นพื้นฐาน

ข้อที่ 3 หลักศรัทธา พุทธศาสนาเป็นศาสนาที่ย้ายจากศรัทธามาสู่ปัญญาแล้ว หลักศรัทธาโยงไปหาการพิสูจน์ด้วยประสบการณ์ตรง คำสอนด้านนี้ที่อ้างกันมากก็คือ กาลามสูตร

ข้อที่ 4 การประกาศอิสรภาพของมนุษย์ พระพุทธศาสนาเกิดขึ้นในท่ามกลางความเชื่อตามหลักศาสนาพราหมณ์ ทุกอย่างถูกครอบงำกำหนดด้วยการดลบันดาลของเทพเจ้า พระพุทธเจ้าได้บอกให้เราารู้ถึงว่า มนุษย์มีศักยภาพในการพัฒนาตนเองได้สูงสุด เมื่อมนุษย์พัฒนาตนเองแล้วก็เป็นผู้ประเสริฐสุด จึงไม่จำเป็นต้องไปมัวอ่อนน้อมพึ่งเทพเจ้า หรืออำนาจดลบันดาลจากภายนอก

ข้อที่ 5 หลักการแก้ปัญหาด้วยการกระทำของมนุษย์ตามหลักเหตุผล ไม่หวังการอ่อนน้อมจากปัจจัยภายนอก เราต้องแก้ปัญหาด้วยวิธีการของมนุษย์ที่เพียรทำการด้วยปัญญาที่รู้เหตุปัจจัย หลักการมันบังคับอยู่ในตนเอง วิธีการแก้ปัญหาด้วยปัญญาของมนุษย์ก็คือ อริยสัจ 4

ข้อที่ 6 การสอนแต่ความรู้หรือความจริงที่เป็นประโยชน์ ความรู้หรือความจริงที่รู้อาจจะมีมากมาย แต่หลายอย่างอาจจะเป็นความรู้ที่ไม่เป็นประโยชน์ ไม่เกี่ยวกับการแก้ปัญหาของมนุษย์ พระพุทธเจ้าไม่สอนความรู้เหล่านั้น เอาแต่ความจริงที่เป็นประโยชน์เท่านั้นมาสอน เรื่องศีลธรรมหรือจริยธรรม คือ การกระทำที่ถูกใจเทพเจ้า เรียกว่า ความดี ส่วนการกระทำที่ขัดเคืองพระทัยของเทพเจ้า เรียกว่าความชั่ว ถือว่าเป็นเนื้อเป็นตัวของศาสนาทีเดียว ทางฝ่ายวิทยาศาสตร์นั้น ตั้งแต่แยกกับศาสนา ก็สนใจเฉพาะธรรมชาติภายนอกแห่งโลกวัตถุ ไม่สนใจเรื่องนามธรรมในตัวมนุษย์อยู่แล้ว จึงไม่เอาใจใส่ที่จะศึกษาเรื่องศีลธรรมหรือจริยธรรมนี้ ยิ่งเห็นว่าเป็นเรื่องเกี่ยวกับเทพเจ้า ไม่มีเหตุผล ก็แทบจะหันหลังให้เลย

ทางด้านพระพุทธศาสนาในเรื่องนี้ ทั้งวิทยาศาสตร์และพุทธศาสนาต่างก็แยกตัวออกจากศาสนาทั่วไป คือ ไม่เห็นด้วยกับความเชื่อถือหรือหลักการแบบที่ว่ามานั้น แต่ในขณะที่วิทยาศาสตร์แยกตัวออกมัลแล้ว ก็ละทิ้งมองข้ามเรื่องศีลธรรม จริยธรรม หรือเรื่องคุณค่าต่าง ๆ ไปเลยนั้น พุทธศาสนากลับศึกษาและแสดงความจริงเรื่องศีลธรรม จริยธรรม หรือเรื่องคุณค่าต่าง ๆ นั้น รวมอยู่ในกระบวนการของธรรมชาติด้วย บางครั้งพุทธศาสนาจำแนกกฎธรรมชาติออกเป็น ๕ อย่าง เรียกว่า นิยาม (ความเป็นไปอันแน่นอน,กฎ) 5 คือ อุดุนิยาม,พีชนิยาม,จิตตนิยาม,กรรมนิยาม, ธรรมนิยาม

ถ้าจำแนกกฎธรรมชาติแบบนี้ จะเห็นว่า วิทยาศาสตร์เชื่อมั่นในธรรมนิยามเท่านั้น โดยจำกัดตัวศึกษาอยู่เฉพาะในขอบเขตของอุดุนิยามกับพีชนิยามเท่านั้น ส่วนในทางพระพุทธศาสนา เชิงปฏิบัติ ให้ความสำคัญแก่กรรมนิยามมาก แม้ว่าด้านหนึ่งที่เรียกว่า อภิธรรมจะเน้นการศึกษาในเรื่องจิตตนิยาม เพื่อเอามาโยงกับกรรมนิยามและธรรมนิยาม

2. พุทธศาสนากับวิทยาศาสตร์ ศรัทธาในพุทธศาสนาและในวิทยาศาสตร์ที่มีบทบาทที่คล้ายกันก็คือ ศรัทธาที่มีบทบาทสำคัญที่ส่งผลต่อปัญญา 3 ประการ คือ

- 1) ทำให้สนใจเข้าไปหาและเริ่มต้นศึกษาสืบค้นในเรื่องนั้น

2) ทำให้มีพลัง เกิดความเพียรพยายาม ตลอดจนทุ่มเท อุทิศในการที่จะหาและเข้าถึงความจริงในเรื่องนั้น

3) ทำให้มีทิศทางหรือตัวประเด็นเจาะตรงเฉพาะที่จะมุ่งแล่นเดินหน้าไป อย่างแน่วแน่ชัดเจน

จุดที่แตกต่างระหว่างพุทธศาสนากับวิทยาศาสตร์ มีดังต่อไปนี้

2.1 ศรัทธาของวิทยาศาสตร์มีจุดที่เป็นเป้าอย่างเดียว ได้แก่ ธรรมชาติ แต่ศรัทธาของพระพุทธศาสนามีจุดที่เป็นเป้า 2 อย่าง ได้แก่ ธรรมชาติ,ตัวมนุษย์ แต่จุดเป้าทั้งสองนั้นก็เชื่อมโยงถึงกัน ต่อเนื่องเป็นอันเดียว และจากความเชื่อมโยงระหว่างจุดเป้าทั้งสอง คือ ธรรมชาติกับตัวมนุษย์นี้ เราสามารถแยกศรัทธาของพระพุทธศาสนาเป็น 2 ระดับ คือ

2.1.1 ระดับที่หนึ่ง หรือระดับพื้นฐาน ศรัทธาหนึ่งเดียว แยกเป็น 2 ด้าน คือ

1) ศรัทธาเกี่ยวกับธรรมชาติ (ภายนอกหรือทั่วไป) ได้แก่ความเชื่อมั่นว่า ในธรรมชาติมีกฎเกณฑ์ที่แน่นอนแห่งความเป็นไปตามเหตุปัจจัย เรียกสั้น ๆ ว่า ศรัทธาในกฎธรรมชาติ

2) ศรัทธาเกี่ยวกับตัวมนุษย์ (ธรรมชาติภายใน) ได้แก่ ความเชื่อมั่นว่า ความดีงามสูงสุด หรือชีวิตที่ดีงามของมนุษย์ ความดีงามสูงสุด หรือชีวิตที่ดีงามของมนุษย์ เป็นภาวะที่เป็นไปได้โดยอาศัยและเนื่องอยู่ในกฎธรรมชาตินั้น เรียกสั้น ๆ ว่า ศรัทธาในชีวิตที่ดีงามที่เข้าถึงได้ตามกฎธรรมชาติ

ถึงแม้วิทยาศาสตร์จะมีศรัทธาในกฎธรรมชาติ มุ่งที่จะรู้เข้าใจเข้าถึงความจริงของกฎธรรมชาติ แต่วิทยาศาสตร์ไม่ได้มองธรรมชาตินั้นครอบคลุมถึงความเป็นมนุษย์และคุณค่าความจริงที่วิทยาศาสตร์จึงมองจึงไม่ครบถ้วน ไม่ทั่วตลอด การแสวงหาความรู้ทางวิทยาศาสตร์จึงขาดตอน ไม่สามารถตีวงบรรจบครบรอบได้ จึงไม่สามารถมองเห็นสัจธรรมได้โดยสมบูรณ์ โดยที่ความจริงด้านหนึ่งของธรรมชาติได้ถูกละเลยมองข้ามไปเสีย คือความจริงด้านตัวมนุษย์ รวมทั้งระบบคุณค่าทั้งหมด

2.1.2 ระดับที่สอง หรือระดับรอง ศรัทธา 2 อย่าง ที่โยงต่อกันกล่าวคือโยงจุดเป้าทั้งสองคือธรรมชาติกับตัวมนุษย์มาต่อเนื่องกันเช่นเดียวกัน แต่ศรัทธาระดับที่สองนี้แยกเป็นศรัทธา 2 อย่าง ต่างหากกันชัดเจนออกไป คือ

1) ศรัทธาเกี่ยวกับธรรมชาติ ได้แก่ ความเชื่อมั่นว่า ธรรมชาติเป็นไปตามกระบวนการแห่งเหตุปัจจัย

2) ศรัทธาเกี่ยวกับตัวมนุษย์ ได้แก่ ความเชื่อมั่นว่า มนุษย์มีศักยภาพที่จะพัฒนาให้รู้เข้าใจความจริงแห่งกฎธรรมชาติ

เมื่อมองดูทางด้านวิทยาศาสตร์ จะเห็นว่าวิทยาศาสตร์มีศรัทธาในตัวชัดเจนอยู่อย่างเดียว คือ ศรัทธาในกฎธรรมชาติ การที่พระพุทธศาสนามีศรัทธาในตัวมนุษย์เพิ่มขึ้นมา และศรัทธาในตัวมนุษย์ซึ่งเป็นศรัทธาเกี่ยวกับคุณค่านั้น มีทั้งสองระดับ ก็เป็นการช่วยเติมเต็ม ทำให้เกิดความครบถ้วนสมบูรณ์แก่การแสวงหาความรู้ทางวิทยาศาสตร์ หรือการแสวงหาความจริงของมนุษย์

2.2 วิทยาศาสตร์ถึงแม้ว่าจะมีความเชื่อในศักยภาพของมนุษย์เช่นเดียวกัน แต่ไม่ได้เอาใจใส่ในเรื่องกระบวนการพัฒนามนุษย์ว่ามีธรรมชาติอย่างไร จะพึงดำเนินการอย่างไร มุ่งแต่จะสนองศรัทธาในการจะรู้เข้าใจเข้าถึงหรือค้นให้พบกฎธรรมชาติอย่างเดียว ข้อนี้ ต่างจากพระพุทธศาสนา ซึ่งถือว่า ศรัทธาในศักยภาพของมนุษย์นี้เป็นเรื่องสำคัญยิ่ง และได้ขยายเรื่องนี้ออกไปสู่ภาคปฏิบัติ มีการจัดตั้งเป็นระบบ และกระบวนการพัฒนาศักยภาพของมนุษย์ จนกระทั่งเรื่องการพัฒนาคนนี้เป็นเนื้อหาส่วนใหญ่ของพระพุทธศาสนา

2.3 พระพุทธศาสนาต้องการแสวงหาความรู้เพื่อเข้าถึงความจริงของกฎธรรมชาติ จะดำเนินควบคู่ไปพร้อมไปด้วยกันกับการพัฒนาตนของมนุษย์ และการพัฒนามนุษย์นั้นจะเป็นตัวบอกขอบเขตของการนำความรู้ในกฎธรรมชาติมาใช้ประโยชน์ด้วย ซึ่งเมื่อเป็นไปตามหลักการนี้ ก็จะปิดทางมิให้มีการนำความรู้ในกฎธรรมชาติไปใช้ในทางของการสนองโลภะ โทสะ โมหะของมนุษย์ ที่ทำให้เกิดการเบียดเบียนทำลายชีวิตสังคมและธรรมชาติ แต่ให้ใช้ในทางที่เป็นคุณอย่างเดียว

ส่วนทางฝ่ายวิทยาศาสตร์ ศรัทธาด้านเดียวที่เป็นความเชื่อมั่นในกฎธรรมชาติ อาจทำให้การแสวงหาความรู้เป็นไปอย่างเรื่อยเปื่อยเลื่อนลอย โดยไม่มีการพัฒนาตนเองของมนุษย์ควบคู่กันไป และก็มีได้มีเป้าหมายเพื่อจะนำเอาความรู้ในกฎธรรมชาติไปใช้ในการแก้ปัญหาและพัฒนาคน การแสวงหาความรู้ความจริงในธรรมชาติของวิทยาศาสตร์ จึงไม่ช่วยให้ นักวิทยาศาสตร์หรือใคร ๆ ที่เกี่ยวข้อง มีความสุข ผ่อนทุกข์ คลายเคลียด และพร้อมกันนั้นก็เปิดช่องอย่างเต็มที่ให้แก่คุณค่าอันไม่พึงประสงค์ที่จะเข้ามานำทิศทางของการพัฒนาวิทยาศาสตร์ โดยให้เป็นไปในทางสนองโลภะ โทสะ โมหะ ซึ่งก่อให้เกิดความเบียดเบียน

2.4 ความไม่ใฝ่หรือปรารถนาในความรู้ของพุทธศาสนาคือ ความไม่ใฝ่ความจริงในธรรมชาติ และความไม่ใฝ่ปรารถนาความรู้ทุก ๆ ทำให้ความใฝ่นั้นมีขอบเขตและเป้าหมายที่ชัดเจน คือ กลายเป็นความใฝ่ความจริงของธรรมชาติ เพื่อนำมาแก้ปัญหาและพัฒนาคนให้รู้ทุก ๆ ตรงนี้แหละคือจุดสมบูรณ์ของพุทธศาสนา

ส่วนวิทยาศาสตร์นั้น เดิมมีแต่ความใฝ่ความจริงอย่างที่ว่าแล้วว่าลอยตัวอยู่ลำพัง เมื่อเป็นความใฝ่ในความจริงของธรรมชาติลอย ๆ มันก็จะได้แต่คอยแสวงหาข้อมูลของความรู้เรื่อย ๆ ไป เป็นความรู้แบบปลายเปิด ไม่มีเป้าหมายชัดเจนก็เลยเปิดช่องให้มีการนำเอา

เป้าหมายอื่นมาเติมต่อ คือ ความไม่ปรารถนาที่จะพิชิตธรรมชาติ แล้วต่อมาก็ความไม่ปรารถนาที่จะมีวัตถุปรนเปรอพร้อม

2.5 พุทธศาสนาเอามนุษย์เป็นศูนย์กลาง มุ่งความเข้าใจตัวมนุษย์พัฒนาตัวมนุษย์เพื่อประโยชน์แก่มนุษย์ ส่วนวิทยาศาสตร์สนใจโลกธรรมชาติภายนอกทั่วไป อยากรู้ความจริงของธรรมชาตินอกตัว ไม่ได้เอามนุษย์เป็นศูนย์กลาง แต่ต่อมาวิทยาศาสตร์ได้เติมคุณค่าตามแนวคิดพิชิตธรรมชาติทำให้เอามนุษย์เป็นศูนย์กลาง แต่ในแง่ที่จะได้จะเอาจากธรรมชาติ เป็นเครื่องบำรุงบำเรอตนเอง

แต่พุทธศาสนาเอามนุษย์เป็นศูนย์กลางโดยเน้นความรับผิดชอบ คือเน้นสิ่งที่มนุษย์จะต้องทำ ในการอยู่ร่วมกันด้วยดี และในการที่จะพัฒนาตนขึ้นไปให้พ้นทุกข์

สรุป จุดหมายของพุทธศาสนานั้นคือ การนำความรู้ ความจริงหรือความรู้ในกฎธรรมชาติมาแก้ปัญหาและพัฒนามนุษย์ให้ถึงความไร้ทุกข์ ส่วนวิทยาศาสตร์ คือ การนำเอาความรู้ขึ้นมาพิชิตธรรมชาติ แล้วก็หาความสุขความพร้อมบำรุงบำเรอตนเองของมนุษย์

ส่วนวิธีการเข้าถึงความจริงวิทยาศาสตร์มุ่งแต่จะสังเกตปรากฏการณ์ในโลกวัตถุ โดยใช้อินทรีย์ 5 อย่าง เฉพาะอย่างยิ่ง ตา หู และกายสัมผัส ด้วยความมุ่งหมายที่จะจัดการกับธรรมชาติภายนอก เพราะฉะนั้น ในวงการวิทยาศาสตร์จึงได้มีการประดิษฐ์อุปกรณ์หรือเครื่องมือที่เป็นวัตถุสำหรับขยายวิสัยแห่งอินทรีย์ พร้อมทั้งจัดเตรียมวิธีการสังเกตทดลองและตรวจสอบในแดนแห่งโลกวัตถุนั้นขึ้นมามากมาย

ส่วนทางด้านพระพุทธศาสนา เน้นการศึกษาตัวมนุษย์โดยรับประสบการณ์ทางอินทรีย์ที่ 6 ใช้อินทรีย์ที่ 6 เป็นอุปกรณ์ในการสังเกตทดลองและตรวจสอบมาก ด้วยความมุ่งหมายที่จะเข้าถึงความดีงามหรือคุณค่าสูงสุดพร้อมกับความจริงแห่งกฎธรรมชาติ ซึ่งทำให้มีการแก้ปัญหาและพัฒนามนุษย์ไปด้วยตลอดเวลาในระหว่าง ดังนั้น พระพุทธศาสนาจึงมีเรื่องราวและวิธีการมากมายเกี่ยวกับการสังเกต ทดลอง และตรวจสอบในด้านกระบวนการทางจิตใจ

ในแง่ของการนำความรู้ในความจริงนั้นมาใช้ หรือจุดมุ่งหมายของการรู้ความจริงนั้น ฝ่ายวิทยาศาสตร์ ตอนต้นเป็นความรู้ล้วน ๆ บริสุทธิ์ลอยออกไปเรื่อย ๆ ข้างนอกตัว ส่วนทางฝ่ายพุทธศาสนาเป็นความรู้ที่สัมพันธ์กันหมดโยงมาถึงตัวมนุษย์เอง ต่อมาวิทยาศาสตร์บอกว่ารู้เป้าหมายเพื่อประโยชน์ แต่เพื่อพิชิตธรรมชาติหรือเพื่อหาประโยชน์จากธรรมชาติ ส่วนพุทธศาสนาบอกว่ารู้เพื่อจะได้เอามาพัฒนามนุษย์ใช้แก้ปัญหาให้แก่มนุษย์

จุดเริ่มกำเนิดของวิทยาศาสตร์ ได้แก่ ความใฝ่รู้และศรัทธา และเป็นตัวความสามารถที่ทำให้วิทยาศาสตร์ก้าวหน้าพัฒนาได้ ความรู้ลึกหรือสำนักทางศาสนา กล่าวคือความใฝ่รู้ ความจริงของธรรมชาติ และความเชื่อว่าเบื้องหลังธรรมชาติมีกฎแห่งความเป็นจริงที่แน่นอนครอบคลุมทั่วสากล ความดีงามหรือคุณค่าสูงสุดเป็นสิ่งที่มนุษย์แต่ละคนควรจะเข้าถึงได้สำเร็จ

ภายในช่วงเวลาที่ยากัดของชีวิต ไม่อาจรอได้ ความรู้ทางวิทยาศาสตร์มักจะมีลักษณะเหมือนกับบอกว่า รอให้ฉันทิสุจน์เสร็จก่อน แล้วคุณค่อยรู้ว่าจะปฏิบัติอย่างไร วิทยาศาสตร์จะต้องปรับท่าทีใหม่ และแยกประเภทความรู้ในความจริงให้ชัดเจน ถ้าวิทยาศาสตร์จะทำหน้าที่เป็นศาสตร์สมบูรณ์ ก็จะต้องปฏิบัติในเรื่องความรู้และความจริงสองประเภทนี้ให้ถูกต้อง หรือถ้าวิทยาศาสตร์จะดำเนินไปตามวิธีทางอย่างเดิมก็จะต้องแบ่งหน้าที่โดยประสานกันกับพระพุทธศาสนา โดยให้พุทธศาสนาจัดสรรคำตอบชนิดที่จำเป็นทันทีเพื่อเข้าถึงความดีงามสูงสุดในชาตินี้ และให้วิทยาศาสตร์ให้คำตอบเกี่ยวกับความจริงชนิดที่ว่า ถ้าได้รู้เพิ่มมาก็ดี แต่ถึงจะไม่ได้มาก็อยู่ดีได้ไม่ต้องรอ ดังนั้นวิทยาศาสตร์จึงควรมีการพัฒนาตามขั้นตอนดังต่อไปนี้

ก. ความรู้ทางวิทยาศาสตร์ในเชิงข้อมูลเหตุผลอย่างเดียว ไม่เพียงพอที่จะเปลี่ยนแปลงพฤติกรรมได้ เพราะความเคยชินบ้าง เพราะผลประโยชน์ที่บำเรอตนบ้าง เพราะค่านิยมของสังคมบ้าง วิธีการของพระพุทธศาสนานั้นเป็นการแก้ปัญหาจริยธรรมนั้นคือ

1) ศิลินั่นเอง เริ่มแต่การควบคุมพฤติกรรมของมนุษย์ในระดับวินัย ได้แก่ กฎหมาย ข้อบังคับต่าง ๆ ภายนอก ที่เป็นบัญญัติของสังคม จนถึงระดับที่สอง คือการควบคุมพฤติกรรมด้วยเจตนาสมัครใจจากภายใน ซึ่งเป็นตัวศิลปะเอง เรียกว่าระดับวินัยกับระดับศิลปะซึ่งรวมอยู่ในขั้นศิลปะ

2) เป็นเรื่องของจิตใจ ที่เราเข้าไปจัดการกับกระบวนการของเหตุปัจจัยในทางจิตด้วยการฝึกฝนพัฒนาความรู้สึกและลักษณะนิสัยที่ดีงาม เช่นความสุข ความสงบ ความรัก เป็นต้น เป็นด้านที่เรียกว่า สมาธิ หรืออธิจิตตสิกขา

3) ปัญญา คือความรู้ความเข้าใจ ซึ่งมีหลายขั้นหลายตอน ปัญญานี้จะเป็นตัวคอยกำกับขั้นที่ 1 และขั้นที่ 2 อีกทีหนึ่ง โดยตรวจสอบ และชี้แนะให้ดำเนินไปในทิศทางที่ถูกต้องโดยตลอด แต่ตัวมันเองอย่างเดียวมักจะเริ่มไม่ได้ เพราะฉะนั้น จึงต้องมีการฝึกฝนจัดสรรพัฒนาไปพร้อม ๆ กัน

ข. วิทยาศาสตร์มีท่าทีต่อความจริงในการหาความจริงขั้นเดียว คือ ค้นหาเนื้อตัวของความรู้ หรือหาองค์ความรู้ แต่ไม่บอกท่าทีในการที่จะดำเนินชีวิต ส่วนพุทธศาสนานั้นบอกสองชั้น คือบอกด้วยว่าจะปฏิบัติต่อสิ่งนั้นอย่างไรในการดำเนินชีวิตที่เป็นจริงในสภาพปัจจุบันหรือในสังคมนั้น

ค. วิทยาศาสตร์ต้องปรับปรุงคุณค่าทั้ง 3 อย่าง คือ

1) คุณค่าสามัญ ที่นักวิทยาศาสตร์ในฐานะบุคคลผู้หนึ่งมีเหมือนกับคนทั่วไป คือแรงจูงใจที่ดีหรือช่วยในการดำเนินชีวิต และประกอบกิจกรรมในการแสวงหาความรู้หรือใช้ความรู้ของตน เช่นทำไปโดยเห็นแก่ लाभหรือผลประโยชน์หรือทำการด้วยเมตตากรุณาเพื่อประโยชน์สุขแก่ชีวิตและสังคม

2) คุณค่าที่ยึดถือเป็นหลัก หรือมีอิทธิพลครอบงำในวงการแห่งวิชาการของตน ซึ่งอาจจะเป็นแนวคิดที่จะพิชิตธรรมชาติ หรือค่านิยมอุตสาหกรรมที่จะมีความสุขด้วยการมีวัตถุบำรุงบำเรอหรืออาจจะเปลี่ยนเป็นแนวคิดเป้าหมาย ที่จะแก้ปัญหาและพัฒนามนุษย์ เป็นต้น

3) คุณค่าสูงสุดที่วิทยาศาสตร์จะพึงยึดถือโดยมองตัวเองเป็นอันหนึ่งอันเดียวร่วมกับมวลมนุษย์ คือ คุณค่าที่เป็นอุดมคติของมนุษย์ทั้งหมด วิทยาศาสตร์เท่าที่เป็นมายังก้าวไปไม่ถึงยังอยู่เพียงครึ่งกลาง แค่ว่าศรัทธาในกฎธรรมชาติ และความใฝ่รู้ความจริงของธรรมชาติ ที่มองออกไปยังธรรมชาติภายนอก ไม่คลุมถึงความเป็นมนุษย์ และความดีงามสูงสุด

ง. ในการพัฒนาวิทยาศาสตร์ระดับล่างคือ ในระดับที่เกี่ยวกับการส่งเสริมเทคโนโลยีนี้ นอกจากจะต้องปรับเปลี่ยนแนวความคิดในการพิชิตธรรมชาติ และแนวความคิดในการที่จะมีความสุขต่อเมื่อมีวัตถุพร้อมแล้ว ก็จะต้องเน้นและอุดหนุนการผลิต การพัฒนา และการบริโภคเทคโนโลยี ในลักษณะที่ไม่ก่อปัญหา แต่ให้เป็นไปในแนวทางของการสร้างสรรค์ประโยชน์สุขที่แท้จริง ภายในขอบเขตของหลักการดังต่อไปนี้ คือ 1) เทคโนโลยีที่รู้จักประมาณ 2) เทคโนโลยีเพื่อทำประโยชน์ 3) เทคโนโลยีที่ส่งเสริมปัญญาและพัฒนาคน

บทวิจารณ์ : คุณค่าของหนังสือ

หนังสือเล่มนี้นำเสนอประเด็นในด้านพระพุทธศาสนาและวิทยาศาสตร์ โดยให้เห็นความเกี่ยวข้องกัน และเมื่อศึกษาในรายละเอียดจะพบคุณค่าหนังสือเล่มนี้คือ

1) รูปแบบการเขียน เป็นการเรียบเรียงจากคำบรรยายของผู้เขียน ซึ่งในกรอบของเนื้อหาที่บรรยายนั้นได้นำมาอ่านและเขียนข้อมูลเพิ่มเติมในส่วนที่ไม่ชัดเจน และนำเสนอได้นำอ่านในแบบหนังสือวิชาการที่เน้นความเป็นเหตุเป็นผล แม้หนังสือจะมุ่งเน้นไปที่หลักพระพุทธศาสนาเป็นหลัก แต่ก็เชื่อมโยงกับหลักวิทยาศาสตร์ได้อย่างน่าสนใจ

2) รูปแบบเนื้อหา การนำเสนอเนื้อหานั้น อาจเห็นได้ 2 ประเด็นใหญ่ๆ คือ

ก. แง่คิดในเรื่องวิทยาศาสตร์ ที่พัฒนามาตั้งแต่อดีตจนถึงปัจจุบัน และปัญหาที่เกิดขึ้นตลอดระยะเวลาที่เกิดการวิวัฒนาการจากวิทยาศาสตร์บริสุทธิ์จนกลายเป็นวิทยาศาสตร์ประยุกต์ และได้พัฒนาสู่เทคโนโลยี เพื่อตอบสนองความต้องการอันเกิดจากความอยากรู้อยากเห็นอันก่อให้เกิดความสุข ความสบายให้มนุษย์ ที่ทางพระพุทธศาสนาเรียกว่า เพื่อสนองความโลภ ความโกรธ ความหลง อำนาคกิเลสต่าง ๆ จนเกิดปัญหาที่ไม่มีที่สิ้นสุด ดังนั้นการที่ได้ศึกษาวิทยาศาสตร์ให้เข้าใจตั้งแต่พื้นฐานเพื่อนำมาประยุกต์ใช้จึงเป็นสิ่งที่จำเป็น ดังที่ท่านพระอาจารย์พระธรรมปิฎก (ประยุทธ์ ปยุตโต) ได้กล่าวไว้ว่า “ในประวัติศาสตร์โลกยุคใหม่ วิทยาศาสตร์ได้รับความนิยมเชิดชูอย่างสูง และได้มีอิทธิพลอย่างยิ่งต่อความคิดจิตใจของมนุษย์ โดยได้เป็นฐานให้แก่เทคโนโลยีที่เป็นเจ้าบทบาทใหญ่ในกระบวนการพัฒนาของโลกตลอด

ช่วงเวลาทั้งหมดที่ผ่านมา ครั้นมาถึงยุคปัจจุบันที่ปัญหาอันเกิดจากการพัฒนาได้ปรากฏโดดเด่นขึ้น โลกก็ได้มาถึงจุดหักเหครั้งใหม่ของอารยธรรม ดังที่กำลังเกิดมีความเปลี่ยนแปลงครั้งใหญ่ในทางความคิดที่จะหาทางออกในการแก้ปัญหา อันเป็นสถานการณ์ที่ท้าทายต่อภูมิปัญญา ผู้ที่สำนึกต่อความมีส่วนร่วมในการสร้างสรรค์อารยธรรมาของมนุษยชาติ ควรจะได้ตื่นตัวขึ้นมาตระหนักรู้เท่าทันปัญหา และร่วมกันแสวงหาสัมมาทศนะ ที่จะนำมาใช้ในการพัฒนาชีวิตและสังคมให้ถูกต้องต่อไป”

ข. แ่งคิดในทางพระพุทธศาสนา ซึ่งเป็นระบบความรู้ ความเข้าใจแจ้งในสรรพสิ่ง อันเนื่องมาจากความตรัสรู้ของพระสัมมาสัมพุทธเจ้า การประกาศความตรัสรู้ของพระตถาคตเป็นการประกาศศักยภาพของมนุษย์ ที่จะหยั่งรู้สัจธรรมหรือสภาพเป็นจริงของธรรมชาติทั้งหมดทั้งสิ้นโดยตรง ไม่ใช่ทางระบบการคาดคะเน เช่นกับวิทยาศาสตร์ การแสวงหาสัจธรรมทางพุทธศาสนาก็คือ การพัฒนาศักยภาพภายในเพื่อให้เกิดปัญญาในระดับที่รู้ทันการปรุงแต่งโลกมายาแห่งสมมติบัญญัติ และประจักษ์สภาพตามเป็นจริงซึ่งสรรพสิ่งปรากฏเป็นขณะเป็นอุบัติการณ์ พันธรอบกาลอวกาศ เมื่อจิตกับสิ่งที่จิตรู้ยังไม่แยกแยะจากกัน ในลักษณะนี้ความรู้ทางพุทธศาสนาจึงมีความสมบูรณ์และมีวิธีการบรรลุถึงแตกต่างจากความรู้ทางวิทยาศาสตร์อีกประการหนึ่งด้วย

นอกจากนั้น หลักการทางพุทธศาสนายังมีความจำเป็นอย่างยิ่งในการแก้ปัญหาทางวิทยาศาสตร์ เป็นการแก้ปัญหาในแต่ละด้าน กล่าวคือ วิทยาศาสตร์และเทคโนโลยีช่วยอำนวยความสะดวกให้แก่การดำรงชีวิตโดยมีพระพุทธศาสนาเป็นพื้นฐานในการควบคุมจุ่มงหมายของการพัฒนาวิทยาศาสตร์และเทคโนโลยีให้เป็นไปในทางที่เหมาะสมไม่เป็นไปเพื่อสนองความอยากอันจะนำมาซึ่งปัญหาอีกหลายประการด้วยกัน

3) เป้าหมาย หนังสือเล่มนี้เน้นการแก้ปัญหาที่ถ่วงการพัฒนาวิทยาศาสตร์ในสังคมไทยที่มีแต่วัฒนธรรมเทคโนโลยี ขาดวัฒนธรรมวิทยาศาสตร์ การมองความเจริญแบบนักเสพผล ไม่มองแบบนักสร้างเหตุ เป็นการอบรมเลี้ยงดูเด็กแบบส่งเสริมตัณหา ไม่ส่งเสริมฉันทะความอ่อนในอุเบกขา ไม่ให้ออกาสแก่เด็กที่จะพัฒนา ขาดความปลูกฝังความใฝ่รู้อย่างบริสุทธิ์ใจ ลักษณะจิตใจแบบผู้ตามรอรับ ขาดความเป็นผู้นำและเป็นผู้ให้ ได้ผู้เรียนจบ แต่อาจจะไม่ได้บัณฑิต นโยบายของรัฐควรต้องเน้น การส่งเสริมวิทยาศาสตร์บริสุทธิ์ จึงควรนำเสนอให้นักการศึกษาได้ปลูกฝังแนวคิดด้านวิทยาศาสตร์กับเป้าหมายทางด้านพระพุทธศาสนา เพราะด้วยภาษานั้นอาจจะยากที่จะให้เยาวชนมาอ่านหนังสือเล่มนี้โดยไม่ได้ยอเยื้อง่ายก่อน และที่สำคัญเนื้อหาหนังสือเล่มนี้นำเสนอในวันวิทยาศาสตร์แห่งชาติ และในระดับนักวิชาการได้อ่านจึงอาจยากเกินไปสำหรับเยาวชนรวมถึงผู้คนทั่วไป

บทสรุป

หนังสือเล่มนี้ได้นำเสนอเนื้อหาในส่วนที่เกี่ยวข้องกับ 2 ส่วนคือพระพุทธศาสนากับวิทยาศาสตร์ ในแง่ของวิทยาศาสตร์นั้นไม่มีใครกังขาในความเป็นผู้เชี่ยวชาญของผู้เขียนแต่อย่างใด แต่ในแง่ของความรู้ทางวิทยาศาสตร์ ทำให้เกิดคำถามว่า ท่านเรียนวิทยาศาสตร์จากสถาบันไหน ซึ่งตรงนี้อาจารย์ระวี ภาวิไลได้กล่าวว่า “เมื่อผมได้ฟังการบรรยายของท่านแล้ว ผมแน่ใจว่าท่านไม่ได้ศึกษามาอย่างที่จะเป็นผู้เชี่ยวชาญพิเศษทางสาขาใดของวิทยาศาสตร์โดยเฉพาะ ท่านไม่เคยได้รับแม้แต่ปริญญาตรีทางวิทยาศาสตร์ ข้อนั้นผมถือว่าเป็นการดีที่จะได้ไม่มีเจ้าสำนักสถาบันวิทยาศาสตร์ใดอ้างได้ว่าเคยเป็นอาจารย์ของท่านมา ความรู้ทางวิทยาศาสตร์ที่ท่านอ้างอิงถึงนั้นผู้รักเรียนทั่วไปไม่สามารถแสดงหาได้โดยอุตสาหกรรมวิริยะของตนเอง ปัญหาจึงอยู่ที่ว่า แม้ในหมู่ผู้ที่ถือตนว่าเป็นนักวิชาการนั้นมีความสนใจที่จะเรียนกว้างไกลออกไปจากวงแคบของความรู้เชี่ยวชาญพิเศษของตนหรือเปล่า ผมมีความเห็นว่า ถ้านักวิทยาศาสตร์ชั้นนำของไทยได้เรียนรู้พุทธศาสนาอย่างถูกต้องในระดับเทียบเท่ากับท่านเจ้าคุณฯ รู้วิทยาศาสตร์แล้วก็คงจะมีทัศนคติที่ช่วยให้ท่านทำประโยชน์แก่ทั้งวิทยาศาสตร์และพุทธศาสนาได้ไม่น้อย”

เมื่อพิจารณาจากแง่มุมของนำเสนอความคิดนั้นหนังสือเล่มนี้ทำได้อย่างสมบูรณ์แบบ แต่หนังสือเล่มนี้ไม่ใช่กระบวนการที่จะทำให้ผู้ศึกษาด้านใดด้านหนึ่งเพียงด้านเดียวจะพึงพอใจเท่าใดนัก เพราะไม่ได้สร้างความสมบูรณ์ด้วยแง่มุมการให้กับความรู้ทางวิทยาศาสตร์ แต่เป็นการเพิ่มเป้าหมายให้กับวิทยาศาสตร์ได้พิจารณาเท่านั้น เพราะในแง่กระบวนการค้นหาความจริงพระพุทธศาสนากับวิทยาศาสตร์แทบจะไม่เหมือนกัน เพียงแต่ความจริงนั้นจะนำมาช่วยในด้านใดได้บ้าง สร้างสุขด้วยการดับทุกข์ หรือสร้างสุขโดยไม่สนใจความทุกข์ที่จะตามมา จึงเป็นเรื่องที่ควรจะหันมามองร่วมกัน และสร้างความสัมพันธ์ในแง่ความคิดให้หลากหลายและเข้าใจกันมากขึ้น

เอกสารอ้างอิง

พระพรหมคุณาภรณ์ (ป.อ.ปยุตฺโต). (2550). พุทธศาสนาในฐานะเป็นรากฐานของวิทยาศาสตร์. พิมพ์ครั้งที่ 6. กรุงเทพมหานคร : สหธรรมิก.

